

JAKIN

BEÑAT OYHARÇABAL
OIHENART ETA EUSKAL LETRAK
JOSEBA AGIRREAZKUENAGA
OIHENART ETA BERE GARAIA
MANEX GOIHENETXE
A. OIHENART ETA BERE INGURUGIROA

JOSEBA INTXAUSTI
GRANADA 1492: GARBIKETA ETNIKO BATEN
BEZPERAN

AGURTZANE JUANENA
EMAKUMEZKOA GABRIEL CELAYAREN OBRAN

ANDONI EGAÑA
HASIER ETXEBERRIA
ALFONTSO MARTINEZ LIZARDUIKOA
JENARO GARATE
BEGOÑA DEL TESO
EGUNEN GURPILEAN

AMAIA ITURBIDE
ADKETIBAZIOA I. IRIGOIENEN ARGIAREN
BARNE-DISTANTZIAK-EN

74

URTARRILA-OTSAILA 1993

JAKIN

74

URTARRILA-OTSAILA 1993

Kultura eta Turismo Sailak diruz lagundutako aldizkaria

AURKIBIDEA

Z	ENBAKI HONETAN	7
---	----------------	---

G	AI NAGUSIA	11
	BEÑAT OYHARÇABAL OIHENART ETA EUSKAL LETRAK	19
	JOSEBA AGIRREAZKUENAGA OIHENART ETA BERE GARAIA	27
	MANEX GOIHENETXE A. OIHENART ETA BERE INGURUGIROA	

G	AIAK	33
	JOSEBA INTXAUSTI GRANADA 1492: GARBIKETA ETNIKO BATEN BEZPERAN	45
	AGURTZANE JUANENA EMAKUMEZKROA GABRIEL CELAYAREN OBRAN	

E	GUNEN GURPILEAN	113
	ANDONI EGAÑA HASIER ETXEBERRIA ALFONTSO MARTINEZ LIZARDUIKOA JENARO GARATE BEGOÑA DEL TESO	

I	IBURUAK	137
	AMAIA ITURBIDE ADJETIBAZIOA I. IRIGOIENEN «ARGIAREN BARNE-DISTANTZIAK»-EN	

© JAKIN

JAKINEKO IDAZLANEZ INON
BALIATZERAKOAN AIPA BEDI,
MESEDEZ, ITURRIA

JAKIN

ALDIZKARI IREKIA DA ETA EZ
DATOR NAHITAEZ IDAZLEEN
IRITZIEKIN BAT

ZUZENDARIA

JOAN MARI TORREALDAI

ERREDAKZIO-BATZORDEA

PAULO AGIRREBALTZATEGI - JOXE AZURMENDI - JOSEBA INTXAUSTI

IDAZKARITZA ETA ADMINISTRAZIOA

Tolosa Hiribidea, 103-1. C - 20009 Donostia - Tel. (943) 21 80 92 - Fax 21 82 07

1993ko PREZIOAK

BARRUAN	HARPIDEDUNA	EZ HARPIDEDUNA
Harpidetza	4.200 pta.	—
Ale arrunta 700 pta.	1.050 pta.	
KANPOAN		
Harpidetza	4.750 pta. (235 FF)	—
Ale arrunta	790 pta. (40 FF)	1.200 pta. (60 FF)

SUMMARY

OIHENART AND BASQUE WRITINGS

BEÑAT OYHARÇABAL

Oihenart, a many-sided man of talent, came to hold offices of great political importance, to the extent that it may be stated that he has been one of the very few Basques to have reached the position of assuming such public responsibilities. Nonetheless, the author of this article does not linger on an analysis of his political evolution; rather, he focuses on his facets as a man of words in which he stands out as a historian, poet, researcher of Basque poetry, grammarian and as a compiler of proverbs, etc.

OIHENART AND HIS ERA

JOSEBA AGIRREAZKUENAGA

In this article, Joseba Agirreazkuenaga tells us how the life of Oihenart and his political evolution, etc. turned out. At the same time, he attempts to bring us close to the era in which he lived. It was a difficult period of major conflict and even revolt which Oihenart experienced at close quarters due to his holding of public offices.

A. OIHENART AND HIS MILIEU

MANEX GOIHENETXE

According to the author of this article, it does not suffice to limit oneself to a work of a historical nature so as to interpret it. It is necessary to be able to understand the social and political reality of the era in which it was written. This may help us better understand the essence and deep meaning of such a work as *Notitia*. With this aim in mind, the author analyzes the figure of A. Oihenart from three perspectives: as a jurist, as a Navarrist and as a freethinker.

GRANADA 1492: ON THE VERGE OF ETHNIC CLEANSING

JOSEBA INTXAUSTI

Joseba Intxausti reminds us that in 1492, quite apart from the Discovery of America, another series of significant events took place such as the Conquest of Granada, which assumed the beginning of unprecedented ethnic persecution. The author looks back on the vicissitudes which the Moorish population had to suffer with the aim of depriving them of their ethnic and cultural personality.

THE WOMAN IN THE WORK OF GABRIEL CELAYA

AGURTZANE JUANENA

In this article, the author analyzes the work of the poet Gabriel Celaya from a woman's point of view. To this end, she selects texts from his work which speak of the woman so as to interpret them from the feminist point of view. She reaches the following conclusions: that femininity always appears to be associated with nature, while culture is considered as something masculine; that the image of the woman is treated in a clichéd way, despite the fact that she is acknowledged as possessing something enigmatic; and that the woman is an element which appears to be constantly associated with love and aesthetics.

NEWS TODAY

VARIOUS AUTHORS

In this section, as has been customary since the beginning of the year, Andoni Egaña, Hasier Etxeberria, Alfontso Martinez Lizarduikoa, Jenaro Garate and Begoña del Teso comment on current affairs related to the world of culture, art, science, economy and entertainment respectively.

THE ADJECTIVATION IN «ARGIAREN BARNE-DISTANTZIAK» BY I. IRIGOIEN

AMAIA ITURBIDE

Amaia Iturbide analyzes the function which adjectivation fulfills in the work *Argiaren barne-distantziak* by I. Irigoien, the prize-winning work of the «Premio Lizardi 1988» awarded by the Basque Government. She states that the adjective is not simply something indefinite or a mere adornment. Rather, the adjective has its own personality, tinging, tone and meaning. Some are, in fact, used to decorate the text, yet others are used to mean something, to strengthen the message in a sentence or to change the rhythm.

ZENBAKI HONETAN

Eskuetan duzun hau bigarren aldiko 74. zenbakia da eta 1993ko lehena.

Urteko lehen zenbaki honen gai nagusiak izen handi bat du: Arnaut Oihenart. 1992ko abuztuan laurehun urte jaio zen Zuberoan euskaldun polifazetiko hau: euskalari, olerkari, paramiologo, historialari, gizon publiko... Hainbat erakunde eta taldek gogoratu nahi izan du beronen laugarren mendeurren a azken hilabeteotan. Gure omenaldia ere ezin, bada, falta Oihenarti: bere garaia eta bere lana aztertu eta ezagutzera eman nahi izan dugu ondoko orri hauen bidez.

Beñat Oyharçabalen lanean argi gelditzen da Oihenartek egin duen lana euskal letretan, bere harremanen bidez, bere irizien bidez, bere azterketen bidez eta bere literaturan.

Joseba Agirreazkuenagak plaza-gizon, gizarte-arazoetan bitartekari eta euskal politikagintzaren aitzindari intelektual gisa aurkezten du Oihenart.

Manex Goihenetzek, bere aldetik, A. Oihenarten bitzta eta lana hiru ikuspuntutatik arakatzen du: lege-gizona, nabarrista eta jakintsu librea.

Gaiak sailean bi saio interesgarri aurkezten ditugu.

Lehenean, Joseba Intxaustik igaro berri den beste eta bestelako mendeurren bat gogoratzen digu, bostgarren mendeurrena, Granadaren konkistarena. Gertakari haren ondorioz hasi zen moriskoen herriaren hondamen-bidea azaltzen digu hemen historialariak.

Duela urtebete (68. zenbakian) Agurtzane Juanenak Gabriel Celayaz egindako azterketa eman genuen argitara. Oraingoan olerkari berari buruzko beste ikerketa bat damaigu, hain zuzen ere, emakumearen ikuspuntutik egindako irakurketa bat.

Egunen Gurpilean saila lankide berriz osatu dugu atzera, ikusmoldeak eta gaien tratamendua berritze alde. Iazkoetatik bat bakarra mantendu dugu, Begoña del Teso. Gainerako guzti-guztiak dira berriak: Andoni Egañak jorratuko du Kultura, Hasier Etxeberriak Artea, Alfontso Martinez Lizardukoak Zientzia. Eta aurten, mugen desagerketak eta ekonomi krisiak duen garrantzi bereziagatik ekonomilari bati, Jenaro Garateri, eskatu diogu arazo ekonomikoak azter diezazkigula modu labur eta ulerterrazean. Bost lankideon lanak izango dituzue, bada, urtean zehar, zenbakiz zenbaki.

Liburuak sailean Amaia Iturbidek Imanol Irigoienek olerki-liburu baten azterketa damaigu, adjetiboari buruz, lehengo aldizkari honetan bertan (67. zenbakian) argitaratu genuenaren ildo beretik moldatua.

Zein baino zein interesgarriagoak diren lan hauekin osatu dugu urteko lehen zenbaki hau. Hurrengo bost zenbakietan ere saiatuko gara zure interesa erakartzeko moduko gaiak lantzen eta idazleak inguratzen.

G AI NAGUSIA

BEÑAT OYHARÇABAL
OIHENART ETA EUSKAL LETRAK

JOSEBA AGIRREAZKUENAGA
OIHENART ETA BERE GARAIA

MANEX GOIHENETXE
A. OIHENART ETA BERE INGURUGIROA

OIHENART ETA EUSKAL LETRAK

BEÑAT OYHARÇABAL

Historialari, olerkari, paramiologo, euskalari... Oihenart bezalako herri-gizon gutxi izan du Euskal Herriak, eta nekez izenda daiteke haren ondoan joan mendeetako beste kargudun euskaldunik, hark izan zituen bezalako ardura publikoak izanik, hedadura bereko kultur lanik eskaini digunik. Haren sortzearen laugarren mendemuga ospatua izan baita aurten, hobeki ikertuak izan dira haren lanak, eta badi-rudi haien atzean, Leizarragaren eta Axularren izenez baliaturik izendatzen ditugun bi eredu paradigmaticoen artean, beste bat agertzen zaigula, beste bietarik desberdina eta nolabait euskal kulturarentzat haien sintesia ere egiten zuena. Leizarragarena bezala, kasik segidarik gabe geldituko zen obra horren emaitza nagusiak ikusi aitzin, gogora ekar dezagun Oihenart bizi izan zen garaia.

OIHENARTEN GARAIA

Oihenart XVII. mendeko gizona izan zen (hobeki esateko: lehen bi herenetakoa, 1592an sorturik 1667an hil baitzen). Zuberoan jaio zen eta Nafarroa Beherean ere bizi izan bazen ezkondu ondotik (1627an), ez da dudarik haren moldakuntza Zuberoako giroan egina izan zela.¹ Eta garai hartako Zuberoa, etxe zenbaitetan bederen, aurreko mendeko erreformaren ondorioz alde batetik, eta, beste aldetik, Nafarroako errege edo erreginaren inguruan biltzen ziren taldeen eraginez ere (itxura guztien arabera, tokiko familia batzuek beren sartzuek baitzituzten haietan),² kultur eta hezkunde-kontuetan aski aitzinatua zatekeen.

Pixka bat geroago (1661ean) gertatuko zen Matalazen —Mithikileko erretorearen— jazarraldia gogoan izanik, inork bestela uste izan dezakeen arren, XVII. mendearen hastapeneko Zuberoa ez zen gizarte hertsia, etsi, miserable horietarikoa. Ez osoan bederen. Hirietako merkatari-burgesiak gizarte-maila gorenetara upatzeko ahalak zituen, ikasketen bidez lege-gizonen erronkara pasatuz lehenik, eta hortik, ezkontzaren bidez, nobleen artekora. Famili estrategiak ere baziren helburu horietara heltzeko, eta hain zuzen ere, Oihenartarrek estrategia horren ilustrazio garbia eskaintzen digute. Gurearen aitona Mauleko burges merkataria izan bazen, haren aita lege-gizon izan zen, eta bera ere, bide horretarik abiatuz, kargu publikoak izan zituen aski gazterik heren ordenako ordezkari izanik Zuberoan (1623-1629). Azkenik, ezkondu ondoan Nafarroa Behereko noblezian sartu ahal izan zen. Haren semeetarik biga eliz gizon izanen ziren. Azpimarratzekoa da, gizartearen barneko mugikortasun hori ikasketen bidez obratzen zela oroz gainetik eta ahal zuenak bere haurrak ikasketa luzeen egitera bultzatzen zituela bai katolikoen artean (Oihenarten familia), bai higeanuten artean (Belatarren familia). Oihenart, etxez,³ zuberotar *kapare* bat baizik ez zen, erdi mailakoa, hots, eta ez aitoren seme; bizkitartean euskara, latina, gaztelera, italiara, gaskoiera, frantsesa arras ongi menderatzen zituen, eta grezieraren gramatikan ere zerbaixka baino gehiago zekien Lafitteren aburuz.

Giro orokor horretan ulertzeko dira, ene aburuz, Oihenarten bi ezaugarri nagusiak: gogo-i rekidura eta modernotasuna.

Gogo-irekidura eta modernotasuna aipatu ditut, historiako gaietan erakutsi izan zuen zorroztasuna eta baliatu zituen azterkabide zehatzak kontuan harturik, bereziki. Ordea, haren obraren parte horretaz beste norbait ariko baita *Jakin* honetan, ez dut alderdi hau hemen gehiago zilatuko. On da, halere, garai haiek Nanteseko ediktuaren ondokoak zirela gogoratzu, Oihenarten irekidura hori tolererantziaz ere oratua zela gogoratzea, ez baitugu haren lanetan herrazko edo aiherkunderzko elerik aurkitzen partida izan zituzkeen jendeen kontra, hala nola higenauten eretzera.⁴ Bestalde, agoten egoera (orduko eta tokiko arrazakeriaren adierazpen garbienetarik baitzen hura, dudarik batere gabe) aipatzen duelarik *Notitia* bere liburuan, ez da beldur jendeen artean zabalduenik zeuden haiei buruzko aurriritzien salatzeke, eta jende horien egoera hitsaren zen bezala erakusteko:

«Badiote, lepradunak direla eta kutsatzen dutela, haien begitartean eta egitateetan zerbait badela mesprexagarri eta higuin-garri egiten dituen, bai eta hats kiretsa dariela ere. Ez dut holakorik sinesten, ezen beldur naiz uste hori jendeen aurriritzietan finkatuago dela, datu segur eta egiaztatuetan baino. Ez dut ukatzen jendeen mespretxua jasan behar dutela, eta beren herrian berean arrotzat hartuak direla, hainbestetaino non ezin izan baitezakete ez kargu ez ohore publikorik. Beste herritarrek dituzten ondasun komunak ez ditzakete balia. Debekatua zaie beste jendeekin ezkontzea eta harremanik izatea, bai eta, azotatearen mehatxupean, etxetik zape-tarik gabe eta arropetan trapu gorri bat agerian ekarri gabe aterratzea ere.» (*Notitia*, 3. lib., V. kap.)

OIHENART EUSKALARIA

Oihenarten euskal obra euskalari batena da gehien-gehienik, nahiz olerkiak ere idatzi zituen, orduko olerkigintza landua nolako zen ahantzirik, maizegi ariketa hustzat hartuak izan direnak.

Euskalaritzari dagozkionetan, bi lan bereziki aipatu behar ditugu: alde batetik, hor ditugu Oihenartek Sylvain Pouvreauri bere hiztegia zela eta egin zizkion oharra, eta beste aldetik, *Notitia Vtriusque Vasconum* delako historiako liburuan euskararen morfologiari buruz idatzi zuen aurkezpen harri-garria (1. liburuko XIV. kap.). Bestalde, Oihenartek Euskal Herriko atsotitzen eta erretrauen biltzeko egin zuen lana ere aipatu beharra da.

LAPURTAR EUSKALTZALEEKIKO HARREMANAK

Lehen lana denaz bezainbatean Pouvreauri rekin jakintzazko harreman horiek izan zituela azpimarratu behar da lehen-lehenik. XVII. mendearen erdialdean Pouvreau zatekeen Lapurdin euskal gaietan gizonik argituenetakoa. Parisera buruz joan zelarik ere, ez zituen utzi gai horiek eta, besteak beste, bere hiztegiaren moldatzen ari izan baitzen han, ikusten dugu Oihenarti eskatu ziola laguntza (eta iduriz hari bakarrik). Berrikitari berriz argitara eman izan da, lehenagoko idazlanak ere kontuan harturik eta aberasturik, bi euskalarien arteko korrespondentzia (M.J. Kerexeta, *ASJU*, 1991, 3. zk). Zorigaitzez laneko dokumentu hutsak dira gutuneria horretan agertzen zaizkigunak. Alabaina, Pouvreauk Oihenarti hitz batzuen esanahiaren argitzeko eskatu baitzion, hitz horien zerrendak, ondoan frantsesezko adierazpena dutela kausitzen dira, soilik, gelditu zaizkigun Oihenarten bost gutunetan. Hainbestenarekin, ezin esan dezakegu bi gizonen arteko harremanak horretaz kanpo nola-koak ziren, edo euskal gaietan egonik ere hiztegiak landa beste alorrik jorratu zutenetz.

Dakigunez, euskara-kontuetan Lapurdi zen garai hartan euskal probintzietan aitzindari agertzen zena, ondotik Zuberoa zetorkiola, beharbada, eta segur aski, molde laikoago eta ikasiago edo jantziago batean ere azken hau. Ez dakigu zer harreman-mota izan zuen Oihenartek lapurtar idazleekin, nahiz segur den haien lanak ongi ezagutzen zituela, aski iruzkin zorrotzak egin baitzituen batzuen bertsoez bere arte poetikoan. Zenbaitek pentsatu izan du menturaz aihergo zerbait sortu zela haien artean, eta egia da Etxeberri Sarakoak handik mende

erdi batera ez diola estimu handirik erakutsiko Oihenarti. Bederen *Pouvre* aurrekiko korrespondantzia horrek (1665ekoa) harreman onak ere izan zirela erakustera ematen digute, Oihenartek itxura guztien arabera, gogo onez erantzun baitzien *Pouvre* auk egin zizkion laguntza-galdeei. Bestalde, Etxeberri Ziburukoarenbertsogintza kritikatu bazuen ere, pentsatzekoa da harekin ere gutun-harremanak izan zituela gutxienetik, eta elaire ere zirela hain segur. Alabaina, Etxeberri bere olerkietan zerabiltzan lizentzia poetikoak garrazki kritikatu ondoan hona zer dioen bere arte poetikoan:

«Damurik izpiritu horrek nahiago izan baitu poesian bermatu (ez zuelarik hartako batere dohainik), prosan baino, honetan ongi ari izanen baitzen dudarik batere gabe; ezen (obra inprimatuz landa), haren hiztegiak, adiskide zenbaiti idatzi haren gutun etxeko etxeko eginek, haren hiztegiak, eta aditz jokatutak (haren eskuz idatziak ikusi izan ditudanek), mintzaira horretaz askitito jabetua zelako lekukotasuna ematen dute.» (*L'art poétique basque*, 229 or.)

GRAMATIKARIA

Horiek horrela, Oihenartek euskalari gisa utzi dituen lanen artean aipagarriena menturaz *Notitia* bere historia-liburuan (1. lib., XIV. kap.) euskal morfo-sintaxiaz egiten duen aurkezpen laburra bide da. Saroihandi (*Tercer Congreso de Estudios Vascos*, 1923) Oihenarten gramatikazko ikuspuntuak nolakoak izan ziren biltzen saiatu bazen ere, berriki arte, esan nahi baitu euskal gramatikaren historiografia lantzen hasi arte, neke zen haren lanaren balioaren neurtzea. Alabaina, Oihenartek ez zuen egiazko gramatkarik idatzi, eta hamabost orrialderen barnean sartu zituen, euskal deklinabidearen aurkezteko eta euskal aditzaren jokabidearen argitzeko baliatzen zituen azterkabideak. Gauza gutxi beraz, eta gutxi hori latinez historia-gaiez oroz gainetik ziharduen liburu batean: ez da harritzeko gramatika-lan labur hori kasik oihartzun batere gabe gelditzea gure gramatikagintza-tradizioan.

Bizkitartean, hurbiletik behatzen dielarik egungo gramatikariak orrialde horiei ikus dezake Oihenarten azterkabidea arras aitzinatua zela, eta puntu gehienetan Larramendik berak baino ikuspegi zehatzagoa eta zuzenagoa zuela.⁵ Ez dabil euskara beste mintzaira baino gehiago edo gutxiago den izartu beharrez, baina den bezala harturik haren morfologiazko ezau-garriak sistematikoki agertarazten ditu. Printzipio batek gidatzen du haren azterketa morfologikoa: forma bati morfema bat dagokiola, eta alderantziz. Jokabide hotz eta zorrotz horrek latinaren menpekotasunetik ateratzeko bidea eskaintzen dio, eta morfologiari dagozkion puntu gehienetan puntako aitzindari agertarazten du euskal gramatikagintzaren historiografian: *-a(k)* artikulu gisa azterkatzea; mugagabeari dagokion deklinabideko paradigmaren eskaintzea, ergatibitateari ohar-tzea eta latinaren sistema nominatibo-akusatiboarekin kontrastatuz argitzea, artikulu pluraleko ondarkien azalpena, aditz laguntzaileen sailkapen modernoa (*izan*, **edun*, **edin*, **ezan*)⁶... Hori guztia, eta besterik ere, iragaitzaz bezala ondu hamabost bat orrialderen barnean.

ATSOTITZEN BILTZAILEA

Euskalaritzaren, herri-jakintzaren eta filosofiaren mugan hor ditugu bestalde Oihenartek bildu zituen atsotitzak: 706 atsotitzen zerrenda bat, eta beraz, hats luzeko lana, esan digunaren arabera gazte-denboran hasi zuena. Zenbait humanistaren bultzadaren ondorioz, esan zaharren bilketak loraldi bat bezala izan zuen XVI. mendean. Oihenartek aitzin solasean gogorarazten duen bezala, oso erro barnekorrak zituen filosofi tradizio horrek:

«Atsotitzak ez dira arrazoirik gabe betidanik aipatuak izan, ez bakarrik hain ezagunak dituzten jende xumeen artean, baina jakintsunen artean ere. Zeren, elestaldietako solasen apaingarri, eta besteei zerbaiten sinetsarazteko argumentu izatez gainera, badauzkate beren barnean gure biziaren bideratzeko balio duten irakaspenak; horrek, (...), Aristoteleri erranarazi zion, gerlek eta kalamitate publikoek galarazi Filosofia zaharraren ondarkinak zirela atsotitzak, eta beren laburragatik eta gau-

zen adierazteko duten molde atseginagatik iraun zutela.» (*Les proverbes basques*, préface).

Tradizio horretarik abiatu filosofoen zerrenda emanik (20 izen baino gehiago Aristoteletik haste aipatzen ditu), Oihenartek lan horren garrantzia erakutsi nahi zuen, erretrauetan populuen jatorrizko zuhurtzia aurki zitekeelako ustea bere egin baitzuen. Bidenabar, euskarak, eta harekin batean euskaldunek ere, maila horretan egin zezaketen ekarpena ere agerian utzi nahi zuen. Egia esan, Euskal Herrian ere, horrelako bilketa-lanak Oihenart horretan hasi zen baino lehenago jadanik egin ziren: 1596an Iruñean argitara eman ziren erretrauak hor ditugu lekuko. Bestalde, beti Zuberoan eta garai berean, Oihenartez kanpo beste bi euskalari bederen atsotitzak biltzen ari izan zirela badakigu: Zalgiz eta Jakes Bela. Nahiz hitzurre a n ez dituen aipatzen badirudi bataren eta bestearen bilketa-lanak ezagutzen zituela Oihenartek, eta baliatu zituela bere bildumaren osatzeko. Garbiki aitortzen du, ordea, arruntegi irudititu zitzaizkion atsotitzak ez dituela argitara eman; horrela esplikatu daiteke beharbada, frantses edo espainol erretrauekin gonbaratuz, atsotitz misogino gutxiago dela Oihenarten bilduman, eta emaztearen irudia, Haritschelharrek azpimarratu bezala, araberean hobeki zaindua dela hartan. Besteetan ez dakit, baina honetan, hein batean bederen, *politically correct* gure Oihenart!⁷

OIHENART ETA OLERKIGINTZA

Bi alderdi ditu Oihenartek olerkigintzaz egin zuen lanak: alde batetik, teori mailan, euskal bertsoigintzaren arauak finkatu nahi izan zituen; bestalde, arau horiek nolabait aplikatuz, olerkiak idatzi zituen.

Lehen lana Lafittek duela mende laurden bat argitara eman zuen *Arte poetikoa* frantsesez idatzi 1665eko idazlanean bereziki landu zuen, nahiz *Notitia*-ren bigarren argitaralpeneko (1656) 1. liburuko XIV. kapituluaren ere, baduen atalño bat horretaz: *silaben kuantitateaz*, hots.

Bigarren lana berriz, 1657an atsotitzekin batean publikatu zituen olerkietan obratua da, baita ondoko beste argitaralpen batean (1664koa seguruenaz ere) argitara eman ziren beste olerki batzuetan.

ARTE POETIKOA

Arte poetikoak erakusten digun lehen gauza Oihenartek sail horretan zuen kulturaren zabala dugu. Alabaina, bi partetan emana da idazlan hori: lehenean, beste hizkuntza batzuetako bertsogintzari behatuz zenbait oinarriko kontzeptu argitzen eta autore desberdinen aipuen bidez ilustratzen ditu; bigarren partean, berriz, euskal bertsogintza aipatzen du, arau batzuk finkatuz lehenik, eta zenbait olerkariren kritika eginez gero. Geldi gaitezen minutu batez bigarren parte horretan.

Euskal bertsogintzarentzat Oihenarten ideia nagusia bi baieztapen hauetan bil daiteke:

- hitzen azentu prosodikoa kontuan hartzekoa da, bai erri-
marientzat eta bai bertsoaren neurriarentzat: hitzeko silaba
azentudunak ditu erriaren oinarria eta bertsoaren neu-
rria finkatzen;
- elisioa eta sineresia egin behar dira.

Bi puntu hauek italierazko, espainolezko, baita latinezko bertsogintzan ere, betetzen direla erakutsi ondoan (frantsesezkoan ez bezala) euskarazko bertsoek ere arau-bertsoen araberan moldatuak izan behar luketela dio. Bestalde, errima silaba eta erdikoa gutxienetik izan ledin nahi luke.

Euskal letretan hogeigarren mendean bereziki aurkituko dugun joera bati hatsarrea emanez, teoriarazko oinarri horiek finkatu ondoan, errealitatea hari plegatu beharrez saiatu zen Oihenart. Ezen ez da dudarik ordu arteinoko euskaldun bertsogileak araumolde horretarik aski urrun ibili zirela: ez hitzen beretzko azentua, ez sinalefa egin beharra, ez baitzuten kontuan hartzen bertsoaren neurtzeko. Horregatik gaitzesten ditu Oihenartek, Bernat Etxepare, Jean Etxegaray, Arnalt Logras eta Joanes Etxeberri Ziburukoaren bertsoak.⁸ Olerkari bat baizik ez du aurkitzen euskaldunen artean bertso-erabide onari (*qui*

a tenu la bonne méthode) jarraiki zaionik: Haranburu aita kaputxinoa (*Debozino eskuarra*, 1635ean lehen aldiz argitaratu otoitz-liburuan). Ordea, haren bertsoen hurbilagotik aztertzen hasiz gero, irudi luke ohargabeen gertatu zitzaiola Haranbururi zenbaitetan delako arauetara jarraitzea (penitentziazko zazpi salmuak aipatzen ditu Oihenartek). Alabaina, urrunago joanik ageri da Haranburu ere hastantzen dela Oihenartek eman erregela haietarik, zeren maiz errima silaba eta erdikoa ez duela egiten esaten baitu zuberotar kritikariak; halaber, bertso lerrakor edo proparoxitono delakoetan ere, azentua lehen silabaren gainean duten bi silabako hitzak erabiltzen omen ditu:⁹

«Baina hobeki eginen zukeen orotan errima silaba eta erdikoa gutienetik egin izan balu (ardura ez baitu horrela egiten), eta bertsu lerrakorrek lehen silaba luzea duten bi silabatako hitzekin bururatu izan ez balitu.» (*L'art poétique basque*, 226 or.)

Zer esan nahi du horrek? Haranburuk zenbaitetan arauetara bizkar ematen ziela, eta adibidez, bertso lerrakor baten bukaran *hurko* eta *turko* hitzak (Oihenartentzat paroxitonoak direnak, eta ez azentugabeak) erabiliz huts bat egiten zuela? Segurenaz ere, ez. Hau bakarrik: Haranbururentzat, garai hartako Lapurdiko beste olerki-idazleentzat bezala, ez zela Oihenartek zioen bezalako bertso emerik eta lerrakorrik (haren deituren atxikitzeko).

Haranbururen erdua ez du Oihenartek bakarrik aipatu iraganean, Larramendik ere bere *Arte* famatuan poesiari eskaini orrialdeetan egin baitzuen. Ordea, arras bestelakoa zen hare n ideia, nahiz Oihenartek bezala, Larramendik ere azentua kontuan hartzen zuen. Nolaz hori? Hona.

Larramendik bi bertsogintza-mota bereizten zituen euskal tradizioan: bata, librea «por que no tanto se atiende à los pies, y syllabas del verso, y metro, quanto al ayre, y armonía del canto y musica, à que se acomodan»; bestea, berriz, neurtua «por que guarda sus leyes de numero determinado de syllabas en cada verso». (*Arte de la lengua vascongada*, 373 or.)

Oihenarten teoriarekin erkaketarik egitekotan, bigarren mota hori kontuan hartu behar dugu noski. Barnago joanik

Larramendik beste bi ohar egiten zituen bertso gintza-mota hartaz, bietan Oihenarten arauak ostikatuz: lehenik, bazioen sinalefa aukerazkoa zela; bigarrenik, azentua bertsoaren neurriari arabera aldakorra zela: «en el acentuar ay licencia para mudar de una sylaba en otra el acento agudo, segun pareciere conveniente para la numerosidad del verso.»¹⁰ (*Arte de la lengua vascongada*, 378-379 or.).

Gogoan har, Larramendiren teoriaren arabera, hitzetako azentu prosodikoak ez duela bertsoaren neurriari egokitzeko beharrik. Alabaina, haren aburuz, bertsoaren neurria, silaben kopuruak finkatzen du, eta azenturik izatekotan ere, bertsoaren araberakoa izan behar du oroz lehen. Horrela Larramendik Haranbururen *Te Deum laudamus* delakoaren itzulpeneko bertso batzuk eskaintzen ditu, azentuak agertaraziz, baina azentu hori bertsoetik kanpo behar lukeen tokian ez delarik:

Jaungoicoá zu zaitúgu
Bihótz osoz laudatzén,
Zu, záitugu gueuré Jáuntzat
Ahalaz defendatzén.

Aitá bethierecoá
Ceren baitzará segur,
Andic emaiten darótzu
Lurrác ohoréz agúr

(*Arte de la lengua vascongada*, 379 or.)

Bertso horretan —dio Larramendik— ber hitza bi itxura desberdinetan agertzen da azentuari dagokionez: *zaitúgu* (1. bertsoan), *záitugu* (3. bertsoan). Bestalde, beste hitz batzuetan, bertsoetik kanpo beste toki batean izan behar luke azentuak: *darótzu* bertsoan vs *dárotzu* hitzean, *laudatzén* bertsoan vs *laudátzen* hitzean, *defendatzén* bertsoan vs *defendátzen* hitzean, *jáuntzat* bertsoan vs *jauntzát* hitzean.¹¹

Zer ondorio atera dezakegu gonbaraketa horretarik? Lehenik, Oihenarten bertso-teoria linguistikoa delako Larramendirena baino. Harentzat bertsoaren neurria eta erritmoa hizkuntzako unitateei (hitzei, Oihenarten kasuan, hitzaren esanahi arruntenean) jarraikitzen zaie, eta ez alderantziz. Aldiz, Larramendik bertsoaren neurkadari ematen dio lehentasuna.

Oihenarten ikusmoldeak Larramendirenak baino buruhauste gehiago dakar, noski. Zeren azentu prosodikoa ez baita euskalki guztietan berdin gertatzen, ezta toki berean ere (ikus horretaz Hualde, *ASJU*, III, 1991). Beraz, Larramendiren bertso-teoria-ak bertsogintza zabalago bati bidea irekitzen dio, Oihenartenak baino.

Bada haren lanean puntu bat argitu beharrekoa: ea Oihenartek bere teoria bere baitarik geroari buruz eraiki zuen, ala jadanik obratuak ziren bertso-arauak agerian eman nahi izan zituen. Erantzuna bi moldetan eman daiteke ene aburuz. Irudi luke Oihenartentzat, ematen zituen erregelak euskal bertso-gintzarenak zirela; gaurko azterkatzaileak, berriz, lehen ikusi dugun bezala, bestela ikusten ditu gauzak, harentzat ez baita dudarik Oihenartenak zirela arauak, eta euskal olerkigintza aberastu edo edertu nahiz asmatu zituela.

Oihenartek agerian eman zituen arauak euskal bertso-gintzaren tradizioari zegozkiola uste bide zuen, edo bederen hala aditzera ematen zuen. Horregatik bertso herrikoietara jo zuen bere arauen ilustratzeko eta nolabait ere bere ideiei legitimitate gehiago emateko. Arte poetikoak, Lapurdiko apez bati idatzi gutun baten forma duelarik, bi kantu aipatzen ditu haren araberak euskal neurria ongi errespetatzen dutenak. Horietarik bat Nafarroa garaiko kantu bat da. Hona aipu gisa eskaintzen dituen bi laurkunen:

And' Emili' andre gora
 Ecin diro oguiric ora
 Artoric jorra hain guti,
 Bihoa mairu herrin gora.

(...)

Aita nuen salçale
 ama diru harçale
 anayeric chipiena
 mairuetaric guençale

Lehen laurkuna —dio Oihenartek— bertso oktosilabiko emez (paroxitonoez) osatua da, eta bigarrena, berriz, heptasilabiko lerrakorrez (proparoxitonoez).

Argumentuak, ordea, bere mugak ditu: arazoa ez baita hainbeste zenbait bertsotan arau horiek errespetaturik aurkitzea.

Alabaina, euskara mintzaira posposizionala izanik, ez da harritzekoa, horrelako bertsoak kausitzen badira, bereziki bertsoaren ondarrean atzizki beraren baliatzea onartzen delarik (*zale* Oihenarten ereduari) edo are gehiago hitz bera errepikatzea haizutzen bada (*gora* nafar kantuan, nahiz batean izenondoa den eta bestean adberbioa). Ez, arazoa, Haranbururen kasuan bezala, arau horiek erregularitate aski handi batekin gauzaturik aurkitzea da, eta Oihenartek aski lan izanen zukeen hori frogatu nahi izan balu egiazki.

Gauza bera gertatzen da sinalefarekin. Oihenartek zioen euskaraz egin behar direla: «Ils [ceuz qui s'adonnent à la poésie basque] doiuent toutesfois s'assuietir aux Elisions, et aux sincerezes» (*L'art poétique basque*, 221 or.). Larramendik, ordea, bestela zioen: «una vezes se haze synalefa en concurrencia de las vocales, y otras vezes no» (*Arte de la lengua vascongada*, 378 or.). Ez da dudarik, euskal tradizioari egiazki dagokion jokabidea Larramendik ematen zuela, eta ez Oihenartek, horrek ez baitu esan nahi tradizio horri denak itsutuki jarraiki behar zitzaizkiola, eta haren ondoan beste bat, teknikoki landuagoa behar bada, ezin proposa zitekeela berrikuntza moduan.

Oihenarten asmoa horixe zela uste izateko da, baina nonbait ez zen menturatu bere ausardia ren besterik gabe agerian ematera, eta nahiago izan zuen aditzera eman euskal bertso-gintzak horrelako arauak bazituela, autore anitzek errespetatzen ez bazituzten ere.¹²

Ororen buru Oihenarten asmoa frantses olerkigintzan Malherbe batekin izan zuenarekin pareka daiteke. Hark bezala mintzairaren garbia kontuan hartu nahi izan zuen Oihenartek. Euskal letretan izan dugun lehen garbizalea dugu Oihenart, garbizaletasun hori arrazoizkoa eta euskararen barnetik pentsatua izanagatik, eta ez soilik Erdararen arabera, Larramendiren ondotik eginen den bezala. Halaber Malherbek bezala bertso-gintzaren teknika landu eta aski hertsiki mugatu nahi izan zuen, lehen ikusi dugunez, eta hark bezala eredu arrazional eta logiko bat eskaini nahi izan zuen, euskararen (ustezko) ezaugarrien arabera. Alde horretarik latin-e redua zen euskarari hobekienik zihoakiona (ez aitzitik frantses olerkariena): «je conclus que ceux qui s'adonnent à la poésie basque Doivent

se conformer aux façons de Rimer latines que ie Uiens de Uous
 representer plustost qu'aux françoises». (*L'art poétique bas -
 que*, 220-221 or.)

OIHENARTEN OLERKIAK

Oihenartek arauak finkatu ezezik, olerkiak ere ondu zituen, aipatu arauak puntuz puntu errespetatuz, bai errimaren osatzeko orduan, bai sinalefen kontuan hartzeko tenorean, sekula ere huts egin gabe.

Oihenartek, ordea, ez zuen Malherbek defenditzen zuen hizkuntz soiltasuna edo naturaltasuna hainbat preziatzen. Uste dut funtsetara eta urrunxeago aipu dugun inspiraziorik ezarrikin batean, hori izan dela Oihenarti geroztik barkatu izan ez zaiona. Haren poesiak badu, alabaina, alde batetik neopetrarkisten eta beste aldetik, batzuetan, XVII. mendean Franzian modan jarri zen preziozismoaren aire bihurri, korapilotsu, behaztopagarritik zerbait.

Adibide gisa, hona 15. olerkian nola adierazten dion maite duen bihotz gogorrari, ez dituela entzun behar beste amorante baten esanak:

Zer ere zugati, nigati
 Bailedask' izterbegiak
 Gal zaitzadan eztu hargati,
 Merezi ene maitegiak:
 Aitzitik haur da zuzena,
 Zeinek baitu ogena,
 Berark dezan bak' isuna
 eta har ahalkeizuna.

Hark ze' ahal bailihotsa
 Badaidiel' uste duzua?
 Ene bihotza, haren lotsa
 Oran' eztazaguzua?
 Ikusi nahi baduzu
 Hain zail denez, zein poruzu,
 Zato, zato so' gitera:
 Banohako jaukitera.

Jauki dizut, et' ihesari
 Dema, hara, laurherroan:

Arauz, zein eder lasterkari
 Den zuri erakuts gogoan;
 Biz hala, hal' ezpad' ere,
 Etziren-ber zu batere
 Larde, gaurgoitik, oinaren
 Puntan bihotza duenaren.

Zazpikun hauei behatzea aski da ikusteko Oihenartek lizentzia poetikoa nola baliatzen zuen (ikus adibidez hirugarrenean, izenondoaren eta izenaren tokiz kanbiatzea: *eder lasterkari*, Etxeberri Ziburukoaren olerkietan ere kausitzen den lizentzia poetiko bat erabiliz), eta, oro har, nola mintzairaren orrazteko molde ohiz kanpokoa zerabilen. Hor dugu lehenik aditz trinkoen erabilpen bortxatua; hiru bertsoaldi horietan beha zenbat diren: *ledaske, lihotsa, daidi, zato, nohako, dema, dazaguzu, biz* Horra oraino lehen bertsoaldian sintagma adjetibala (*maiteegi*) nola izen sintagma bihurtarazten duen: *gal zaitzadan ez du merezi ene maitegiak*, esan nahi baitu izenondoa aktiboki ulertarazirik (*ene maitegiak = ene maitasun handiegiak*). Halaber, bigarren zortzikunean, badugu gutxitan kausitzen den *hain...zein* hitzen bidez moldaturiko konparatibo korrelatua: *Ikusi nahi baduzu, hain zail denez zein poruzu*, eta hirugarrenean, ondoko bertso-hastapenera igorri adizkera jokatua: *... ihe-sari // Dema...* (Biziki gustatzen zitzaiokeen azken baliabide hori Oihenarti, ardura erabili baitzuen).

Olerkietan zehar, asko eta asko ditugu ohiz kanpoko hitz-ordenak, irakurketa naturala (eta are gutiago kantua noski, ageri baita ez zirela bertso horiek xaramelatuz emateko eginak) oztopatzen dutenak, hala nola ondoko hau:

Egin iadanik,
 Noiz nakidina dakidan
 Iin, eta nura,
 Gorde lekura
 Eta hi han bat akidan
 (3. olerkia)

Mintzairaz landa, garai hartan European zehar baliatzen ziren olerkigaiak eta adierazpideak erabiltzen zituen Oihenartek. A. Arkoxak Mauleko biltzarrean aurkeztu berri duen ikerketa konparatiboak erakustera ematen duenez, bere garaiko

olerkigintza euskaraz adierazi nahi izan zuen Oihenartek, eta gaur egun artifizialak edo konbentzionalismo merkez eginak diruditen bertsoak, orduko olerkari handienen artean ere kausitzen ziren. Horregatik gogor samarra iruditzen zaigu, bai Lafonek, eta bai Lafittek, haren lanaz eman epaia:

«Son œuvre (...) n'a pas grand'chose de personnel: elle représente un gros effort pour "mettre en basque", en les transposant, des élégies de Tibulle, Catulle, Marot et quelques autres. Il s'agit de prouver la souplesse de notre vieille langue et les ressources qu'elle offre pour un style nuancé et concis: science, pureté de langue, sens de la mesure voilent un peu ce qu'il y a de tourmenté, de lourd et d'artificiel dans ses vers.» (Lafitte, *Histoire de la littérature d'expression basque*, 1944, 38 or.).

Oihenarten poesi lan gehienak (hogeita hamar bat orotara) amodioaz dira (erlijiozko edo omenezko zenbaiten ondoan). Amodioa gaitzat hartua duten olerki guztiak, salbu urrunxeago aipatuko ditugun biga: Joana haren emazte zenaren oroitzapenetan idatzi bertsoak, eta arras beste gisa batean *Lau kardarien eresia* deitu poesia, denak poetak emazte bati egin bertsoez osatuak dira. Baina ez egiazko emazte bati, baizik eta poeta itsutzen duen Argia bati, graziaz betea den Graziana bati, edo datorren Joana bati...

Hain zuzen ere, hitz-joko zenbaiten estakuru diren emazte sinboliko batzuentzat eginiko olerki horiek dira gutiz gehiengotan ondoko kritikariek gaizkienik hartu izan dituztenak. Zergatik? Beharbada euskal poesiak arras gutxi landua izan den preziositate batez idatziak izanik, falta zaielako euskaldunei mota horretako euskal bertso gintzan gustatzen ohi zaien, doi bat larriki eginik ere, bapateko zintasan eta bizi-barnatasuna. Bigarren mailan hartzen dute olerki horiek dentsitate eta trinkotasunik, kasik orduan modan ziren paradoxa haietarik batez baliaturik esateko: ur gainaren pare gordetzen duten sakontasuna dute.

Artifizialtasuna gaitzesten dute haietan bai Lafittek, bai Lafonek, kontraste gisa Etxepare ren olerkiak dituztelarik ematen. Baina ba al du zentzurik, gaien aldetik, edo metaforetan, Oihenarten barne-nortasunaren, originaltasun edo jatortasun

naren txerkatzea, edo haren inspirazio eskasaren salatzea? Ez dabil haien ondotik. Izatekotz beste nonbait ditu merituak, eta hain zuzen, gai eta adierazpide horiek euskal estetika batean sarrarazteko eginahalean. Ikusi dugu bertso-teknikaren aldetik zer bide erabili zuen; adierazpen-lanetan ere, txerkatzen ditu jokabide egokiak, ez beti kausituz, baina zenbaitetan, haatik, bai, hala nola atsotitzetako mintzamoldea gogora ekartzen diguten bi bertsoaldi hauetan:

Ur xortak, ardur' arduratuz,
 Harria xila zirozu,
 Ni zuri, beti bet' eskatuz
 Zintzurr' arrhetsik niagozu (1. olerkia)

Noiz ere bainaiz hauzaz orhitzen,
 Zin zinez, baniz hil-nahitzen;
 Hiltzea gaitz da, gaitzago bana
 Mait'uken, et' ez mait' izana (5. olerkia)

Dakigun bezala, Oihenartek euskal poesigintzan izan zuen eragina oso ahula izan zen eta ez da izan haren ondotik olerkari klasikorik haren ideia zenbaitetan oinarri harturik euskal poesia landu, jantzi, hitz batez, klasikorik, sortarazi zuenik. Oihenarten arte poetikoa, pixka bat Leizarragaren hizkuntz ereduaren antzera, sortu bezain laster, bihitu gabe eihartu zen landarea dugu, eta horregatik, hain zuzen, zaila zaigu hartaz iritzi erabatekorik ematea. Eredu horrek eskaini dituen fruitu bakarrak Oihenarten bertsoak berak baizik ez dira.

Lehen aipatu ditugun salbuespen moduko bi olerkiez hizño bat oraino, Oihenartek eginikoetan hoberentzat hartuak izan baitira, eta ez arrazoirik gabe, bigarrenaren kasuan bereziki.

Lehena, *Ezkontidearen hil-kexua* dugu, emaztea galdu ondoan (1653an, olerkia argitara eman baino hiruzpalau urte lehenago, beraz) idatzi izan zuena. Hain zuzen ere, oraingoan, Oihenartek egiazki hunkitzen duen norbaiten galera deitoratzen du. Egia erran, ez dakit nik, olerkiaren manera den egiazki ganbiatzen *hil-hots* horretan, edo jakinaren gainean den irakurleak dion beste begi batez behatzen. Bietarik menturaz. Ezen ez da dudarik, baldin honetan ere garaiko olerkigintzaren adierazpideak baliatzen baditu Oihenartek (*museen kontra* idatzia da olerkia, berriz ere paradoxa), beste erritmo bat eta beste

naturaltasunik ere badutela haren auhenek. Horregatik, hain segur, begi hobez ikusten zituen Lafitte batek.

Honela mintzo zaie museei bere bihotz ilundura adieraziz:

Aspaldi nola zuen norhabe
 Izan bainaiz, zuek ene jabe,
 Uste nuen nihaurk er' ekaitzak
 Jo ba nentza, neure zurkaitzak
 Zintuzkedal', eta habeak,
 Neur' aizolbe, neur' aterbeak;
 Uste nuen hala, ban' eskierki,
 Enganatu izan naiz elgerki;
 Ezi behar-beharrenean,
 Hel-helez egon naizenean
 Etzizauzte hurbiltu, ez heltu
 Aitzitik zitzauzte gibeltu:
 Utzi derautazue hiltzera
 Joana, ene bizi erazitera,
 Berainik lurrer' etorria,
 Edo zerutik igorria;
 Joan' en' emazte karioa,
 Ene bihotz' ene gogoa.

Bigarren salbuespena, Oihenarten olerkien artean ardi beltz itxuran agertzen zaiguna, *Lau karbarien eresia* dugu. Freskotasun fruitutsu batez beterikako neurtitzak dira, manierismo limar bat soiltasun itxurazko bati gaineratuz onduak, eta euskal olerkigintzan ia parekorik ez dutenak.

Bertso oktosilabikoz moldaturiko hiru puntuko 26 laurkunez¹³ egina da olerkia. Lehen esan bezala (ik. 12. oharra), Oihenarten arabera euskal bertsogintzak berezko duen egitura da hau (beste hiru olerkitan erabili zuena).

Sinbolismo pagano eta girstinoan oraturikako irudi sentzualak kausitzen dira hartan, garaiko olerkigintzan maiz egiten zen bezala. Arrats batez garbatzen ari ziren bi emazte, egarri gertaturik, abiatu baitziren zenbait aho-hezagarriren bila, hona nola gertatu ziren sagardoi batean:

Han pikotzebat baturik,
 Frutaz oro kargaturik,
 Pot eta besarkaz lotu
 Zauzko, belhaunak gurturik.

“O zuhatz orsto-zabala
 (Dioitela) luzez izala
 Horl' ukensu, horl' ekoizle,
 Orai izana bezala;

Zuhatzetan hi lehena
 Aiz, hoben' et' ederrena;
 Dohatsu hir' orsto-adarrak,
 Dohatsu hir' ekoizpena.

Etzen ez deitatzekoa,
 Noizten, frutu bizizkoa
 Eu' amasok ian zezana,
 bana, bai, o hi pikoa,

Zeren hartarik alhatu
 Zelakoz, zen herioztatu
 Eua, baita haren leinu
 Oro minberaz kotsatu

Aldiz, pikoa, higanik,
 Hil-hurrenean izanik,
 Zitikeguk, guk biziak
 Osagarri hik emanik

Pikoa emetasun emankor eta oparoaren sinbolotzat harturik, bibliako sagar galgarriaren aurka jartzen du bertso haue-tan Oihenartek, menturaz ebokazio lesbostar zenbait duelarik gogoan, Orpustanek olerki horretaz egin duen ikerketa zehatzean sumatzen duen bezala.

Lagunak, piko biltzen ari diren denboran, beste garbari bat, anbiguitate bereko egoera batean kausitzen da, arnoketa joan den etxean, dama begitartearen duen morroin batek ireki baitio atea, eta sartarazi.

Laster desagertzen da haatik anbiguitatea:

Hark [morroinak], zer zen ikasirik,
 Barnera sar erazirik,
 Esnez erregala zezan
 Bere zurati erautsirik,

Hanti-landan er' urzeki
 Zezan, gogo handireki
 Karbategira, bait' egin
 Karb' aldibat han hareki.

Gero bertzen urrundarik,
 lin-herotsa hautemanik,
 Berhez ziten, brist' elgarri
 Pot eta besark' emanik.

Garbaldi hori zer zatekeen horrela aditzera emanez, eresia (kontakizuna esan nahi du hitz horrek Oihenartentzat) modu berean jarraikitzen da, betiere olerkariak bere moldera bir-sortu giro baserritarrari darion gozoa eta gozamina adieraziz. *Ora-gauan laur karbari...*

AZKEN HITZA

Berrikitan Azurmendik argitara eman duen *Euskaldunak eta espainolak* saio-liburuan kapitulu bat bada euskal literatura-ren pobreziaz, eta luzaz izan duen izaera elizkoiaz. Egoera horren kausen artean, nobleziak eta burgeseriak euskal kulturaren aldera izan duten ezazolkeria aipatzen du, eta barnago joanik, badio, berpizkundearen garaiko kultur aldakuntzak ez ditugula euskaldunek guretu, klase buruzagiak kanpoari begira soilik, «ezorduz eta ezlekuz» ibili direlakoan kultur gaudetan. Bizkitartean Iparraldean, edo Zuberoan bederen, bestelako mugimendu baten mentura, eta abiadura ere, izan bide zen XVII. mendearen hastapen horretan.

Hain zuzen ere, hango orduko euskaltzaleak (Oihenartez kanpo: Bela, Zalgiz, eta beharbada, Oihenartek hilartitz batean, «Museen haur hazi» gisa aurkeztu zuen Arrain Zuberoako jujea ere) ez ziren eliz gizonak, baina Zuberoako herri-gizonak, edo burgesak, Oihenart bezala (ezkondu aitzin bederen), edo noble, Bela bezala. Oihenarten lanek, bai historialari gisa, bai euskalari eta euskaltzale gisa eginikoek erakusten diguten bezala, haize berri bat, pixkorgarri eta bultzatzaile zena, ekartzen zuten euskal baratzerara, orduko modernotasuna hartan sartaraziz, bai gaietan, bai haien erabiltzeko moldeetan. Zergatik horrek ez zuen segidarik izan (Egiategi eta Chaho salbuespen moduko urruneko oihartzun bakartiak, eta araberan beste maila batekoak ere, baitira)? Ez dut nik garbi ikusten.

Berrikitan Baionan aurkeztu den tesi batean, XVIII. mendean Lapurdiko lege-gizonen artean izan zen gaitzerrate-auzi baten berri ematen da. Uztaritzeko abokatu gazte batek poeta zen beste abokatu baten kontra egin zituen bertsoetan funtsatzen da auziaren kausa (1726). Bertso satiriko horiek atxikiak izan dira Uztaritzeko auzitegiaren artxiboen artean, eta haiei esker aieruz bederen sumatzen ahal da, bai euskararen aldetik eta bai bestela ere, zer mailatako kultura kausitzen zen Lapurdiko orduko jende ikasien artean.¹⁴ Ez da segurki espantuka aritzekorik, eta zinez urrun gara Oihenartengandik, (baita, egia esan, Etxeberri saratarrarengandik ere).

Ez dakit lekukotasun horrek zenbateraino orduko kultur egoera adierazten duen, baina hartan fidatu behar badugu (eta beldur naiz beste hauturik ez dugula) nola duda Oihenartek herriko jende ikasi eta jantzientzat urratu euskal ildo ordukotz jada etsia zela?

Funtsean berak adierazi zuen *Ezkontidearen hil-kexua* olerkian, zer asmo erabili zuen gogoan, artean eta zientzien izpiritua Euskal Herrira ekarriz. Honela mintzo zitzaien museei, haien Euskal Herrian hobeki ezagutarazteko izan zuen xedea garbiki agertuz:

Andreak zerbitzatu
 Zaituztet, eta nik hospatu
 Dut herri hautan zuen izena,
 Lehen guti ezagutu zena :
 Nik zuen azturak et' atunak,
 Gu baitan orano ez enzunak,
 Argitaratu 'tu ilhunbeti,
 Et' aterarik herratzeti
 Guretu, et' eman hek Euskara
 Kobla hontzalen eskuetara.

(Ezkontidearen hil eta kexua)

OIHENARTEN LANAK

Oihenarten euskarazko lanak J.B. Orpustanek prestatu argitaralpenean aurki daitezke orain, frantsesezko eta espai-

- nolezko itzulpena dutelarik. *Proverbes et poésies basques*, Editions Izpegi, Baigorri, 1992.
- L'art poétique basque*, P. Lafittek argitara eman zuen *Gure Herrian*, 1967an (195-234). P. Urkizuk euskarazko itzulpena egina du, *Hegats* (1992, 7 zk.) aldizkarian kausi daitekeena.
- Notitia Utriusque Vasconiae* liburuaren espainolezko itzulpena, X. de Gorosterratzuk egina *RIEV* delakoan aurki daiteke (1924, 1925 eta 1926).
- S. Pouvreaurekiko korrespondentzia, M.J. Kerexetak osorik argitaratu berria du *ASJUn* (1991, 3. zk.)
- Euskaltzaindiak eta CNRSeko URA 1055 delakoak Maulen eta Donapaleun antolatu biltzarreko mintzaldien aktak 1993an argitara emanen dira.
- Bulletin du Musée basque* delakoak 1992ko 1. zenbakian baditu lau artikulu Oihenartez: biga J.M. Larre ren eskutik (bata biografiaz, eta bestea *Notitia* delakoaz), hirugarren bat, J.B. Orpustanek egina *Laur karbarien eresia* olerkiaz, eta azkena, J. Haritschelharrek idatzia, atsotitzez.
- Hegats* (1992, 7 zk.) aldizkariak ere zenbaki berezi bat du Oihenartez.

1. Handik joan ondoan ere harreman hertsiaik atxiki zituen Zuberoarekin. 1641ean Oihenart igorriko zuten zuberotarrek Parisera, Zuberoako ondasun publikoaren salketa ezaba zezaten eskatzera eta negoziatzera. Hiru urtez han egon zen, baina alferrik izan zen haren jarduna. Negoziazio horiek huts egin ondoan sortu zen Matalazaren jazarraldia, handik hogeit bat urtera. Ez dakigu Oihenartek zuzen zer jarrera izan zuen orduan.
2. Eneko Ezponda (Enecot de Sponde) mauletarraren kasua aipa daiteke adibidez. Higenauta, herri-tik urruntzera kondenatu zuten 1550ean, baina ondotik Joana Nafarroako erreginaren idazkari izan zen. Haren semeatarik bat katoliko egin ondoan apezpiku izan zen, eta bestea, Jean de Sponde (1557-1595), mauletarra sortzez, frantses poesia barrokoaren puntako ordezkariatarikoa.
3. Noblezia erreala (eta ez pertsonala) zen Zuberoan, hala nola Lapurdin, Nafarroan edo Biamon.
4. Oihenart estatuen sindiku egin zutelarik, Isaak Bela (nobleziaren sindikua eta higenauta) haren kargutik kenarazten saiatu zen, heren ordenako ordezkariak bakarrik hautatu zutelakoan (1625).
5. Puntu batean, ordea, arras okerrean gelditu zen, Larramendik aitzitik gauzak hobeki ikusi zituelarik. Oihenartentzat (Pouvreurentzat edo Urterentzat bezalaxe) izenak eta izenondoak (hitzak, hots, eta ez sintagmak) deklinatzen ziren euskaraz, latinez bezala. *Gizon ona* bezalako sintagma batean beraz, bai *ona* eta bai *gizon* deklinatuak ziren haren azterketan. Baina okerrak oker, horrela ere, oso politik eta jeinutsuak dira azterketa horren barnetik ematen dituen azalpenak.
6. Erran gabe doa bestela izendatzen zituela Oihenartek : *naiz, dud, adi, ezak*.
7. Oihenartek emakumeak nola irudikatzen zituen, horra hor aztergai polita, poetaren orduko giroan kokatzeko ere egokia. Ohart bedi zernahi gisaz, Oihenartek emakumeak goraiipatzen dituelarik, ez dela edertasunean gelditzen. Hona zer dioen Joanaren betegintzarreaz: *Zeren dena guzia/ Baita ber-zuhurtzia/ Eta lakintarazunez/ Orozaz gainti utzia. / Mintzatze ederretako, / Zpritu are hobe-tako, / Adimenduz, erantzun/ Nik ezin bezalako*. Ordea, emazte zenaren omenetan egirikako bertsoetan (61 urte zituen hura hil zitzaionean) bizilaguna du lehenik aipatzen, oso irudi maternalna (eta hunkigarria) emanez hartaz.
8. Ez genuke ahanzi behar, garai haietako euskal literaturaren historiografiarentzat Oihenartek eman lekukotasuna. Hari esker dakigu Jean Etxegarai bat izan zela XVI. mendean euskarazko bertsoetan antzerkiak idatzi zituena, eta haietarik bat bederen *Artzai gorria* izenekoa Donibane Garazin jokatua izan zela. Halaber, Zalgiz euskal poetaren berri Oihenarti esker soilik dakigu (haren omenetan idatzi zuen hamalaurkuna dela bide). Aipatzen duen Lograsen lanen beste berririk ere ez dugu.
9. Oihenarten terminologia baliatuko dut. Bertso lerrakorretan azentua aitzinazkenekoaren aurreko silaban da: *XXX* Aldiz bertso emeetan azentua aitzinazkeneko silabaren gainean da: *XXX*. Bertso arretan, ordea, azken silabak du azentua: *XXX*. Oihenarten arabera horiek dira euskaraz baliatuak diren (edo bederen baliatu behar liratekeen) bertso-motak. Besteak, *doNotitia* liburuan (ianbikoak eta espondeozkoak), ez baitira kasik erabiltzen.
10. Gombara Larramendiren esan hori, Oihenartek, B. Etxepareren bertso gintza kritikatzuz egiten duen honekin: «Je collige (...) du ton et de lair auquel il faisoit Chanter ses Uers, qu'il a Creu les faire masculins; mais Il s'est seruy d'une Mechante methode, qui est de faire Violence aux dernieres syllabes de Chaque Uers pour les rendre longues de breues quelles Estoint de leur nature.» (*L'art poétique basque*, 227 or.)
11. Larramendiren azentuari buruzko ideiez, eta haien balioaz, ikus Hualde 1991.
12. Oihenartek euskal bertso gintzak duen berezko egitura bat aipatzen du, egiazki euskal tradizioan jaso zuena (azentu prosodikoari dagozkion baldintzak —hemen aipatzen ez ditudanak— kentzen badira naski): «Il y une forme de quatrain qui a esté, a mon opinion, propre et particuliere a nos basques, Car le ne trouve pas quelle ait esté pratiquée aux autres langues (...) celle ou il y trois Uers d'une mesme Rime a scauoir Le premier, le deuxiesme Et le quatriesme, et le troisieme n'a point de rime.» (*L'art poétique basque*, 220 or.)
13. Laurkunen esaten dut Oihenartek berak hala baitzioen, hirugarren bertsoak errimarik ez badu ere (*quatrain*).
14. Abokatuak gizarteko sail eskolatuen artean ematen ditut, hala zirela (oker?) pentsatuz. Ez uste izan anitz zirela XVIII. mendearen erdialde horretan: 1741ean, bederatziz ziren Lapurdiko Auzitegian aritzen zirenak. Xehetasun hori, eta testuan aipatzen diren bertsoak (laster argitaratzekoak), *Le tribunal du bailliage du Labourd*, M. Duvigneau-Légassek aurkeztu berria duen tesian (Bordele 3ko Unibertsitatea) aurkitzen dira.

A. OIHENART ETA BERE GARAIA

Gizarte-arazoetan bitartekari eta euskal
polifikagintzan aitzindari intelektuala

JOSEBA AGIRREAZKUENAGA

Euskaldunei buruz aritzerakoan, ohizko topikoa dugu, batez ere historiografia unibertsaletan edo Frantzia eta Espainiako ohizko historiografietan «historia gabeko» baserritar, artzain, antzinatez kutsaturiko jende bereziaren historia azaltzea. Gure historiografian, sarritan, kezka nagusia euskaldunen sorreraren nondik norakoa izan da eta historiaurrearen garapen zientifikoaren bilakabide izugarriak sortu du halako lotura magikoa historiaurreko gizakien eta gaurko euskaldunen artean ahaidetasun zuzena eta berebizikoa. Egiteke dirau euskaldunen historia intelektuala, garai guztietan zenbait euskaldun elite ikasiaren kide izan direlako. Gertatu izan ohi dena zera da: bere egitekoaren garapenean, euskaldun gisa barik,

erresuma eta garai berean inperio nagusien sareen barruan hiritar gisa ezagunagoak izan direla. Ez dugu ahaztu behar euskaldunak txertaturik egon direla azken 500 urteetan sortu diren inperio nagusien barruan, eta horren bidez proiektzio unibertetsala lortzeko, hurbil-hurbil egitura baliagarria izan dutela. Inperio horiek —espainola eta frantsesa— erori ahala, geure nazio izatearen nortasuna nabarmenago ageri izan da, erresuma englobantearen konpromezu zuzenetik aldentuz.

Egunean, Europa reninbentoak, agian, joko gehiago eskain diezaguke, etorkizuneko inperioa Europakoa delako. «Inperio» kontzeptua, egitura administratibo eta politiko gisa erabiltzen dut. Horixe izan da azken 500 urteotan egitura politiko juridiko administratibo finkoena. XIX. mendean baziren intelektual iaio-iaioak, Lord Acton britaniarra adibidez, herri desberdientzat eta egoera politikoaren estabilizaziorako inperioaren egituraketa egokiagoa zela uste zutenak, XIX. mendean indartzen ari ziren estatu-nazioen parean.

Oihenarti atxikiturik, ezin uka daiteke bere euskalduntasuna ageri-agerikoa ez zenik, bere frantses erresumaren leialtasunari uko egin gabe. Bere idazlan eta teorien modernotasuna, gaurko euskaldunontzat hurbil-hurbilekoa ageri zaigu eta bere jaiotzaren urteurren honetan, bere pentsamenduaz eta ekintzaz gogoetak burutzea erabat interesgarria iruditu zaigu.

GARAIKIDEAK LAGUN

1592an jaio eta 1667an hil zen seguruenik M. Montaigne, saiakera modernoaren asmatzailea, sujetoaren parte hartze aktiboa, analisiaren arakatzeko abiaduran erakusten zuena, joera intelektual, etiko «libertinoaren» aitzindaria; bere *Essais* Marie Gournayek 1595ean argitaratu zuen; horrez gainera, *Gallus Vasco* zat bere burua sinatu zuen *Garziarena* aldizkariaren bigarren zenbakian gogoratzen zaigunez, M. Montaigne idazle handiaren heriotz-urtean jaio zen A. Oihenart.

Descartes 1596an jaio zen eta bere *Discours de la méthode* 1637an argitaratu zen. Pierre Lancrek 1613an *Tableau de l'inconstance des mauvais anges et démons* argitaratzen du.

1619an Bergerakeko Cyrano jaio zen, 1621ean La Fontaine eta 1623an Pascal.

1626an Pariseko Ababaye de Port Royal antolatzen da, P. Champaignek *Portrait de Jansenius* idatzi zuen eta 1633an Hauranneko Duvergier, Saint Cyraneko abadea, Port Royal-eko zuzendari izendatua izan zen.

1635ean Richelieuk *Académie Française* delakoa sortu zuen eta P. Mersennek *Académie des Mathématiques*.

Garai berean, Molière, Racine antzesten hasi ziren. Azkenik, 1665ean *Journal des savants* delakoa sortu zela esango dugu.

Zuberoan 1586an Jacques Bela, bertako jaun kalbinista, erabat erlijiosoa, abokatua eta idazlea jaio zen. *Tablettes* izeneko entziklopedia modukoa idatzi zuen eta Zuberoako foruei buruzko beste ikerketa luzea.

La purdin, garai berean, euskal literaturak Sarako eskolako idazletaldearekin, Axularrekin bere gailurra lortu zuen. 1643an *Guero* argitaratu zen.

FRANTZIAKO ERRESUMAREN EGITURATZEA ETA VASCONIA POLITIKOAREN EZA

1512an Zuberoa Frantziako koroaren zati bihurtu zen. 1562an erlijio-guduek Frantzia erabat zatitu zuten. 1589an, Nafarroako errege zen Enrike, Frantziako errege bihurtu zen. Beraz, pertsona bera bi erresumen buru da. Baina eliza erreformatuaren aldekoa zenez, katoliko erromatarrek ez zuten onartu. 1592an, bete-betekoa genuen gerra. 1594ean, katoliko bihurtu zen, «Parisek merezi baitzuen meza bat». 1598an, Nanteseko agindua egin zuen. Erlijio-pluraltasuna arautu nahi zuen Frantziako erresuman, protestanteen eskubideak, eskoletan, elizetan eta abarretan onartuz. Enrike errege honen asmoa zen, batzuen ustez, Europako mapa politikoa egituratzea, nazio desberdintasunaren printzipioa gogoan izanik. Baina 1610ean, hil egin zuten. Bere seme Luis XIII.ak, Maria Medicisengandik sortu zenak, jarraitu zuen erregetzan.

Luis XIII.aren garaian, bereziki 1617tik 1624era, nobleak, tartean erregearen ama Maria Medicis zegoelarik, sarritan al-

txatu ziren erregearen aurka, Frantziako hegoaldean, Guyenne eta Gascognan, tirabiren artean, erresumaren barruan *de facto* beste erresuma baten antzekoa sortu zuten. 1620an Louis XIII erregeak Nafarroako erresuma Frantziako koroan sartzea erabaki zuen «sans néanmoins déroger aux Fors, Franchises, Libertéz, Privilèges et Groits appartenant à nos sujets dudit Royaume et païs de Béarn, que nous voulons leur etre inviolablement gardez et entretenus...». Nafarroa Behereko ordezkariak Donapaleun bildu ziren eta bateratzearen aurka protestatu zuten. 1624ean Armand Richelieu, Maria Medicisen kontseilaria, lehen ministrari bihurtu zen. 1642an hil zen. Luis XIII erregea hurrengo urtean hil zen. Beste data interesgarriak 1648ko Westphaliako bakea eta 1659an Piriniotako ituna, Marzarin eta Luis Haroren arteko hitzarmenaren bidez Espainia eta Frantziaren arteko gudak amaitu egin ziren. 1661ean hasi zen Louis XIV erregearen aginte pertsonala.

Oihenarten garaian, ikuspegi politiko eta juridikoan, Euskal Herririk ez zegoen; bai ordea, Zuberoa, Nafarroa, Lapurdi, Gipuzkoa, Bizkaia, Enkarterriak, Oñati, Araba. A. Irigoienek *Euskaldunon Egunkaria*-n oraintsu gogoratu digunez, I. Leizarraga idazlea izan zen lehendabizikoz Euskal Herria kontzeptua euskaraz erabili zuena. Zentzu geografikoan eta etnikoan erabili zuen («Heuscaldunak berze natione guztien artea ez garela hain basa... Gainerakoaz den bezenbatean batbederak daki heuscal herria Kasi etxe batetik berzera ere mintzatzeko maneran zer diferentia eta dibersitatea den». Bi aipamen hauek 1571n argitaraturiko *Testamentu Berria*-ren sarre-rakoak dira. Bestalde, *Kristinoen instrukzioea*-n, 1571n argitaratutakoan, «Heuskal-Herrian gaztetasunaren irakasteko kargua dutener... Berze natione guziek, zeinek bere lengoagean bezala, Heuscaldunak ere berean...»).

Euskal esparruan antolatuta den erresuma subirano bakarra aro berrian, Nafarroakoa dugu. Aro berriaren hastapenetan, beste erresuma nagusi bitan banaturik iraungo zuen, bere egoera berezian, iraultza liberalaren garairarte.

Erresuma handi berriak, Espainiakoa zein Frantziakoa, dinastia baten inguruan eratzen zen eta dinastia edo koroa horrek koordinatzen zituen lurraldez osotuz erresuma berria.

Erresuma nagusiaren baitan erresuma txiki edo tokian tokiko legearen arabera gobernatzen ziren herrialdeak. Horren adibideak, hain zuzen euskal lurraldeak eta Frantziako terminologia politiko administratiboan, *Pays d'état* delakoak ditugu.

Oihenarten garaian, erresuma absolutisten eraikuntzaren garaia izan zen, eta euskal lurraldeak, erresuma nagusi biren baitan antolatuko ziren.

Estatu edo erresuma absolutistaren bereiztasunez eztabaida franko ageri da historiografian. P. Anderssonen iritzian, kapitalaren metatze edo pilatzearen lehen aldiari dagokion estatu feudala da, azken batean, noblezia feudalarren tresna berri bihurtuz. XV. mendean, lur-errentek behera egin zuten etahirietako artisau eta burgesenak, aldiz, gora. Burgesek zaldunen errentak eta etxeak erosten zituzten. Adibidez, Iruriko jaun berria, etxe noble batzuen eroslea Zuberoan, Jean Amaud Peyré, jatorriz Oloroneko merkataria baten semea genuen. Zaldunak sarritan zorpetu egin ziren eta beraien ondasuna bere hartan oinordekoari transmititzeko, defentsak sortuko zituzten, adibidez, maiorazgoaren instituzioa, zeinaren bidez amortizaturik zeuden ondasunak ez ziren sekula jabearen zorren erantzule. Nobleek luraren monopolioa sortu zuten hirietako burgesen eskuetan ez zitezen egon. Iraultza liberal burgesak kenduko zuen lege hau. Beste batzuetan, zaldunak elkarren aurkako borroketan aritu ziren, lapurketaren bidez beraien ondasunak handituz. Laborari eta handikien arteko liskarrak ere gero eta sarriago gertatzen ziren. Zaldunen arteko zaldunena, hots, erregea, bere boterea indartzen zihoan heinean, hirietako burgesen laguntzaz, nobleziak armada autonomoak edukitzeko indarra galdu egingo zuen eta kortesau bihurtzen hasi ziren.

Erresuma berriaren adierazpen garrantzitsuena armada iraunkorraren auzaz da. Hau da, erresumak bere zerbitzuko armada propioa sortu zuen mertzenarioz osaturik. Alde batekin, erresumako laborarien zein zaldun batzuen matxinadak desagiteko. Bestalde, eta ahal zuen neurrian, lapurrezko gerratean erabiltzeko. Baina ez zen merkea. Mertzenarioei ordaindu egin behar zitzairen, eta honenbestez, zergak ezarri behar ziren. Populuak, hots, hirugarren mailako jendeak, gero eta zama

handiagoa jasan beharra izan zuen. Ondorioz, matxinada anti-fiskalak ugaritu egin ziren XVII. mendean. Zergak, gabela ize-nez ezagunagoak, kontsumoaren gain jartzen ziren eta zirkulatzen zeuden produktuen gain ere bai. Horregatik aduanak, alcabalak, eta abar, ugaritu egin ziren, diru-bilketaren iturri baltziren. Erresuma honek, merkantilismoa zabalduko zuen, merkataritza emendatuz, eta merkatal burgeseria guztiz indartu zen eta berau klase sozial gisa gihartu ere bai erresuma berrian. Zergak biltzeko burokrazia sortu behar izan zen, eta guztia errege edo dinastiburuaren agindupean, eta zaldunak bitarteko lagun kortesau gisa.

Euskal herrietako handikien semeak eta hirietako burgesenak ere bai, aitoren semeak ziren neurrian, kaperatasun unibertsalaren legearen arabera, Espainia eta Frantziako erresuma absolutisten burokrazi lanetan, izugarritzko aukera eta ez zuten galdu. Ospetsuak ziren euskal leinuko idazkariak, Valladolid eta Madrilleko kortean adibidez: gogoratu XVI. mendeko E. Garibay, edo Juan Iciar, etab.

Euskal probintzietan, handikiek botere politikoa galdu zuten bitartean, batzar nagusien bidez, hirietako burgeseria eta udal-letan antolatzen ari ziren etxekojaunen boterea indartu egin zen. Gipuzkoan, adibidez, handikiak batzar nagusietatik kanporatuak izan ziren. Bizkaiko foru berria, 1526koa alegia, eztabaida askoren ondoren onartua izan zen. Baina erredaktore jurista batzuk, kaperatasuna Bizkaian unibertsalizatzearen aurka egon ziren, denak zaldun bihurtuz, batzuen eskubideak galtzen zirelako, Bizkaian mota desberdinetako jendea zegoen eta. Adibidez, Gipuzkoan XVII. mendean onartu zen kaperatasun unibertsala. Eta Zuberoan XVI. mendean, denak bihurtu ziren, legez, «franko», libre, hots, morrontza gabekoak, testua feudalismo klasikoaren aurkako manifestu nabarmena zelarik. Baina denboraren harian, nobleen indar ekonomikoa indarberritu ahala laster berriro egitura politikoetan ere, erabat nagusi ageriko ziren.

Oihenart bera, burokrate bat izan zen, Zuberoako hirugarren mailako jendearen zerbitzuko eta bitartekaria Frantziako erresumaren burokraziaren aurrean.

Laburbilduz, pentsatu behar dugu A. Oihenart kolokan zegoen erresuman bizi izan zela. Erresuma mehatxatuta zegoen, jauntxoen aldetik, erlijio-gerrak zirela eta; bestetik, laborari eta populuaren matxinaden ekimenez.

EUSKAL HERRIAREN ERAKUNDETZEA

XVI. eta XVII. mendeetan, euskal lurraldeetan erakundetze desberdinak prozesu bizian aurkitzen ziren. Erakundetze politikoak beti daude abiadan, gaur egun bezalaxe, eta Foru erakundetzearen ikuspegiak dinamikoa behar du izan eta ez, sarritan izan ohi den bezala, fosilizatua. Historia teleologikoa egitea, batzuetan benetan konturatu gabe, ohizkoa da. Bestalde, hainbat gertakizun eta datu, gaur eguneko ikuspegitik soil-soilik aztertuz gero, edo geure mundu-ikuskerara makurtuz gero, distorsionatua gertatzen da.

Euskal lurretan dinamika bi batera eman ziren XVII. mendean: alde batetik, barnekoa, Batzar Nagusien inguruan lurraldearen artikulazioa. Eztabaida ugari zegoen, hiriak eta lurraldetxo bakoitzak bere interes sozial propioak baitzituzten. Baiona Lapurdiko Biltzarretik kanpo zegoen. Beste horrenbeste Maule Zuberor. Hiri hauek bere ordenantza propioen bidez autogobernatzen ziren. Donibane Garazi aldiz, nola edo hala Nafarroa Beherearen baitako erakundetan parte hartzen zuen. Bizkaiko hiriak ere, azkenik, Batzar Nagusien partaide bihurtu ziren liskar ugariaren ondoren. 1630ean konkordia edo itunaren bidez, Bizkaiko erakundetzea, G. Monrealen hitzak erabiliz, heldutasun foralean sartu zen. Baina barne-tirabirak nabarmenak izan arren, ezin uka daiteke sortzen ari zen erresuma berriaren aurrean, zergak zirela eta, arazoak eta liskarrak sortu ez zirenik. XVII. mendeko erresuma, gorago aipatu dugun legez, errege edo dinastia baten gidaritzapean koordinaturik zeuden lur-espazioen bilduma zen; zentralizazio-nahiak ageriziren, funtzionari edo erresumako ordezkariak nonnahi sartuz. Baina argi gera bedi, Espainia eta Frantziako erresuma, XVII. mendean, ez direla izango etorkizuneko nazio-estatuaren egi-

turazko estatuak, gaur egun arte, estatu horien mugak adibidez, aldatzen egon baitira.

Horra bada, Oiharten garaian euskal lurraldetako erakundetzea sendotzen ari zen, erresumak ere gero eta boteretsuagoak ageri ziren bitartean.

ZUBEROA ETA NAFARROA BEHEREAREN ERAKUNDETZEA

Bizkaia edo Gipuzkoan ez bezala, Zuberoan bertako Batzar Nagusiaren baitan, zaldunek, hau da nobleek, eta Elizaren ordezkariak, gorputz handia edo «grand corps» osatzen zuten. Zaldunak 10 potestat eta gentilshommes osoturik zeuden, hau da 10 etxe nobleetako ordezkariak ziren eta Oihenarten garaian hauek ziren: «Premierement, le seigneur du domec de Lacarry, le seigneur de Bimeinh de Domasnh, le seigneur du Domec de sibas, le seigneur de Olhaïby, le seigneur du Domec d'Ossas, le seigneur Amichalgun, d'Echarry, le seigneur de Genteinh, le seigneur de la Salle de Charrite, le seigneur d'Espés, le seigneur du Domec de Cheraute». Aipaturiko etxeetako nagusiak, beraz, lehen mailako zaldunak ziren. Horrez gainera bazeuden egon beste 40 bat etxe bigarren mailakoak zirenak, baina zaldunak ere bai.

Hirugarren mailako jendea («le tiers-état»), elixateetako ordezkariak eta zazpi deganez, bitartekari-lana burutzeko zegoen; Iribarneko basoan biltzen ziren eta Sylviet izenez ezaguna zen euren batzarra.

Litxarren guztiak biltzen ziren, Donibaneko egunaren osteko lehen igande edo bigarren igandean, Mauleko «capitaine chatelein»ek konbokaturik. «Grand corps» eta «tiers-état»en artean akordiorik egon ezean, ordezkari bina izendatzen zituzten iritziak bateratzeko. Lortu ezean, Litxarreko batzarreko presidentek edo erregearen kontseiluak, zerga-arazoa zenean, erabakitzen zuen. Sindiko orokorra edo nagusia, zaldunen sindikoa eta idazkaria, batzarraren esku zeuden, «Etats de Soule», Litxarren biltzen zen batzarraren agindupean izan genuen. Oihenart sindiko nagusia izendatua izan zen.

Hona hemen organigrama:

Erregearen ordezkariak

1. Gaskuñako Seneneskala.
2. Mauleko gazteluko Kapitain Alkatea: Batzar Nagusien edo Etats generalen konbokatoria eta presidentzia hartzen zuen. Justiziaren buru ere eta horrez gainera zergak kobratu, erregearen ondasunak babestu.
  - 2.1. Messagers: Mauleko gazteluko alkateak izendaturik: Basaburuakoa, Pettarrakoa eta Arbaillakoa.
  - 2.2. Bailiak: Bi, arazo kriminaletan arduraturik.

Batzar Nagusiak edo Etats de Soule: Litxarreko kortea

1. *Grand corps*
  - Zaldun nagusiak: 10 potestat eta etxe nobleak.
  - Eliztarrak: Oloroneko Apezpikua edo bere bikario nagusia, Santa Garaziko abatea, Larrañeko priora eta Urdiñarbeko eta Saint Blaiseko komendadoreak.
  - Zaldunen sindikoa aukeratzen zuten.
2. *Silviet*
  - Hirugarren mailako jenderiaren batzarra: Zazpi degan eta parrokiako ordezkariak.
  - Iribarneko basoan biltzen ziren etxejoaunak.
  - Deganak ziren oinarrizko auzo edo elizateen bitarteko ordezkariak, eskualde-ordezkariak.
  - Silvietak aukeratzen du Sindiko Nagusia. Gero Batzar nagusian edo Etats generaletan onartua izaten zen.

Beraz Lege Zaharreko edo Ancien Régime delakoan ohizko batzarren egitura ageri da. Bertan zaldunak eta eliztarren ordezkariak alde batetik eta hirugarren maila edo estatutuko jendea (merkatariak, laborariak, etab.) bestetik.

GIZARTEAREN EGITURAKETA SOZIALA

A. Oihenart hil ondoko urteetan, 1671n, M. Froidour, Frantziako erresumako intendenteak, txosten jakingarria idatzi zuen Zuberoaz. Besteak beste, gizartearen banaketa soziala deskribatzen du, talde sozialak argi eta garbi bereiztuz. Baina edozein txosten bezala, esandakoaren azpian ideiak ere badaude egon eta idatzi zuen garaian, arazoa zen Zuberoan eta Nafarroa Beherean noble gehiegi azaltzen zirela, erresumako burokraten iritziz. Zaldun nagusiek, beraien benetako gradua erakutsi nahi zuten eta, bestalde, erresumako funtzionarien lana zergak ahalik eta gehien biltzea zenez gero, zergarik ordaintzen ez zuen taldearen murrizketa bilakatuko zuten. Eztabaida 1666an pil-pilean zegoen, M. Pellotek, Guyenako intendenteak, zioenaren arabera.

1520ko Zuberoako Foruan, zuberotarren frankotasuna edo askatasuna aldarrikatu zen; feudalismo juridikoaren aurkako manifestua dirudi. Hara zer idatzi eta erabaki zen: «Par la coutume gardée et observée de toute ancienneté, tous les natifs et habitants de la terre de Soule son Francs et de franche condition, sans tache de servitude; et nul n'a ni peut prendre aucune suite de gens demeurant en la dite terre, ni exiger aucun droit à cause de la personne et du corsage desdits manants ni habitants ni aucun d'iceux». XVII. mendeko egoera erabat aldatu zen. L. Froidourren esanetan «quoyque par la coutume il soit dit que tout le monde est franc», baina pertsonen artean desbedintasun nabarmenak bereizi zituen. Hasteko, zaldun eta hirugarren mailakoak deiturikoak. Zaldunen artean ere *potestat* delakoak hamar ziren eta herrialdeko administrazioaz arduratu behar zuten, baina baita justiziaz ere. Hona ba, honetan beraien garrantzia, justizia egiten zuena ahalduna zelako, erresuma justizieroan zeuden. Gainontzeko zaldunak, 1613an, Jaurgainek argitaratu zuen zerrendaren arabera 66 etxetako jaun ziren eta 1671n 54, M. Froidourren zerrendaren arabera. Noblezia ez dagokio pertsonari, etxeko leinuari baizik. Etxe jakin batzuen jabetza gabe ez zegoen nobletasunik. Aberastasunaren arabera, Iruriko (Trois villes) jauna zen aberatsena. Nobledunen etxe gehienak bere garaian,

XVII. mendean beste batzuek erabiltzen zituzten errentak ordainduz («sont aujourdhuy possédées par des roturiers»).

Hirugarren mailakoen baitan ere kategoria desberdineko jendea bereizten zen: lehen mailakoak, Litzarreko batzarretan zuzenean parte hartzen zutenak ziren. Bigarrenekoak, deganak ziren, zazpi guztira, eta auzo bakoitzeko ordezkariak ziren. Parrokia edo elixate bakoitzean *fermances vesiales* izenekoak aukeratzen ziren, tokian tokiko zergak biltzeko. *Cagots* delakoek, ez zuten eskubiderik, gehienak arotzak eta musikariak (tanbolinteroak eta biolin-joleak).

Chatelain delakoak, Mauleko Gazteluko buruak, justizia egiten zuen eta indar militarren buru.

1666an aipatu dugun M. Pellot intendentearen aurka Litzarreko batzarrak lau ordezkari eta nobleen sindikoa aukeratu zituzten protesta egiteko. Hauen iritzian, XVI. mendeko *Coutume* delakoan esandakoa errepikatuz, guztiak frankoak ziren eta, beraz, libreak. Besteak beste honako ondorio honetara iritsi ziren: «Suivant le censier du pays, la Soule ne doit rien au roi, quoiqu'elle ne reconnaisse point d'autre souverain que le roi. En tout temps les princes auxquels les Souletins ont obéi les ont maintenus dans lesdroits primitifs de la nation basque et n'ont jamais prétendu sur eux le droit de souveraineté. Par toutes ces raisons les habitants du pays de Soule peuvent se dire et qualifier nobles» (Bela zaldunak aipatzen du bere *Histoire de Basques*, J. Jaurgain, 75 or.). Adibide bat ere eskaintzen digu: Espainiara joanez gero eta lau belaunalditan euskaldunak zirela frogatuz gero *gentilhomme* edo hidalgotzat hartuak ziren edozein tribunal edo orden militarretan sartzeko.

Beraz, euskal gizartea, uste den baino konplexuagaoa zen eta eskubideak hartu eta galduz goizetik gauera zegoen jendea. Zuberako gizartea nabarmenki hierarkizaturik ageri da: Potes-tats delakoak, hau da, zaldun nagusienak, behe mailako zaldunak eta gentilhommes delakoak. Bitartekoak *zainhoak* edo «fermances vezialeres», laborariak (jabeak eta etxetiarrak), kagotak. Bitartekarien lana premiazko bihurtu zen, A. Oihenarten joera publikoa horretan zetzalarik. Arazo hau, jakina, ikerketa sakonagoaren zain gelditzen da gure historiografia xumean.

MATXINADAK ETA GATAZKAK

XVI. mendean zaldun jaunen aurkako altxamenduak eta liskarrak ugariak ziren. Etxekojaunen indarraren lekuko XVII. mendean ere sarritan gertatu ziren. Oihenarten bizitzan, alde batetik, sorginkeriarren arazoa zela eta XVII. mendearen lehen herenean, hainbat epaiketa eta kondena antolatu ziren Euskal Herrian zehar, P. Lancrek Lapurdin eta Espainiako Inkisizioak hego Euskal Herriko lurraldetan burututakoak. Euskal populuak, sorgindurik edota ohizko erresumako arauditik at agertzen zelako, indartzen ari zen erresuma berriaren erasoak jasan zituen, baina euskal lurraldetako jendea bitartekari zela medio ere bai. Aipatu dugun L. Froidourrek ere bere txostenean adierazten du Zuberoa ere sorginez beterik zegoela: «il y a quantité de sorciers et sorcieres, aussi bien qu'en Bearn».

Bestalde, erresuma berriak gabela izeneko zergak eskatzen zituenean, kontrako erreakzioak ez ziren txantxetakoak, batzuetan matxinada bihurtuz. Horra, adibidez, 1641ean Baionan gertatua: Richelieu kardinalak, Frantziako erregetzaren politika zuzentzen zuenak, erresumak diru gehiago behar zuenean kontsumozko produktuen gain gabela berriak eskatzen zituen. Populua, Baiona hirikoa, burgesen eta zaldunen aurka altxatu zen eta, azkenik, Lapurdi eta Nafarroa Behereko gobernadore zen Gramonteko jaunak, 100 gizonek osaturiko armada ren jabeak, errepritu zuen erregearen izena. Gogoratu, gure A. Oihenart, sei urte lehenagotik gutxienez, 1635etik, Gramont jaunaren ondasunen gestio zuzenaren arduraduna genuela. Bestalde, Gramont etxean aurkitu zuen biblioteca eta dokumentazio oparoari esker, ikerketarako zaletasuna sakondu zuen.

Bere bizitzaren garaikoa dugu, hain zuzen ere, Zuberoako beste matxinada, Matalasena. Iruriko jaun nobleak, Montori, Atarratzeko baroniak eta erregeak hartzen zituen errentak Zuberman erosi egin zituen. 1641eko urriaren 13an Zuberoako Batzarraren zuzenean, A. Oihenart, Donapaleu bizi zelarik, Pierre Bonnacazerekin, hirugarren mailako jendearen sindiko nagusiaren batera, Parisera bidalia izan zen, errearengandik, saldu zituen eskubideen errebokazioa lortzeko aginduaz. Hiru

urte Parisen egon ostean, ez zuten ezer lortu eta gastuen berri 1644ean eman zuen: 58.000 libera. Zuberoako Batzarra, zor-peturik ageri zen. Azkenik, Matalas, Mitikileko apaiza, zortzi-rehun bat laborariren buru eginik, bere legea ezarri nahi izan zuen bereziki Mauleko merkatuan. Zuberotarrek Iruriko jaunari zor ziotena kitatu egin zuen, lurren berbanaketa aldarrikatu zuen eta apaizentzako opariak ere debekatu egin zituen. Azkenik, Bordeleko parlamentuak, merzenarioak kontratatu, katalan bat buru zelarik, Jose Calvo, eta errepresioaren bidez, Matalas bera eta Ibarrezkerreko Degana urkatuak izan ziren. Besteak betirako galeratara bidaliak izan ziren eta arazoa lehengora bideratu zen.

Aipatu, azkenik, Bizkaian 1631tik 1634era, gatzaren maxinada gogorra ere bizi izan zela, gatz, behin-behineko produktua baitzen lege zaharreko ekonomietan.

OIHENARTEN FAMILI JATORRIA ETA GIROA

Oihenart eta bere familiaren berri izateko, J.B.E. Jaurgain kazetari eta ikertzailearena dugu lanik sakonena: *Arnaud d'Oihenart et sa famille* (Paris, 1885). Jatorriz, bere familia hiritarra eta merkataria zen, hiriko *bourgeois* baten loba eta abokatu eta erregearen prokuradorearen semea. Bere ama, Jeanne d'Etxart izan zen. Bigarren semea zen. Jacques bere anaia nagusiak, abokatu ere bai, estrategi sozial arraskatsua izan zuen.

Goi-mailako ikasketak burutu zituen eta 1612ko irailaren 7an, 20 urtez, deretxoko lizentziatura lortu zuen Bordeleko Fakultatean. 1627an, jadanik, ezkondurik ageri zaigu Jeanne d'Erdoy, 40 urteko alargunarekin. Bere garairako, berandu edo heldu ezkondu zen. Badirudi, hainbeste urtetan hirugarren mailako jenderiaren ordezkari izan ondoren, noble bihurtzeko strategiaren zain egon zela, bere prestutasun publikoa eta plaza-gizona izatearen trukean. Hala ere, bere poesietan amodiozko ezkontza izan zela esaten badu ere, egia esan, ezkontzari esker aberastu zen. Aurrerantzean, zaldun bihurtu zen, bere emaztearekin bidez Salles d'Erdoy, Gaincury eta Cibitseko jauna

izatera iritsiz. Hau dela eta, Nafarroako Kortetako bilkuretan zaldunen taldekoa bihurtu zen eta Amikutze Ostibarreko batzarretan *gentilhomme* gisako mailakoa. Nafarroako Foru berriaren berridazketarako izendatu zuten.

Hiru seme eduki zituzten: Gabriel, abokatua ere bai, Pierre, Beguioseko apaiza eta Jacques, jesuita.

PLAZA-GIZON ETA BITARTEKARIA ZUBEROAN ETA NAFARROA BEHEREAN

A. Oihenart ezertan ezaguna izan bazen, plaza-gizon bihurtu zelako izan zen. Ogibidez, abokatua izanik, jenderiaren arteko iskanbila eta gorabeheretan jardun behar izan zuen. Baina gazte-gazterik, herritarren ordezkaritza-karguak jaso zituen. 1618ko apirilaren 28an, Mauleko jaun printzipalenez, beste lau abokaturekin batera, honako agindu hau betetzera bidali zuten: Jean Belsunce gornbernadorejaunarengana joatea, Nanteseko ediktua araber mugatu beharko zituelako protestanteen ekintzak Mauleko herrian.

Handik lasterrera, 1623ko apirilaren 30ean, Sylvieten bil-tzen ziren hirugarren mailako jenderiaren sindiko izendatua izan zen. Zaldunak eta elizako ordezkariak aurka agertu ziren eta bi urte ondoren, bere lehengusu Isaac Bela-Cheraute, zaldunen sindikoa eta Sohütako potestat eta jauna, A. Oihenart bere sindiko kargutik kentzen saiatu zen, «avait été nommé par six paysans rustiques et ignorants», deganak ziren azken hauek, hirugarren mailako jendearen ordezkariak alegia. Baina azkenik, Bordeleko Parlamentuak, A. Oihenart Sindiko Nagusi izendatu zuen.

Sindiko kargua garrantzi handikoa zen: Zuberoako pribilegioak, frankiziak eta ohizko forua edo ekanduak gorde behar zituen. Horrez gainera, Zuberoako finantza publikoen gestioa eta arazo nagusien ardura ere bere gain hartzen zituen. Abokatuen gaintik zegoen eta, berez, erresumaren eta zuberotarren arteko bitartekari bihurtu zen, Frantziako erresuman erabakitzen zenaren interpretatzaile.

A. Oihenarten gestioan, erreformak egiten saiatu zen. 1628-1629an, administrazio zuzena burutzeko *fermances versiales*

edo *vezialeres*, «zainhoak», edo elixateetako zergen biltzaile aukeratzen zirenak sarritan diru barikoak ziren eta pertsona egokiagoak aukeratzeko legea lortu zuen. Bestalde, mezetan, bataioetan eta hiletetan gehiegi eralgitzen zela eta, gastuak murriztea proposatu zuen, ekonomia domestikoaren onerako.

Zuberotarrek, Biarno eta Paben zegoen Nafarroako Parlamentuaren aldetik, zenbait arazo jasaten zuten; merkataritzan galerak izan zituzten biarnotarrek abereak kentzen baitzizkieten katoliko eta protestanteen arteko liskarrak tarteko zirda. Zuberotarrak, 1620. urteaz geroztik, Paben zegoen nafar parlamentu izenekora makurtuak izan ziren, Nafarroa Behe-rearekin batera. Baina Jacques Belaren —Othegaineko jauna eta Mauleko erret-bailarenaren— bitartekaritzari esker, Bordeleko parlamentura bihurtu ziren berriz. Baina arazoa ez zen bukatu horretan, Nafarroako parlamentuak bere hartan jarraitzen baitzuen. A. Oihenartek frogatu zituen berriz ere zuberotarren «vexations» Litxarreko batzarrean eta azkenik, 1627ko apirilaren 27an, Bordeleko parlamentuan Zuberoako arazoak erabakitzea lortu zuen: «Que S. M. sera priée d'accorder des lettres de represailles aux Souletins contre les Bearnois et Bas-Navarrois, et cependant qu'il leur sera permis de sonner le tocsin et courre sus à ceux qui se permettront de saisir leurs marchandises et bestes de transport; que l'on confisquera, dans le ressort du Parlement de Bordeaux, les marchandises des Bearnois et Bass-Navarrois...»

Nafarroako parlamentuak, Paben kokatuak, A. Oihenart atxilotzea erabaki zuen, A. Oihenarten iritzian, zuberotarren alde egindako lanagatik. Baina Gramont jaun handiaren ondasunen gestioburu zen eta berehala aske utzi zuten. Gero Litxarreko kortean, 1628an, zilegi lurren pribatazioaren aurka agertu zen eta Zuberoako jaunaren, bereziki Iruriko jaunaren eskubideen zabalkundearen aurka. Nolabait, jaunaren erreazkzio nobiliariare n aurka ageri zen Zuberoan.

Gorago esan bezala, 1641ean, zuberotarren hirugarren mailako jendeak agindurik, Parisen egon zen Iruriko jaunak bereganatu zituen eskubideak nolabait mugatzeko eta zuberotarren esku bereganatzeko.

Ezkondu ondoren bizi izan zen herrian ere, Donapaleun alegia, burutu zuen ekintza publikorik. 1639an Luis XIII erre-

gearengandik, Donapaleun epaitegia jartzea lortu zuen, Nafarroa Behereko biztanleek epaiketak euskaraz libratzeko aukera izan zezaten. Donapaleun ere, hiriko seneskal edo tribunaleko juratua izendatua izan zen.

Bere bitartekaritza 1660an ere nabarmendu zen: Baigorri eta Luzaideko biztanleen artean liskarrak sortu ziren eta Gramonteko jaunaren izenean, Nafarroa garaiko eregeordearekin arazoa konpontzen saiatu zen. Beste horrenbeste egin zuen Baionako gotzaitegiaren eta Orreagako kanonigoen artean edota 1662an Ezpeletako jaunaren izenean bertako laborariekin tirabirak baretzen saiatu zenean, laborariak gaztelua puskatzen hasi zirelarik.

Horrela, bere politikan bi portaera ageri zaizkigu: Zuberoran, ez zen inoiz izan bertako jaun nobleen gustukoa. Beti aritu izan zen, hirugarren mailako jende-taldearen interesak ordezkatzen eta defendatzen. Nafarroa Beherean, berriz, jaun noble gisa jokatu zuen eta Euskal Herrian zegoen jaun noble handienaren ondasunen kudeatzaile bihurtu zen. Beharbada, Zuberan gizarte-arloan lortu ezin izan zuena, Nafarroa Beherean aurkitu zuen, ez baitugu ahaztu behar, gizarte-mailan noble bihurtzea zela aspirazioarik gorena, eta are gehiago, hiritar giroko jaun batentzat, intelektualki ondo jantzia eta, beharbada, diruz ere bai, baina ez odolez eta jatorrizko etxe-ondasunez.

Bestalde, bere bitartekari joera-moldea azpimarratu behar da. Bitartekari-lan hau Iparralde osoan frogatu zuen eta bertako elitearen baitan pertsonaia ezagun bihurtu zen; Gramonteko dukearen itzala izugarria zen eta, hartaz baliaturik, Oihenartena ere zabaldu egin zen.

HOMO VASCONICUS EDO EUSKAL «HIRITARRAREN» SORRERARAKO OINARRIZKO TEORIA

Begi-bistakoa da Oihenartek «Vasconia» kontzeptu zaharra berpiztu egin zuela. Goi-ertaroan erabilia izan zen jadanik. Euskaldunen izenei buruz, euskaraz mintzatzerakoan, ez da zalantzarik sortzen euskaldunen espazio edo geografiaz. Hiz-

kuntza erromonikoetan, aldiz, izen desberdinez ezagunak eta definituak izan dira. Erromatar inperioaren ondamendiaren ostean, *gens* edo leinuak identifikatzen zuen ahaide-taldeko indibidua. Gero, gizataldearen izenez ezagunak zirenak, lurraldeetan finkatu ahala, lurraldea hasi zen bertako jendearen nortasunaren definitzaile bihurtzen. Baskoien lurraldea, Vasconia bihurtzen da, eta bertakoak aurrerantzean Vasconikoak izango ziren. «Va rdulia» ere ageri da dokumentuetan, barduloen herrialdearen espazioa. Vasconiarren barruan Navarra ere ageriko zaigu. Ertaroan ezagunena Nafarroako erresuma izango zen eta baskoen lurraldea, *tierra de vascos*, berez, iparraldeko lurraldera mugatzen zen. Hegoaldean beste lurralde batzuk erakundetu ziren eta bertako biztanleen identifikatzaile bihurtu ziren: Bizkaia, Araba, Gipuzkoa, XVI. mendean guztiak «vizcainos» izanik.

Diego Catalan ikerlariak, R. Menéndez Pidalen *Los españoles en la Historia* libururako prestatu duen prologoan, *homo hispanus* delakoaren sorketa eta inbentzioa noiz burutzen hasi zen adierazten digu eta Ertaroan nola sortzen eta gorpuzten doan Espainiaren kontzeptua erresuma gisa; tokian tokiko jaurerrienak desagertuz, Gaztelako historialariak Gaztelaren iragana eta etorkizuna Hispaniarekin identifikatzen saiatu zirenen. Diskurtso teoriko guztiak, lan historikoetan finkatzen dira eta historiatic abiatzen dira, Lege Zaharreko garaian iragana baitzen orainari legitimitatea eransten zion elementu garrantzitsuena.

Errenazimientu garaian, frantziar eta espainiar inperio nagusietako hiritar bihurtu ziren. Nafarroa indarraren poderioz sarturik Gaztelan eta Nafarroa Beherekoak, errege berberaren borondatez sartu zen Frantziako koroan. Testuinguru horretan bizi zen A. Oihenart eta bere *Notitia utriusque Vasconiae* histori lana, ikuspegi kritiko batez burutua zegoena, objektiboki egiten zuena zen hiritar talde berri batentzat teoria historikoa burutu, bere sujeta etnikoki euskaldunak ziren, hau da Vasconiakoak, etni ikuspegi batetik euskaldunak, hiritar status batera jauzia egiteko ikerlana prestatu zuen. Bere lehen lan historiografikoa Nafar historiografiaren ildokoa zen. Vasconia, lurralde kontzeptua, berriz, hasi zen erabiltzen, horrek erans-

ten baitzion euskaldun guztien batasun esparrua. Berak ukatu egingo ditu mito tradizionalak, katabrismoa bereziki eta beste elementu objetiboetan oinarrituko da, hizkuntz eta kultur amankomunean.

Vasconia Euskal Herri kontzeptu euskaldunaren itzulpen zehatz eta egokia baino ez da erromantze hizkuntzetan eta nire ustez, beharbada Euskal Herrian erromaniko hizkuntzetan mintzatzeko orduan, objetiboki egokien definitzen duena gure lurraldea.

Zergatik latinez idatzia? Goi ertaroan, historia guztiak unibertsalak ziren eta gerora unibertso horren probintzien historiak idazten hasi ziren. Vasconiaren notitia berez unibertso horren probintzia da eta unibertsaltasun horrekin amankomuntasuna lotu nahian edo, latinez idatziko du, berez «probintzia» soil baten historia zena. Partikularitasuna eta unibertsaltasuna konbinatu nahi ditu modu horretan. Berez, Vasconiari, historiografian eta teoria politikoan existentzia berria eransten zion eta lurralde horrek aurrerantzean bertakoak definitzeko gaitasuna eragingo zuen. Historia nazionalen sorrera-garaian, A. Oihenart euskaldunena sortarazteko oinarritzko elementuak sortzen ditu. Baina ohizko mitogintzarekin etendura sortu zuen. Kritikoa zen, eta pentsakeraz XVII. mendeko libertinoen jokamoldea ere nabarmentzen zaio: Froga positiboak behar ditu eta dokumentoen kritika zorrotza eragingo zuen M. Montaigne eta F. Bacon izango dira gizarte-zientzien arloan libertino eruditoen eredu teoriko berriak.

Ondoko mendeetan, euskal intelligentsiaren baitan, bere eragina zoritxarrez eskaxa izan zuen. Larramendik adibidez, XVIII. mendean bere obra ezagutu zuen baina ez du bere historiografia printzipio eta molderik onartzen ez eta praktikatzen. Erromantizismo garaian ere bere lana ezaguna izan arren, Txahok eta beste batzuk, baztertu egin zuten

Azken batean, A. Oihenarte, bere *Notitia*rekin historiografi mota berri baten aintzindaria dugu, bai bere metodo kritikoa-gatik eta baita ere bere Vasconiarnikuspegi eraberrituagatik.

AIPATURIKO BIBLIOGRAFIA:

- AGIRREAZKUENAGA, J.; BASURTO, R.; LOPEZ, R.; MIEZA, R.: *Historia de Euskal Herria*. Bilbao, 1980, II liburukia.
- CUZACQ, R.: *Au fil des ages. Tardets et son histoire*. Bayonne, 1977.
- DENSUSIANU OV.: «La soule in secolul al XVII-lea, dupa descrierea Lui L. de Froidour» in *Grai si suflet. revista Institutului de filologie si folklor*. Bucuresti, 1927, 3-23 or.
- ESTORNES ZUBIZARRETA, I.: «Oihenart A.» *Enciclopedia Ilustrada del Pais Vasco*. Donostia, 1992, 23 liburukia.
- GOIHENETXE, E.: *Le Pays Basque*. Pau, 1979.
- JAURGAIN, J.B.E.: *Arnaud d'oihenart et sa famille*. Paris, 1885.
- LARRAÑAGA, K.: «De Wasco a Wasconia y 'Vascongadas'. Diquisiciones sobre cietos corrimientos onomáticos en la Alta Edad Media». in *Langaiak*, 8-9. Paplona 1985.
- LE ROY LADURIE, E.; MECHOULAN, H.; ROBINET, A. eta beste batzuk: *L' état baroque regardé sur la pensée politique de la France du premier XVII siècle*. Paris, 1985.
- LEIZARRAGA, I.: *Jesus Christ gure Iaunaren Testamentu Berria. Othoitza ecclesiasticoen forma catechismea. Kalendrera ABC edo Christinoen instructionea*. Bilbo, Euskaltzaindia, 1990.
- MENENDEZ PIDAL, R.: *Los españoles en la historia*. Sarrera Diego Galan. Madrid, 1991.
- NUSSY-SAINT-SAENS, M.: *Contribution a un essai sur la coutume de Soule*. Bayonne, 1942.
- OIHENART, Arnaud: *Notitia utriusque Vasconiae, tum Ibericae, tum Aquitanicae, qua praeter situm regionis et alia scitu digna, Navarrae Regum, Gasconiae Principum, caeterarumque, inuis, insignium vetustae et dignitate familiarum stemmata ex probatis Authoribus et vetustis monumentis exhibentur*. Vitoria Gasteiz, Eusko Legibiltzarra, 1992, Fakzimil edizioa, sarrera Ricardo Cierbide.
- PASTURE, A.: *Larrau et le syndicat du Pays de Soule. Heurs et malheurs d'un village basque*. Tardets, 1981.

A. OIHENART ETA BERE INGURUGIROA

MANEX GOIHENETXE

Historiako lan baten ulertzeko, idazlearen obra aztertzea ez da aski. Gizarteko harremanak eta ingurugiroa lantzeak ere argitasun berezia ekar dezake *Notitia* bezalako liburu baten mamia eta esanahia sakontzeko. Eskuizkribuak eta sorkburuak aztertuz, A. Oihenarten bizitzaren eta lanaren hiru alde argira eman nahi genituzke: lege-gizona, nabarrista eta jakintsu librea.

LEGE-GIZONA

Oihenart ez zen molde horretako lege-gizon bakarra izan. Frantziako Estatuko eskualde guztietarik azaldu baitziren XVII. mendean Oihenart bezalako lege-gizonak, gehienak noblezia berriko familiatakoak, justizi eta administrazio-karguak erosituz

gizarte-hierarkian behetik gora abiatu zirenak. Estatua eta Monarkia horrelako lege-gizonen beharretan zegoen, egonkortasun eta iraunkortasun bila. Alabaina, XVI. mendea oso nahasia iragan zen, erlijio-gerla alde batetik, Frantziako koroaren krisia bestaldetik, Enrique III.a hil zelarik ondokorik gabe.¹ 1620an Baterakuntzarako Ediktuak hedatu zituen oihartzunak ere aipa daitezke.²

Lurjabegoan eta merkataritzan oinarritu zituen bere indarra eta eragina Oihenarten familiak.³ Bera legediako administrazio-sarean sartu eta noblezi mailara heldu zen, Erdoiko Juana alaguntsarekin egin zuen ezkontzari esker, egiazko titulu nobledunik eskuratu ez bazuen ere, Nafarroa Behereko Gorteetan parte har zezakeen nobleziaren aulkian esertzeko bederen.⁴ Ez zen txikia horrelako lorpena. Oihenarten jakituria ahalez baliatu ziren Zuberoako Heren Estatua, Nafarroa Behereko Gorteak eta baita Frantziako erregea ere, Pirinotako eta Bidasoako mugaren inguruan gertatu ziren gatazken konpontzeko.⁵

1600-1620an azaldu zen belaunaldikoa da A. Oihenart.⁶ Ez zen salbuespen bat izan, jarrera berdinekoak baitziren belaunaldi horretako beste lege-gizonak ere, edo hobeki esan, ofiziodunak, administrazio-karguak erosiz aberastu eta gizarteko hierarkian igo zirenak. Denak kultura humanistaz kutsaturik, noblezia berritik jalgiak, Monarkiaren Estatua birmoldatu nahian, gizartearen kohesioa eta elkar atxikimendua segurtatuz. René Souriac-ek aztertua du jadanik Comminges eskualdeko noblezia berriko elite hori, erakutsiz zenbateraino zetorren humanismotik, zenbateraino izan zen kultura idatziazen jabe, Estatuko legearen zerbitzari eta zaindari.⁷ Gizartemaila apaletik zetorren jendea bazen ere —A. Oihenart ez zen «premu»—, ahal intelektualen eta juridikoen jabe zen, historiaren ildoari eragiteko Estatu mailan nahiz tokian tokiko erakundeetan, Zuberoan edo Nafarroa Beherean.⁸

Jadanik gorai patua izan da idatzirik utzi dituen lanen torua. Belaunaldia zen horrelakoa eta ez Oihenart bakarrik. Agramonteko Antoine jaunaren zerbitzari jarri zelarik, bere garaiko jaun ikasienetarik ezagutua zen humanista batengana hurbildu zen, *Revue du XVIIe siècle*⁹ agerkarian Jean Robertek erakustera ematen duen bezala. Biak izan ziren monar-

kiaren zerbitzari leialak, kultura humanistaren, historiaren aldeko sukarrak eta jaidura bizikoak.

Nafarroa Behereko Gorteen alde Oihenartek egin zuen lana itzalpean egon da orain arte, Oihenart deituraren ordean bere emaztearen lurri edo etxaldeen lotuak ziren deiturak —«Erdoi», «Gantzuri», «Zibitze»ko jaun— erabili baitzituen.¹⁰ Heren Estatuak ez zuen distira ematen zuen titulu nobledunik. Izen-deitura horien atzean gorderik dago, beraz, Oihenartek burutu zuen lege-bilduma handia, XVI-XVII. mendeetan Nafarroa Behereko Gortek egin zituzten legeen laburpena, konpilazio modura emanik.¹¹ Beste eskuizkribu batzuen iturburutik badakigu lana ezin burutuz zendu zela A. Oihenart, eta ondotik, Gabriel bere semeak aitak hasi ildoan burutu zuela.¹²

NABARRISTA

Aburu politikoen eta adigai historikoen aldetik eman zion jarraipena Oihenartek bere aitzinakoei bultzatua zuten historiografia nabarristari. Nafarroako erresumaren inguruan sortu zen mugimendu honen bozeramaile nagusienak Bordeneve, Chappuys, Olhagarai eta Favin izan ziren.¹³ Nafarroari 1512tik goiti Gaztelak egin zion eraso eta lapurketa («usurpazioa») salatu zituzten Albretiarren aldetik historialariek, dinastia zuzenaren aldeko tesiak aldarrikatuz eta gero Frantziako Enrike IV. bihurtu zelarik.¹⁴ Frantziaren eta Gaztelaren arteko gatazkak berobere iraun zuen XVI. mendearen bukaeran eta XVII.aren hasieran, Oihenartek bere ikasketak burutzen ari zen unean alegia. Laster berak ere parte hartu zuen gudu juridiko-historiakoan, zioen «Droict du Roy au Royaume de Navarre» zainduz. Oihenarten lehen saiok Nafarroako erresumaren jabeagoak dira. Dokumentuak Pariseko Liburutegi Nazionalean daude.¹⁵ Dirudienez, gai berdinen inguruan hiru saio desberdin egin zituen Oihenartek edo, beharbada, Oihenarten inguruko norbaitek. Dupuy kolekzioan, 123-126 arteko folioak frantsesetik inprimaturik emanak dira: «Extrait d'un traité non encore imprimé intitulé Navarre injuste rea, ac sive de Navarrae regno, contra jus fasque occupato ex postulatio». Idazlearen laburdurak emanak dira: A.O.M. (Arnaldi Oihenartii Mauleonensis). Testu bera, baina eskuizkribu modura,

127-136 folioetan aurki daiteke, baina idazkera ez da Oihenartena, P. Dupuy bere adiskidearena baizik. Honek lan batzuk burutu zituen erakusteko Katalunia Frantziako erregearen zela, ez Gaztelarena.¹⁶ P. Dupuy garai hartan erregearen historialari ofiziala zen eta Oihenarti laguntza handia ekarri zion *Notitia prestatzeko*.¹⁷ «Nabarrako lapurketaz egin txistena» ere Liburutegi Nazionaleko beste bi fondoetan aurkitzen da: bata, *fonds français*, 20157 zk.; bestea, *Fontanieu* erreserban. Lehena, Oihenartena da, dudarik gabe; bigarrena, aldiz, testuaren azterketa kritikoa egin ondotik, ez dirudi Oihenartena denik, erabiltzen diren argudioak eta Nafarroako historia idazteko moldeak ez baitira inondik ere *Notitia*n aurkitzen direnak. Lehen testuak 1625. urte ingurukoak direnez, eta *Notitia* 1638koa, hipotesi gisa eman daiteke historiaren ezagupena edo metodologia Oihenartek 1625-1635 hamarkadan landu zuela, beharbada Dupuy eta Duchesne bi adiskideen laguntzarekin.

Dena den, Oihenarti esker, historiagrafia nabarristak jauzi kualitatiboa ezagutu zuen. Ordurarte, ez Iparraldean, ezta Hegoaldean ere, inork ez zuen Euskal Herri osoaren historia idatzi. Historiaren ikuspegiari, beraz, esparru berriak eman zizkion: ekonomia, etnologia, geografia, bizimoldeak idazgai gisa sartuz. Ordurarteko historiografiaren eremua ahaide nagusien eta erregeen kroniketara mugatzen zen. Bestalde, Garibairen edo Pozaren mitoekin —tubalismo eta kantabrisismoarekin— apurtzen du Oihenartek, histori gaia baskoien lurraldearen inguruan kokatuz eta lekutuz. Alde horretatik Oihenart izan zen Euskal Herriari historiaren haritik nortasuna eta lurraldetasuna eman zizkion lehen historialaria. Halere, XVIII. mendean Larramendi lehengo mito zaharretara itzuli zen, Oihenartek ekarri uhin berria estaliz. Iparraldean bederen Larramendiri W. Humboltekin ematen dio segida aspaldiko basko-iberismoari loturik ziren mitoekin. Bela eta Egiategi izan ziren Oihenarten tradizioa segitu zutenak.¹⁸ Nafarroako kronikalariek —Moret eta Aleson bezalakoek— ere, nahiko omen handiz eskertu zuten Oihenarten ekarpena Euskal Herriko historiari. Baita Saint-Maureko beneditinoek edo Louis Moreri *Grand dictionnaire historique* liburuaren egileak ere. Baina Oihenartek azaldu baskonismoa XIX. mendean azken hamarkadetan plazaratu

zen, J.F. Bladé eta J.B. Jaurgainen eskuetarik.¹⁹ Ez dezagun ahantz nola Baionako udaletxearen inguruan J. Duvoisin eta J. Balasque murgildurik ari izan ziren *Notitia* berrargitaratu nahian, A. d' Abbadie bitarteko zela.²⁰

Frantziako eskolak, aldiz, Sorbonako unibertsitatearen inguruan, *Notitia*-ren balio historikoa gaitzetsi zuen. Hor ditugu lekuko F. Lot-ek Oihenarti buruz egin kritikak.²¹ XX. mendean, ordea, Sorbonako R. Mussot-Goulard irakaslearen lumatik Oihenarten ezagupen eta goraipamen berria jalgi da, «Wasconia» kontzeptuaren inguruan Oihenartek egin arakatzelanak ezin baztertuzko zientzi bidekoak baitira. Hona zer dioen R. Mussot-Goulard irakasleak: «Bada beti zer ikastekorik latinez idatzia den liburu horretan orain galduak ditugun artxiiboak ikertzeko ahala eta orduan oraindik bizirik zegoen tradizioa biltzeko parada ukan baitzuen egileak.»²²

Nola esplika daiteke Oihenarten baskonismoa, ordurarte gutxi erabilia zena? Esan dezagun «baskoi» hitza Nebrijak erabili zuela XVI. mendean Nafarroako gerla eta konkista goraiatzeko eta justifikatzeko.²³ Baina Oihenartek zuen greko-erromatar kultura sakon eta zabalak bazuen zer ikusirik baskonismoarekin. Erdi Aroaren bukaeran Ptolemeoren kartografia erreberitua izan zen.²⁴ Erabili zituen XVI-XVII. mendeetako germaniar sorburuen kolekzioek ere «Wasconia citerior», «Wasconia ulterior» lurraldeak aipatzen zituzten.²⁵ Pirinioen eta Bidasoaren bi aldeetarik Euskal Herriko historiari eta geografari lehen aldiko egiazko nortasuna eta lurraldetasuna —gaur egun naziotasuna esan dezakegu— eman bazizkion erabili zituen zientzi bidei esker izan zen.

JAKITATE LIBREKO GIZONA EDO ZIENTZILARI ASKATUA

Gizarte eta politika-mailan, XVII. mendean azaldu eta eratu zen jakiturgia libreko mugimendua «libertino» hitzez deitua izan zen. Zientzia, kultura, jakitatea eraberritu, bultzatu, garatu nahi zuen mugimendua zen, akademia modura eraturia. Ta l-deka biltzen ziren, elkarren artean hitz egiteko, zientzi gaiak ikertzeko eta lantzeko. Zientzia askatua nahi zuten, tradizioaren eta agintearen ustekeriak, arrazionaltasunik gabeko sines-teak eta aldarrikapenak baztertuz, populu arruntaren sineste

okerrak eta lelokeriak gaitzetsiz. Oso ezagunak dira Oihenarti eragin zioten zientzi eta kultur gizonak: A. Duchesne —«qui ejus consuetudine familiariter utuntur»— erregearen geografilaria eta gero historialaria, Richelieu kardenalak babesten zuena,²⁶ eta P. Dupuy, hau ere erregearen historialaria eta liburutegizaina. Baziren ere Sainte Marthe anaiak, gero aita-semeak hurbiletik Oihenarten lanak segitu zituztenak.²⁷ Jakituria zorrotzeko apez humanista batekin ere harreman estuak izan zituen Oihenartek. Jean Descordes zen, pobrezian bizi zena baina kultura humanista zabal eta sakon baten jabe.²⁸ Honen liburutegian zituen kontsultatu Nafarroako historiari buruzko dokumentu batzuk. Ez dezagun ahantz ezta P. Marca, Biarnoko historialari ospetsua ere. Denak zientzi sare berdineko jendea, katoliko galikanoak eta Frantziako erregearen zerbitzari leialak. Libertinoen irizpidez josirik da *Notitia*. «Tradizio zaharrari, jendearen ustekerari, gehiengoaren lekukotasunaren fidagarritasunari» uko egiten dio histori arloan.²⁹ Zientziak eta jakituriak bakarrik ematen diote oinarria azaldu nahi duen kultura historiografikoari. *Notitia*-n zehar bi adierazpen aldizkatuz erabiltzen ditu: «vir eruditus», «vulgus populus». Ikasiak eta ez-ikasiak. A. Oihenart, bertsolaritzan eta literaturan ezezik, histori arloan ere, garbizalea zen. Eta azterketa diplomatikorako eskatu ziren neurri zehatzak ez zirelarik errespetatuak, hitz bipilak atera zitzakeen, hala nola Juan Briz Martínez Aragoiko historialariari buruz esanak: «Jakintzarik gabeko jende tontoen mundura joan dadila.»³⁰

Neurri zehatzak eta zorrotzak finkatu nahi izan zizkion, beraz, histori metodologiari, baina baita bere inguruko jendeari ere. Norberaren ibilaraudiez zer esatekorik bazuen. 1629an, Zuberoako Heren Estatuko ordezkari gisa, honelako salaketa egin zuen: «biltzen diren jendeak jai berrietan, besta buruetan, erromerietan, usaiaz kanpoko ospakizunetan, opari joriak eskaintzen dituztenak (...) baita ere Lextarreko Jondoni Joaneko, Madalenako eta beste herrietako erromerietan egiten edo entzuten diren zikinkeriak eta moldegaitzkeriak».

Elizkizun, errito nahiz kultur adierazpen herrikoi gutxi onarrezakeen Oihenartek, edo gutxienez, kultur adierazpen gehiegikerien aurka zihoan, garbizalea zelako gizarte nahiz zientzi mailan. Frantzia osoan garai berean horrelakoak ziren libertino

guztiak. Egia esan, jarrera eta ohitura herrikoien gaitzespena suma zitekeen orduko eliteko jendearen artean, hala katolikoek nola protestanteen artean. Elitearentzat, kultura humanistatik zetorren aurrerantz, herritar xumeen emaitzak —folklorearen adibidez— ez ziren hain egokiak. Ez da dudarik Oihenarten bizitza osoan nabari dela banaketa edo bikoiztasuna agintearen (Erregearen nahiz Elizaren) praxiaren eta jendarteko eguneroko bizitzaren artean. Euskaltzalea eta zientzilaria zen Oihenart, eta ber denboran, ahozko eta ohizko kulturaren adierazpenak baztertzeko gogoia zuena. Oihenart, beraz, erretegiturretatik, administrazioko jendearengandik jaldi eta loratu zen kultura humanista eta modernoaren ingurugiroan kokatu behar da.

KONKLUSIOA

Ez zaizkio eskatu behar, ezta aitzin gibelatu behar ere, XX. mendeko euskaltzale edo abertzaleen irizpideak. XVII. mendekoa zen. Historia eraberritu zuela ez da dudarik. Euskal Herriko historiari lurraldetasuna eman zion. Alde horretatik bere mezua eta ekarpena nazionala izan zen. Baina ez gaitzezen anakronismoan eror. Erregearen aurka ematen delarik Oihenart, «Zuberako libertateen» defendatzaile izan zen, kontuz ibil gaitzezen. Oihenart ez zen inoiz altxatu Erregearen aurka. Oihenart ez zen Matalaz. Bere estrategia izan zen erret-administrazioaren arlo juridiko-politikoaren sarean ahal bezain barna sartzea, lehenik Heren Estatutik jalgiz nobleziaren aulkira heltzeko, gero bere ahalak Estatuaren eta erregearen interesei itzatuz. Gorteetan, monarkiaren administrazioan, Oihenarten antzeko euskal ofiziodun eta idazle anitz enplegatutik izan ziren, J. Azurmendik idazten duen bezala, «Inperioko zerbitzu sozial edo ofizialetan», «Inperioko dinamikan».³¹ Oihenarti ere aplikatutako Euskal Herriko beste historialari eta jurista politikoez esaten duena: «Euskaldunaren presentziak Inperioan —nahi adina estimatua, etab.— etengabe legitimatu beharreko zerbituetan antzia bezala darama beti. Arrotzaren zigilua.»³² 1675ean Oihenarten artxiboak Colbert-i bidali zitzaizkion oparizat Gabriel semeak.³³ Monarkiaren dinamikan bizi izan zen baten oparia.

1. Enrike III. hau Frantziakoa da, ez nahas Nafarroako Enrike III. arekin, gero Frantziako Enrike IV. bihurtu zena 1589an.
2. Nafarroako Enrike III.a Frantziako errege-aulkira heldu zenetik, gatazka ugari gertatu zen Nafarroako estatuko definizio juridikoaren inguruan, Frantziako deretxo publikoak ezin zuelako bi eremu publikoen buru izan zitekeen erregerik onartu. Bata, publikoa zen, bestea, pribatua (Nafarroako lurra adibidez). Batarakuntza, publikoaren alde egin behar zena, 1620an bideratu zen. Ikus gatazka horretaz Pariseko Liburutegi Nazionalan, frantses fondoan, 16674 zk.; 9-16, 18-28, 30-34, 7-45 eta 46-53 fol.
3. Oihenarten biografia hurbiletik arakatu zuen Jaurgainek, *Arnaud d'Oihenart et sa famille*, Paris, Champion 1895.
4. Ondorioz Oihenarti iduriz gustatzen zitzaion izena zen: «Mr. de Derby».
5. Oihenartek burutu zituen lanen oihartzumak eta aztarnak Pariseko Artxibategi Nazionalan aurki daitezke: K 1233, 86 zk., K 1234, 84 zk.
6. Oihenarten gaztaro berriak Bordelen aurki daitezke: A. Communay, *Le Parlement de Bordeaux*, 1886.
7. SOURIAU, René: *Le Comté de Comminges au milieu du XVIe siècle*, Paris, C.N.R.S., 1977, 220-221 or.
8. Noblezia berriaren jarrerak, ezaugarriak eta helburuak hurbiletik ikertu ditu R. Souriau-ek.
9. ROBERT, J.: «La bibliothèque d'un grand seigneur en Gascogne au XVIIe siècle», *Revue du XVIIe et XVIIIe siècles*, 1977, 117 zk., 56-59 or.
10. Edo ere «Lasalle de Cibits»: Zibitze Salakoa.
11. Lege-bilduma horiek Pariseko Artxibategian kontsulta daitezke: C 1529 eta C 1532.
12. Pariseko Artxibategi Nazionala, K 1234, 8. zk., 279-280, 285 eta 293 fol.
13. BORDENAVE, Nicolas de: *Histoire de Navarre et de Béarn*; CHAPPUYS, Gabriel: *L'histoire du royaume de Navarre*, 1596; OLHAGARAY, Pierre: *Histoire de Foix, Béarn et Navarre*, 1609; FAVYN, André: *Histoire de Navarre*, 1612.
14. Ikus 1. eta 2. oharra.
15. Liburutegi Nazionalan, frantses fondoan, 20157, Dupuy kolekzioan, 598, 123-136 fol.
16. «La Catalogne française où il est traicté du droit que le Roy a sur les comtés de Barcelone et de Rossilon», ibid. Dupuy kolekzioa, 5-120 fol.
17. Ikus *Notitia utriusque Vasconiae*, II. L., 2. k.
18. Belarentzat ikus *Histoire des Basques*, Egiategirentzat, PEILLEN, Txomin: *Bulletin du Musée Basque*, 104. zk., 1984.
19. BLADE, J.F.: *Etude sur l'origine des Basques*, Paris 1869; (Ik. sarrera-hitza), «Histoire de la Gascogne», *Revue de Gascogne*, 1892, 61 or.; JAURGAIN, J.B. de: *La Vasconie (...)*, Garet, Pau, 1898-1902.
20. Ikus Baionako udal liburutegian, Manuskrioten Katalogoan, Duvoisin-en fondoan, 460-461 zk.
21. LOT, F.: *Etudes sur le règne de Hugues Capet et la fin du Xe siècle*, Paris, 1903.
22. MUSSOT-GOULARD, R.: *Les Princes de Gascogne*, 12-13. or.
23. NEBRIJA, Elio Antonio de: *De Bello Navarrico*, Granada, 1545: «Hanc regionem fere incolunt Vascones, in quibus ista Pompelo (...)».
24. Ptolemeoren argitalpen latindarra eta greziarra kontsultatu zituen Parisen erret-liburutegian: *Notitia*, I. L., 3. k.
25. «Wasconia»ren bi aldeetat egiten diren aipamenak berriz aztertu izan dira. Ikus CLEMENS, J.: «Hispania citerior et Vasconia citerior au IXe siècle», in *Le Sud-Ouest et la péninsule ibérique*, Pau, 1987, 87-97 or.
26. *Notitia*, II. L., 17. k.
27. *Notitia*, II. L., 2. k.
28. Duela zenbait urte antolatua izan zen nazioarteko solasaldi batean errauspetik aterea izan zen Oihenarten adiskide mina. Ikus MESNARD, Jean: «La culture d'un chanoine de Limoges au début du XVIIe siècle, Jean Descordes» in *Le Limousin au XVIIe siècle*, Limoges, 1976, 33-52 or.
29. *Notitia*, II. L., 10. k.
30. *Notitia*, II. L., 7. k.
31. AZURMENDI, Joxe in *Euskal Herria, historia eta gizartea*, 369-370 or.
32. Ibid. 370 or.
33. Pariseko Liburutegi Nazionala, frantses fondo berria (FFNA), 22765 zk., 233 fol.

GAIAK

JOSEBA INTXAUSTI

GRANADA 1492: GARBIKETA ETNIKO BATEN BEZPERAN

AGURTZANE JUANENA

EMAKUMEZKOA GABRIEL CELAYAREN OBRAN

1492. urtean Granadan gertatu zen hitzarmenaren ondorioz, musulmanak Espainiako lurraldeetatik kanpo bidali ziren. Hala ere, musulmanen kulturaren eragina oraindik ere nabarmentzen da. Hain zuzen ere, arabierazko literatura eta arteak oraindik ere oso eragin handia dute gure kulturaren gainean. Hain zuzen ere, arabierazko literatura eta arteak oraindik ere oso eragin handia dute gure kulturaren gainean.

GRANADA 1492: GARBIKETA ETNIKO BATEN BEZPERAN

JOSEBA INTXAUSTI

1992. urteak Mendeurren anitz bildu zuen, eta sonatuena Amerikarena izan arren, 1492ko urte hartatik datorkigun besterik ere —ez beti hura bezain ospagarririk— gogora liteke: Granadaren konkista, Nebrijaren Gramatikaren argitalpena, juduen irazpena...

Granadaren konkista gogoratu nahi dugu hemen, gertakari haren ondorioz hasi baitzen herri oso baten hondamen-bidea urratzen, moriskoena. Hain zuzen, Estatuaren indarra eskue-tan zuen beste herri batek ezarritako hondamendiaren historia. Jakina denez, «garbiketa etnikoak» ez dira lehenengoz Balkanetan gertatu: Granadako eta Espainia osoko moriskoek, juduekin batera, al-Andalus eta Sefarad-en ezagutu zuten

halakorik 1492an edo urte hartatik aurrera. Américo Castro-k maitekiro deskribatutako Erdi Aroko «Espainia» etnoanitza orduan sartu zen bere krisi erabakiorrean.

Bost taldetan banatuta ageri zaigu Erdi Aroaren hondarretan gizarte hura: lurralde arabiarretako *muladi* (=islamdar-uriko kristau ohiak) eta *mozarabiarrek* (=kristauak), eta lurralde kristauetako *mudejar* (=islamdarrek) eta *moriskoak* (=kristau-uriko islamdar ohiak). Besteak beste, erreinuarreko mugen harat-honatek eta presio sozialek sortu eta finkaturiko talde sozio-kulturalak ziren laurok, *juduekin* batera mosaiko etnikoaren marra nagusienak osatuz. Birkonkistak aurrera egin ahala, mudejarrak ugarituz joan ziren, eta une eta politika batetik aitzina, morisko bilakatu, ikusiko dugun bezala.

Penintsulako islamdarren historia bi epe nagusitan banatu zuen Granadaren konkistak: 711tik 1492raino islamdarrek beti izan zuten Penintsulan, gisa batera edo bestera, Erreinu islamdar ofizialen bat, eta Birkonkistarekin kristauen eskue- tan eroritako lurraldeetan ere, tolerantzia baten babesean, izan zuten legezko aitoren mudejarrek. Granada erortze- rakoan sinaturiko «Kapitulazioek» ere legezko tasun berari eutsi nahi izan zioten, eta tolerantzi tradizio ezagun berari jarraitu. Besterik da gero, emandako hitza jan zela, 1500-1501etan moriskoekiko politika berria birdefinitu zenean.

«Morisko» hitza, bere adiera hertsian, ez litzateke erabili behar 1500dik aurrerako egoera deskribatzeko baizik, orduan hasi baitziren mairuen bataioak, samaldan. Gertabide sozio-his- toriko luze baten azken katebegia izan zen moriskoena:

1. Lehenengoa, Erreinu musulmanetako egoera islamdarra izan zen, gehiengo nagusi baten hiritar-eskubide guztiak ofizialki ezagutzen zituena.
2. Bigarrena, Erreinu kristauetako mudejar musulmana izan zen, gutxiengo ezagutu baten *status* juridiko aitortua zuena.
3. Hirugarrena, Erreinu kristauetako islamdar ohi bataia- tuena izan zen: beste edozein hiritarren parekoa berez, baina 1500etik aurrera datu faltsu baten gain eraikitako egoera; hau da, bortxaz sasi-kristautuen nahiz borondatez kristautu berrien multzoari, moriskoei, suertatu zitzaiena (Caro Baroja 1976, 48-50).

1492ko granadar askok hiru *status* juridiko ezberdinok bizi izan zituen bere bizialdi laburrean. Talde-eskarmentu historiko latza, beraz, nornahirentzat ere.

MORISKOAK: «BESTELAKO» BIZILAGUNAK (1492-1609/1614)

Birkonkistan, batez ere Dueroko hutsarte zeharkatu eta Tajoaldea eskuratu zenetik (XI. mendean; Toledo, 1085), kristau-erreinuek beti izan zuten *biztanlego mudejarrrik*. Adibidez, Tutera inguruetan bizi ziren mudejar nafarrak, eta XIV.aren erdialdera merinaldeko biztanleriaren %17a izan zitezkeen.

Baina, Errege Katolikoek mudejarrekiko politika aldatzean (Caro Baroja 1976, 41), hiritar haien bizimoldeak bihurtu heretsian suertatu ziren. Irtenbide sozio-politiko egoki baten babesa zuen Erdi Aroko mudejarra, bataio bortxatuaren halabehar gaiztoz, jatortasun garbiz ezin definituriko arazo politiko bihurtu zen; aurreko mendeetako mudejarra ez bezala, arazo erlijiosopolitiko, alegia. Ez zen hori, ordea, bapateko ustegabez gertatu.

Erdi Aroko azken mendeak erakutsi zuenez, egonkortasun gero eta eskasagoa zuen gizarte etnoanitz hark. Lehenengo, juduak jo zituen aldarte-aldakuntzak: Sevilla-n hasita, 1391tik aurrerako *pogrom*-ek, eta, azken batean, 1492an Erregeek ezarritako ohilketak.

Eta juduen aurkako ekaitza populazio islamdarrarentzat ere hurbilduz joan zen, Granadako katramila erlijioso-politiko pozoindu ahala. Izan ere, aurreko mendeetatik zetorren talde etnikoa handitu egin zen Granadako biztanlegoarekin, inoiz handik kanpoko morisko-taldeak indarberritu ere bai, eta edozein gisatan ere hedadura berria hartu zuen, geografian eta gizartean.

Azken historiografian hobeki ezagutu ahal izan da *moriskoen demo-geografia*, historialari berezituaren eskutik (Lapeyre, Reglà, Domínguez/Vincent, Epalza, etab.). Hasteko, 1492an 300.000ren bat bizilagun islamdar berri Gaztelako Erreinuaren barnean gertatu zirela kalkulatu da, Granadan, kristau etorri berriekin lehian.

Hamarkada batzuen buruan, Alpujarretako altxamendua-
ren ondoko barreiakuntzak (1571-1572) beste eskualdeetara ere
eraman zuen arazoa: 80.000 bizilagun sakabanatu ziren
orduan, betiere talde txikitan. Biztanle-aldakuntza nola egin zen
ere badakigu: 1.500eko taldetan egin zen, bakoitza 200 sol-
daduren esanetara, egunero 20 kilometroko bidaldiak eginez.
Ordurarte ezezagunak ziren herri eta herriska txikietan ere
auzolagun arrotzak eta susmagarriak sartu ziren, «kristau
zahar» eta «kristau berrien» arteko gatazka nabariago bilaka-
tzeko arriskuarekin, noski.

Ikerketek diotenez, ohilketaren unean (1609-1614) Aragoi-
ko Erreinuan (Katalunia, Valencia, Aragoi) 204.000 ziren moris-
koak, eta batzuetan oso bilduta, gainera: Valencian, esate bate-
rako, biztanlegoaren %35 ziren. Gaztelako Erreinuan, ostera,
zerbait gehiago (250.000, hor nonbait), Aragoikoan baino askoz
b a r reiatuagoak, bi Gaztela, Extremadura, Andaluzia eta Mur-
cian.

Moriskoen *pisu eta indar sozio-ekonomikoa* gisa ezberdine-
tan ageri da. 1484-1487etako Hitzarmentan ez bezala, ondo-
koetan (1488-1489 eta Granada-Alpujarretakoetan) onibarrak
jatorrizko jabeen eskuetan geratu ziren, eta halako kasuetan
kristauren talde-populaketarik ez zen posible izan. Kapitula-
ziorik gabekoetan, ostera, edozer suerta zitekeen: ondasun
higiezinak galdu eta, agian, menperatuak gatibutzat salduak
izatea ere bai. Malagan horixe jazo zen 11./15.000 lagunekin,
eta nonnahi ezar zitekeen horrelako zigorrik, altxamendu baten
ondoren: esateko, 1490ean Guadix, Baza eta Almerian. Edozein
eratarara ere, norberarentzat lanean edo inoren menpe, moris-
koa lan-esku preziatua izan zen.

Oro har, XVI. mende osoan zehar 350.000ren bat laguneko
batezbestekoa eman liteke Espainia osorako, zortzi-bederatzi
milioi kristauren artean. Eskualde eta egoera demografiko
ezberdinetan moriskoek izandako lekua deskribatzeak badu
bere konplexutasuna; hala ere, esan dezagun, beste kris-
tau-gizartean bezalatsu, hauen artean ere klase eta gizarte-maila
ezberdinak eta elkar osagarriak aurkitzen ditugula, nahiz eta
ez falta berezitasunik franko.

Morisko gehienak (kristauak bezala, eta juduak ez bezala)
nekazaritza eta abeltzantzatik bizi ziren, eta Valencia edo Gra-

nadakoaren antzera populazioaren portzentaia handia ziren tokietan, moriskoen balio erlatiboa ere estimagarria zen. Baratz, azukre, zeta edo arroz-laboreetan bereziki trebatuak zeuden moriskoak; inoiz, teknikarik aurreratuenak erabili zituzten (erregadio-sistemak, etab.), ez bakarrik populazio moriskoaren onetan, baita beren jaunen probetxutan ere (batzuetan, baita lur-sail eta artalde eta azienden lapurren kontrako zereginetan ibiliz ere). Honelakorik zenean, lekuko nobleziagan aurkitu zituzten moriskoek defendatzaileak suharrenak, eta Korak ezar zezakeen ohilketaren kontrakoak, garaiko beste ideologi arrazoen gaintik interes ekonomikoena jarritz.

Lehen sektoreko lanetatik aparte, artisautza eta hirietako zereginak ere izan zituzten moriskoek: errementari, igeltsari, arotz, ehule, lapikogile, larrugin, ezpartingile edo merkatarik moriskorik ez zen falta izan herri handixeagoetan. Garraio-mundua maite zuten «kristau berri» edo islamdar ezkutu haiek (izan ere, Espainia alderik alde zeharkatu beharrak ere langundu baitzien eskualdeak ezagutzen, zoritxarrez): Extremadurako Hornachos morisko-herri famatuko mandazainek garraio luzeko sareak sortu zituzten.

Oro har, lanerako grinarik bazuen moriskoen gizarteak, gehienetan ofiziorik apalenetan ibili behar izan arren. Moriskoak erakutsi zuen, gainera, langile onaren kontzientziarik. Hain zuzen, alferkeria salatzen zieten «kristau zaharrei» (aurreko mendeetatik kristau zirenei), testu morisko honek adierazten duenez:

«Cuando salir por allí el sol dar mi en la cara saliendo de mi casa para el campo, y cuando venir de allá en el colodrillo, y no como los cristianos viejos, que trabajar a veradas.»

Miseria gorrian bizi zen morisko gutxi zegoen, nahiz eta gehienetan gogorra eta oso gogorra izan haien bizimodua, beti ere gizartean saihestuak gertatu baitziren, XVI.ak aurrera egin ahala gero eta areago saihestuak. Horrela, ofiziorik jasoenerako kristau zaharren eskuetan zeuden. Gremioek «odol-garbitasun arden» batera «ofizio-garbitasuna» ezarri zuten, moriskoak, beltzak, esklabuak, eta abar, halako kofradietatik baz-

tertuz. Valencian honela eman ziren *apartheid* horren aldeko arrazoiak:

«...por la infamia y burla que causaría al pueblo el ver en procesiones, muestras generales y otros actos públicos [Gremio-kofradiek egiten zituzten ospakizunetan, alegia] un esclavo e hijo de esclavo, negro o moro, a causa de las cuestiones y tumultos que se producirían al ver mezclados aquellos entre personas honradas y bien vestidas.»

Ikus daitekeenez, klase nagusiena ezezik, kristau zahar xumeen iritzia, gidatua noski, gogortu eta zitalduz baizik ez zen joan XVI. mendean (testu aipatua 1597koa da). Gizart e-makurkeria hori zergatik eta nola jazo zen galdetu beharko litzateke, ba.

MORISKO-HERRIA KINKA GAIZTOAN

Granada erortzean, aberri politiko-kultural ofizialik gabe geratu ziren al-Andaluseko islamdarrak. Baina, erakunde politikoa galdu eta gero ere, Erdi Aroan eta Granadako Kapitula-zioetan ezagututako *status*-ari esker, islamdar nazioak momentuz bere «trinkotasunean» iraun zuen gizarte gisa, *aljama*-tan elkartuta.

Erljio, *ohitura*, *hizkuntza eta bizimodu* musulmanak ezin utziz, eta gordez, eta sarritan —XVI.eko bataio ezarrien ondoren batez ere— sinesmen eta portaera islamdarrak ezkutuan maitekiro zainduz segitu zuen. Inkisizioak bildutako dokumentazio ugartitik eta moriskoengandik zuzenean jasotako albisteetatik dakigunez, auzo eta familietan guztiz arrunta izan zen nortasun etnikoa azaltzen zuten ezaugarri haiekiko leialtasuna, asimilazio-politika nagusituz joan zen neurrian etni leialtasun hori ahulduz joan arren.

Moriskoen herri-nortasunean, bi faktorek izan zuen pisurik handiena: *erlijioak*, *lehenik*, eta *hizkuntzak*, *gero*; baina ezin dira ahanzi kristau zaharretatik «bestelako» egiten zituzten aipaturiko *aljama*-k (auzategiak, esan nahi da), *janzkera*, *jai*, *ohitura* eta *ezarri zitzaien status* juridiko berezia. *Erljioa*, *hala-beharrez*, *isilpera ezkutatu zenean*, *janzkera* eta *hizkuntza*

bilakatu ziren ezaugarri bereizlerik sumagarrienak; baina, eguneroko bereizgarrion ondoan, bazegoen politikoagorik ere.

Turkoen mundua zen moriskoentzat beren «aberri liluragarria», hartan zuten itxaropena eta segurtasuna, ziren hartan iraun ahal izateko azken esperantza. Kristau zaharrek, ostera, alderantziz, gauza beretsua sumatzen zuten: turkoen inperioa zela moriskoen «aberri susmagarria»; beraz, herri hau arerioaren «bostgarren kolumnista» zen, inondik ere.

Cisneros-ek bezala, Karlos V.ak eta Felipe II.ak ezin zuten beren Mediterranioko frontea zaindu, etxe barruko arriskuetatik sorbaldak babestu gabe, are gehiago behin eta berriz gertaturiko altxamenduak gogoan zituztela. Garai bereko beste fronte politiko-ideologikoetan bezala (protestantismoa, erasmismoa, liburu-hedapena, etab.), Koroak —moriskoenari ere nonbait heldu behar eta— erabat gogortu zuen Granadan haiekiko bere politika.

Politika-molde horren funtsa, ordea, moriskoen kristautasuna segurtatzeko haien nortasun etno-kulturala ezabatze-asmoan ikusi behar da. XVI. mendeak aurrera egin ahala, politika gogor horren hautabide bikoitz hau izan zen dilema: Moriskoak, kulturaz asimilatu egin behar ziren, edo bestela, erbestera ohildu. Erljio-segurtasuna, batetik ala bestetik lortu behar zen; ez zegoen beste hautabiderik. Kristau zaharren asmotan, gizartea «odol-garbitzea» eta fede-garbitasunean mantentzea ezin ziren prediku eta katekesietatik bakarrik ihardetsi: mendearen hasieratik askoren burutan eta 1570etik aurrera gehienek ustetan, kulturaz asimilatu ala erbestera ohildu, zen alternatiba bakarra.

Komeni da, ba, arazo erlijiosoa eta asimilazio etno-kultural hori nola begiratu ziren jakitea.

ARAZO ERLIJIOSOA

Granada erori zenean, Errege Katolikoek ez zuten han, guztientzako legeria arrunt amankomuna beste gabe indarrean jarri, eta ez zen erreinu konkistatura Inkisizioa berehala sartu. Horretan zuhurtziaz jokatu nahi izan zuten, eta Kapitulazio

edo Hitzarmen politikoetan aitorturiko erlijio-askatasuna errespetatu egin nahi izan zen (1484-1492).

Handik hamar urtera, erreinu galduko eskualdeak «kristau zaharrez» populatu ahala, eta zenbait matxinada tarteko, hasi zen mudejarren kontrako bestelako politika: bizilagun etorri berriek interes handiegia zituzten, Kapitulazioetako oreka zaileko politika eramankor ideial hura indarrean mantendu ahal izateko.

Hitzarmenetan baldintzetako bat agintari erlijioso musulmanak errespetatzea izan zen, islamdarrak beren bizitza erlijiosoan bakean uztea eta are gehiago: kristau ernegatu islamdaruak (*helches*) ere errespetatzea. Baina hori dena enbarazo handitxo gertatu zen Cisnerosentzat. Toledoko Artzapezpikuaren esku zakarrak altxamendu bat piztu zuenean (1500), egokiera ona sortu zen Kapitulazioak albora utzi, eta, eskuak libre, beste politika erabakiago bati ekiteko: mudejarrek «morisko» bihurtu behar zuten (bataiatu, alegia) Erreinuako batasun erlijiosoa lor zedin.

1500-1511etan politika erlijioso horri eman zitzaion lehen-tasuna, asimilazio kulturalaren aurretik. Artean agintariak uste zutenek, ohitura kulturalak gordeta ere, ahalbidera zitezkeen zerbait zen moriskoen kristautzea, modu bateko nahiz beste baliabideekin. Bataioak milaka egin ziren.

Granadako matxinadek bizkortutako politika berriaren erabakiz, Gaztela Erreinu morisko guztiak 1502an kristautu ziren ofizialki; Nafarroa, Valencia eta Aragoikoak, berriz, 1512, 1521 eta 1526an, hurrenez hurren. Hainbat teologoren eta kristau herritarren oniritziarekin («bortxak ez baitzuen aukera ona eragozten»), bataiorik nahi ez zuenak erbesterako bidea libre zuen betiere.

Kristauketa hauek misioaldi handietan eratu ziren: Granadan Cisnerosena izan zen sonatuena, eta bi Sinodoren ondoko urteetakoak gero (1541, 1554); Valencian sei misio handi burutu ziren XVI.ean zehar, ezagunenak 1526, 1537 eta 1567koak. Eta predikaldi hauekin batera, katekesiak eta ikastetxeek ere izan zuten lekurik.

Kristau eta moriskoen arteko lehia erlijiosoan helduen katekesi eta kristautze-irizpideak horrela definitu baldin baziren,

zer egin, ordea, moriskoen haurrekin? Arazoa gisa ezberdinetan agertu zen: bataioa erdeinatu eta erbestera bidea hartu nahi zuten gurasoen haurrekin zer? Eta, beharbada, zinez kristautu gabe baina bataiatu geratuko ziren moriskoen seme-alabekin nola joka? Valenciako predikariei zuzendutako ohar batean (1525), irizpide hau eman zien Karlos V.ak:

«Será bien... que en caso que ellos estuviesen pertinaces y endurecidos en su secta y determinasen irse fuera de nuestros reynos, han de dejar sus hijos para que sean christianos, porque esto será mucha parte para convertirse los padres...»

XVI. mendean bataioak aldakuntza sozio-juridikoa zekarren beti berarekin. Beren kabuz edo bortxaz kristauturikoak erreinuetako egoera juridiko amankomunera pasatzen ziren, eta, itxurazko kristautze baten ondoren, Inkisizioaren arrisku beltzetan aurkitu ohi zen bataiatu berria. Inkisizioaren metodoek (ondasunak kendu, sutara eramanez, etab.) 1.500 lagun zigortu zituzten herrietan, ez gehiago, izan ere Tribunalari gehiengotatik zigorrak baino probetxuzkoagoak baitzitzaizkion dirubidezko ordainketa hitzarmenduak, eta moriskoek maiz, azken uneko zigorraren ordean, egoeraren luzamendu-eskubidea diruz erosten baitzuten.

Gaur egun segurutzat ematen da moriskoetako anitz bere sinesmen zaharrean jarraiki zela, zinez kristauturiko moriskorik falta izan ez bazen ere. Moriskoen literatura antikristaua eza-guna da, eta Inkisizioak epaitu zituen kasu ugarietan salakizuna ezkutuko bizitza islamdarrarena izan zen. Izan ere, Islam-aren *taqqiya* deituriko arauak itxurazko «plantak egitea» onartzen baitzuen bortxaz ezarritako arriskuetatik onik ateratzeko, bien bitartean erramadana, erritoko ikuzketak, eguneroko otoi-tzak, urteoroko jaiak isilpean segituz.

Urteak pasa ahala, funts-funtsean zegoen «bestelakotasun» etnikoaren pisua astunagotuz, eta harekiko ezinikusiak larrituz joan ziren, Koroak, Elizak, Inkisizioak eta kristau zahar interesatuek «bestelako» hura zuzter-zuzterretik garbitu edo egin behar zela erabaki izan zuten arte. Herri oso bat erbestera bota aurretik, ordea, ikusi egin behar zen asimilazioa egingarri zen ala ez.

ASIMILAZIO ETNO-KULTURALA

Granadan, itxura hutseko hainbat kristautzeren faltsia ezagutu zenetik, porrot horren arrazoiak bilatu beharrean aurkitu ziren agintari eta predikariak. Handik at, Erreinu guztietan bataioaren ala erbestearen aukera legez orokorki ezartzean, berriz ere porrotak argitan jarri zituen sistemaren flakeziak. Gero eta ahots goragoz eta sarriago asimilazio kulturala bultzatu beharra gogoratu zen.

Lehenik, moriskoek taldekako bizitza ahuldu eta ezabatzea jo zen: Granadako moriskoak ez ziren gehiago auzo berezietan (*aljama*) bilduko, kristau zaharren artean sakabanatuko baizik, eta hastapeneko tolerantzia ahantzita, janzkera, ohitura, jai eta ospakizun arabiarrek debekatu egin ziren (1511-1513): ohizko janzkiak utzi, abere-hilketa arautuak baztertu, herentzi lege kristauak hartu, etab. Deskulturketa eta asimilazio osoa nahi zen. Noraino eta nola iritsi nahi zen ikusteko, hona, adibidez, Granadako Sinodoak (1565) moriskoek haurrekin egin nahi zuena:

«Que a los hijos destes mas principales Vuestra Majestad los mandase llevar y criar en Castilla la Vieja a costa de sus padres para que cobrasen las costumbres y Christiandad de allá y olvidasen las de acá hasta que fuesen hombres.»

Haurrekiko hezkuntzan bezala moriskoek gizarte helduan ere sartu zen eskurik. Bazen mediku, eskribau eta botikari moriskorik, baina behin eta berriz agertu ziren ofizio eskolatu horietarako eragozpenak, bai Gorteetako proposamenetan eta bai herrietako Ordenantzetan. Kultur tresnak kenduta, kristau berriei gora-bide sozialak moztu nahi zitzaizkien, eta bide batez, taldeari bere kultur nortasun-iturri hori ito. Moriskoetan ez zen onartzen klase sozial jasorik, biderik ez uzteko zurrumurrua eta laidoa ere erabiliz: «... y de un médico llamado el Venador, cuyo sambenito está en Santo Tomé de Toledo, se sabe por su confesión que con una uña venenosa mató a 3.048 personas», azaltzen zuen Toledoko Gorteetan ordezkari batek (1607).

Gaizkiesaka edo lausengu sozialez, mende t'erdia eskasean (1492-1614) moriskoek artean kultur asimilazioak bide luzea egin zuela uste da gaur. Batez ere sakabanaturik bizi behar izan

zutenen artean (Gaztelan), gutxiago taldean iraun ahal izan zutenetan (Valencia); baina, nolana ere, asimilazio-maila hori ez zen aski gertatu, mesfidantzak gainditu eta Alpujarretako gerrak sorturiko herra samurtzeko.

Moriskoen kultur tradizioa etenarazi beharra urteak pasa ahala gero eta gehiago errepikatu zen. Nahiz eta Elizaren pastorealean (predikuetan eta katekesian batipat) bestelako tradizio ahulago bat ere ezagutu, oro har arabieraren aurkako politika nabarmenki nagusitu zen, eta badago iturrietan eta historiografian sakabanatuta hizkuntzaren kaltetan zihoan hainbat erabaki. Eliz zereginetarako praxian arabierari lekurik gehien edo aitortu zion Talavera Artzapezpikuak berak (gainerako askoren jokabideen aurka, hain zuzen), ez zuen eragozpenik izan aholku eske zetozkion Granadako moriskoei ondoko arau hau emateko (c. 1495):

«Mas para que vuestra conversacion sea syn escandalo a los cristianos de naçion, y no piensen que aun teneyns la seta de Mahoma en el coraçon, es menester que os conformeys en todo y por todo a la buena y onesta conversacion de los buenos y onestos cristianos y cristianas [...], *y mucho y más que mucho en vuestro hablar, olvidando quanto pudieredes la lengua araviga, y faziendola olvidar, y que nunca se hable en vuestras casas.*» [Azpim. neurea].

Ikusi ahal izan dudanez, Ameriketara baino are hertsiago jokatu zen hemen moriskoen hizkuntz politikan, Penintsulak bestelako erraztasun demografiko-kulturalak eskaintzen zituelako, agian, eta moriskoen «bestelakotasun» hura hurbilagoa izanik mingarriago ere gertatzen zelako, noski. Hizkuntzaren kontrako salakuntza garbi zegoen: espreski esan zen bezala, hizkuntza zen Islam-aren federako biderik zuzenena. Eta horixe zen nagusienik moztu behar zena. (Hemen laburtu ere ezin dugun historia da hizkuntzaren hau).

Era beretsuan, nahiz eta maila apalagoan izan, erlijio zaharrekiko leialtasunaren oihartzuna ohitura, janzkera eta zituzten erritoetan ere ikusi zen, folklorea bera ahantzi gabe. Errezeloak eta salaketak, inbiriak eta nardak gora egin zuten. Ostiral eta asteburuetan etxeko ateak irekita edukitzea eskatu zitzaizen moriskoei, jai-egunak noiz eta nola ospatzen zituzten age-

rian egon zedin. Kristau zaharrek ezin zuten jasan berrien itxurakeria; eta hauek, arrazoi guztiz, arbuiatuak ikusten zituzten beren buruak, gizalege guztien kontra. Herri xumearen arteko gatazka ere bazen hura.

Erakundeetan, berriz, ez zen kontraesanik falta. Irizpide nagusiek asimilazioa eskatzen zuten, baina unean uneko premiek uzten zuten zirrikiturik politika pragmatikoagorik egiteko (gehienetan, zerga berezien truke). Horrela gertatu zen, Karlos V.ak 1526an emandako arauekin: jeneralean, paper errea izan zirela, harik eta Felipe II.aren erretaldian zinez indarrean jarri nahi izan ziren arte.

Egoera ozpindu eta zitalagotu egin zen 1550etik aurrera, elizgizon, legegizon eta militarren iritziei jarraiki (1566). Haien kontra Núñez Muley moriskoak egindako txostena, dramatikoa gertatzen zaio irakurleari gaur. Egun argi dago, besteak beste, Erregeren Kontseilari muturrekoenen setakeriek Alpujarretakako altxamenduan (1568) izan zuten erantzukizuna. Egokiera historiko hartan ez zuten denek berdin pentsatzen, baina gogorrenek irabazi zuten politikaren gidaritzan, azken batean urte arteko Gabon-egunez matxinada lehertu zen arte.

Gogorra izan zen gerraondoko zigorra, eta zinezko genozidio-tankera hartu zuen. Erregeri zuzendutako «Memorialetan» perla ederrik aurki liteke, Segorbeko Apezpikuaren hau, adibidez (1587): «Se acabarán de todo punto [moriskoak, alegia], especialmente capando los másculos grandes y pequeños y las mugeres...» Moriskoen hazkuntza demografikoa kontrolatu beharrraren ideia behin baino gehiagotan aurkeztu zitzaion Erregeri:

«Que Vuestra Magestad mande que de oy mas ningún morisco se case con morisca ny morisca con morisco y que si algunos se quisieren casar que sea con cristianos viejos, lo cual será causa que ellos y ellas queden incasables, y quedando así verná a faltar esta jeneración y a disminuirse y acabarse (1573)».

Iraizpenaren bezperetan mentalitate orokor zabalak sustatzen zituen haien kontrako uste, arrazoi, joera eta politika. Iritzi sozial horren ausartak ezingo zitzaizkion, bestela, Erregeri aurkeztu: ordurako bazegoen Espainian gizarte bat, halako munstrokeria bati errespetagarritasuna aitor diezaiokena.

HISTORIAREN LEZIO TRISTE BAT

1492tik 1609/14era, herri islamdar baten nortasunarekiko balioespen sozio-politikoak pausoz pauso aldatuz joan zen Espainian:

1. 1492an, Hitzarmentan onartuta zegoen tolerantzia erlijiosoa artean: mudejarrak beren fedean jarrai zitezkeen.
2. 1500tik aurrera, konbertsio erlijiosoa nahitaezkoa bihurtzen hasten da, Granadan ezezik Penintsula osoan ere.
3. 1525-1567etan, konbertsio behartuen itxurakeria ikustean, moriskoak arazo kultural bilakatzen dira kristau zaharrentzat.
4. Azkenik, 1568-1609etan, arazo demo-politiko —eta jarrearik zipotzenezan, biologiko ere bai— bilakatu ziren moriskoak gainerako herritar askoren sentieran: segida demografikoa, eta biologikoa ere, ukatzeko prest, eta azkenik, ohilketa bultzatzeko gertu.

Erljio-bizikidetasunaren bilakaera hau, adibide ona izan liteke herrien arteko jarrerak nola alda litezkeen begiratzeko, kasu honetan azken erabaki larrienak onartzeraino aldatu ere. Minoria bati onar zekiokkeen eskubide-sorta ederra ageri zen 1492ko Kapitulazioetan: tolerantziaren eredu bat eskaini zen orduan, justu gerra bat amaitzean. Eta ia hamarkada oso batean eutsi zitzaion emandako libertate-hitzari; bazuen, beraz, tolerantzi politika hark sostengu sozialik.

Moriskoen aldeko tolerantziaren alderdi politikoak zutik iraun zuen ondoko hamarkadetan (Talavera, Tendilla, Mondéjar, etab.); hori bai: gero eta ahulago. Ezin liteke esan, beraz, Espainiako ahots bakarra zitalkeriarena izan zenik. Beraz, intolerantzia ezarri nahi izan zutenek (Cisneros, Espinosa, Deza, Ribera, Blade, etab.), bazuten gizarte berean bestelakotarako deirik ere. Moriskoen auzian, Erdi Aroko tolerantziatik erabateko intolerantziarainoko bidea burutu zen XVI. mendean, horretarako behar zena teorizatuz eta arautuz.

Erasmismoa isilarazi (1559 Liburu-Indizea) eta Protestantismoaren urak gora egin zutenetik (Augsburg-eko Bakea, 1555), eta batez ere Kontrarreformaren haizeek jo ondoren

(Trentoko Dekretuei 1565ean eman zitzaien bide), moriskoak zeharo lekuz kanpo zeuden Penintsulan. Bestalde, Espainiak 1560aren inguruan itxi zizkion erbesteari ateak, eta moriskoak zer ziren, izan ere, etxe-barneko erbestea baizik?

Politika ofizialak ezarritako itolarriarekin batera, Flandriako matxinadek (1566), Frantziako higanauten gerrateak, turkoen Mediterranioko mehatxuek (Lepanto, 1571) eman zieten moriskoei Alpujarretako altxamendurako egokiera (1568-1570), baina baita erakutsi ere, horrela, larrialdi batean «arerioak» sorbaldatik edozein saldukeria egin zezakeela.

Moriskoen kontrako balioespen ideologiko eta politikoez ez zuten topatu geldiaraziko zituen tarteko hesirik (adibidez, Aita Vitoria 1546an hila zen, Soto 1560an), eta genozidioraino iritsi zen Espainiako gizarte kristaua. Arrazoi historiko esplikagarririk ez da falta, baina aski da Domínguez Ortiz eta Vincent-en obra irakurtzea, gertakarietan nolako interes zikinik egon zen eta nolako triskantza izan zen hura ikusteko.

Moriskoen historian asimilazio-metodologia «programatuz» joan zen, denboraren eta esperientzien harian. Hastapenean sostengu handirik gabe izan arren, protagonista politiko eta ideologikoez azken xedea oso goiz ikusi zutela esango litzateke, hain garaiz (1500) formulatu baitziren gerora (1609) gorputz hartuko zuten azken asmo politiko-sozialak. Bi data haien artean, herritarren eta klase ezberdinen pentsamolde eta borondatea landuz egin zen lan teoriko eta juridikoa gogoan hartzekoa da. Eta hasieratik bertatik (1500) gaizki eratutako jendarteko eguneroko bizikidetasunaren porrota dago.

Horiek horrela, egokiera historikoa aproposagoa gertatu zenean, bortxakeria ofizialak politikariek gogorrenetarako babesa gizartean bertan izan zuen, eta agian, babesa ezezik, eztena ere bai.

Moriskoen herria eta ondare nazionala, bere balio sozio-ekonomiko, kultural eta demografikoez, osorik desegin ziren Espainian, intolerantziaren atzaparretan.

Bosnian baino lehenago gertatu zen Granadan, eta Gaztela-Aragoiko Erreinetan, garaian garaiko nabardurekin, noski.

EMAKUMEZKOA GABRIEL CELAYAREN OBRAN

AGURTZANE JUANENA

Artikuluaren asmoa hauxe da: emakumearen ikuspuntutik egindako irakurketaren berri ematea. Honetarako emakumeei buruzko zitak jaso ditut, poesiatik batez ere, eta teoria feministaren laguntzaz itzuli.

Ondorioak hiru atal hauetan daude bildurik: feminitatearen izaera (naturarekin identifikatua, kultura maskulinoa kontsideratzen den bitartean), emakumezkoaren irudiak (pertsoneaia topikoak aurkezten dira, emakumetasunaren «enigma» aitortu arren), eta, hirugarrenean, amodioari zein estetikari buruzko hitz batzuk.

Iruzkina osatu nahiez gero, interesgarria litzateke obrari dagokion testuinguruan kokatzea: garaiko beste idazleren baten obrarekin alderatuz eta Celayak jasandako eraginez galdetuz. Dagoeneko, eta lan honen ondorio gisa, esan dezaket,

sexismoaren aztarnak nabariak direla Celayaren liburuetan. Mila esker gai honetan lagundu didan Mertxe Fernández Boga kideari eta aipameneren itzultzaile izan den Gotzon Egiari.

BEGIRAKUNE BERRIA

«También, también yo debo
arrancarme al encanto de la calma
de esta campa de Urbía
tan bella y femenina, tan sin alma.
Sálvame, Padre Aitzgorri.
Armame varonil con tu alto ejemplo.
Devuélveme a la lid,
que aún no gané el derecho a quedar muerto.»¹

Azken urteotan, 80ko hamarkadan estatu espainiarrean agertzen joan dira literaturari eta, oro har, arteari buruzko kritika zenbait, feminismoaren ikuspegitik egindakoak. Hasiera, hamar urte lehenago, gehien bat Estatu Batuetan kokatu behar da. (Kate Milletten *Sexual Politics* izango litzateke erreferentzi puntua 1969an). Unibertsitate-mailan bultzatu diren emakumezkoari buruzko ikerketa espezifikoek «ginokritika» deitutako disziplina berria sortu dute:

«En el ámbito literario la ginocrítica investiga el papel de la mujer en la literatura, las características de la obra literaria de mujer, su forma, sus contenidos, el trato que la historia de la literatura ha dado a las mujeres y la lectura de obras de escritores masculinos desde una perspectiva de mujer. En una palabra: analiza la historia literaria incluyendo el punto de vista del sexo como uno de los factores determinantes de su desarrollo.»²

NATURA, PATU FEMENINOA

Simone de Beauvoir-ekin hasita, gai honetaz interesatutako direnen ondorio nagusia zera da: emakumezkoaren menpekotasuna gizonezkoarekiko egoera unibertsala da. Mendebaldeko gizarteetan Natura eta Kulturaren artean funtsezko bereizketa ezartzen da, sexuen arteko diferentziak —espazio sinbolikoak—

dikotomia honen bidez pentsatzen direlarik. Celia Amorós filosofoak eta beste batzuek diotenez, fenomenoak ez da arrazoi biologiko hutsetan oinarritzen; esplikazioa emakumeek pairatu duten bazterketa eta zapalkuntzan bilatu behar da. Menerapena justifikatzeko baliabide ideologikoetako bat Naturarekiko identifikazioa izango da, eta, beraz, gizateriaren erdia beste erdiak kontrolatu, bitartekatu, bezatu eta gainditu beharreko zerbait bezala definitzea. Ikuskerak haxe da Celayaren testuetan argi eta garbi agertzen dena:

«La mujer es todavía pura naturaleza; está sometida a los períodos como el sol, las estaciones, las mareas. Es cósmica y una, no está diferenciada, no es personal. Un hijo es para ella un encadenamiento de nueve veces nueve meses; en él se agota. Pero el hombre, no. El lo da; pero, ligero, desenvuelto, pasa enseguida más allá, a las conquistas, a las batallas, a otra vida creadora. La mujer es esclava por naturaleza, el hombre, libre.»³

Zita hau aparteko garrantzia duen liburu batetik aterea da, *Tentativas*-etik alegia. Autoreak *Itinerario poético*-n kontatzen duenez, bere esperientzia pertsonala Kulturaren Historiaz uztartzeko saioa zen. Beste idazkietan (poesia, kontaketa, saikeretan) azaldutakoaren sintesia. Emakumezkoaren tratamenduari dagokion jarraikortasuna nabarmena da poemetan ere:

«¿Qué saben las mujeres?
Las mujeres no saben desprenderse de un fango
de piedad, y fervor, y dolor, y caricias,
ser tan sólo ellas mismas,
ser en sí contra todo,
como yo si te miro cuando salgo a la noche
toda pura de estrellas.
(...)
Hoy combato con furia, con odio religioso
y, en el combate, crezco.
Horas duras y claras. Horas estelares.
(La mujer nada sabe.)
Despierto ahora, recuerdo que he nacido en su sombra,
más desde el principio,
combatiendo, sabiendo que tenía otro nombre,
que, aunque tanto te amaba, debía de anularte,

que yo, por ser un hombre,
soy de un Dios y de un mundo macho y sin ternura.

Las mujeres no saben.
Yo lucho. La voz duele.
Las mujeres no saben que en esta hora al hombre
le trabaja esa culpa sin perdón con que se hace.»⁴

Testu goiztiarrak direnez gero, batek pentsa lezake tonu hau desagertu egingo dela garapenaren poderioz. *Penúltimas tentativas* irakurtzean, adibidez, ez da honelako erreferentziarik aurkitzen, nahiz estiloz oso antzekoa izan. Baina arrazoia ez dira bi obren artean iragandako hamalau urteak. *Memorias inmemoriales*, 1980an argitaratua, helduaroko obra beraz, lehenengoa bezain kutsatua dago. Hona hemen, berriz, Kulturaren Historia —sexualitateari hertsiki lotuta, emakumezkoa bezala— maskulinoa dela erabakitzen duten zitak:

«En la cópula se decide si el macho ha de morir sacrificado a la función reproductora o si, en vez de volver a hundirnos en la ciega fermentación de la materia una, podemos implantar un mundo masculino, es decir, en último término, un mundo de cultura, un mundo histórico, un mundo de progreso. O, sencillamente, un mundo humano. (...) La hembra se multiplica, idéntica a sí misma, mientras que el hombre varonil, ya en el mismo coito, la traspasa y apunta a otro mundo: El suyo: El de los hombres que cambian la Historia.»⁵

«Lo femenino es la antítesis del heroísmo (...) Nosotros, héroes, nos afirmamos en un esfuerzo y una empresa; ellas arrastran a lo anónimo de la especie, a lo confuso, espeso, perezoso y dulce, Nosotros somos aventureros y creadores; ellas reproductoras, cíclicas, ligadas a la eterna repetición de la Naturaleza. Nosotros, vueltos al futuro; ellas, al pasado, Nosotros, innovadores; ellas, repetidoras.»⁶

Celia Amorósengana itzuliz, guztiz logikoa da Naturarekin identifikatu denak, emakumezkoak, indibidualtasunezko estatusa ez bereganatzea, zeren estatus hau kulturala baita batipat. Banako izateak, banakotasunak, norberaren kontzientzia eta arartegabekotasunetikako bereizketa darama berarekin; femeninoaren esentziari ezinezko zaion zerbait, jenero bezala definitu denez presentzia partikularrek ez baitute axolarik:

«¿Quién es Pandora? Quizá sólo una chica frívola y bonita. ¿Quién es Ida? ¿Quién, Círcé? ¿Quiénes las Ninfas y las muchachas en flor? Todas son la misma, ¿No se transforman una en otra? Si les cambio el traje, les cambio también el alma. Si les revuelvo el pelo, ríen loca y anónimamente tentadoras. Si les beso, sus labios son una medusa de succión anhelante. ¿Para qué viven? Sólo para hacernos creer que el amor es lo único importante en la vida. Pero lo sorbente de su vórtice suave le produce al Impar un poco de asco.»⁷

SORGINAK EDO JAINKOSAK

Hala ere, abstrakzioak alde batera utzita, eguneroko bizitzan emakume konkretuak topa daitezke soilik. Nolakoak dira hauek Celayarentzat?:

«Pero aun cuando no diga nada extraordinario, aunque no sea ni tan ingeniosa ni tan docta como cualquier otro concurrente del Jardín, le veréis imponerse con nada, con su sonrisa o con el tono de su voz. Dulcemente, sin proyectar ostensiblemente su voluntad, va y viene, saluda, dice una palabra amable; y esto basta para que todos le sirvan, disputándose el honor de adelantarse a sus deseos. Tal es el prestigio de esa interioridad femenina que no se traduce en actos, pero que exhala mágicamente de la mujer que es mujer sin más.»⁸

«Y, fuera suicidio o fuera sadismo, buscaba su propia destrucción. ¿No es éso lo que a fin de cuentas busca siempre la mujer? La paz de la aniquilación. La nada de la que aparente y convulsivamente trata de escapar. ¿Qué significa su tan alabado sentido de la abnegación, sino que necesita sufrir intensamente para que su yo no se le evapore del todo? Hay personas tan vacías que sólo en la agudeza del dolor se sienten a sí mismas, y Marta, Par por excelencia, era una de ellas.»⁹

Irudi hauek aski muturrekoak badira, are kontraesankoragoak aurki daitezke beste testu batzuetan. Izan ere, emakumezkoaren irudiak gorespenetik mesprezura igaro ohi dira; fenomeno errepikatua da hau literaturaren historian:

«Ningún enigma había en ella: Ni pensamientos ocultos, ni profundidades psicológicas. Estaba toda entera en su presencia impasible. Urania procuraba expresamente que ninguna emoción alterara las líneas de su rostro, ningún gesto su

perfección, ningún pensamiento su tersura. Todo lo sacrificaba a su belleza.»¹⁰

«A la inmensa confianza que el paladín ponía en la mujer, levantándola sobre todas las cosas, respondía su transfiguración y, envuelta en la luz mágica de los rosetones, encontraba una nueva Urania, irreconocible: Igual a ella, y, sin embargo, contraria: la que el espejito anunciaba: una virgen gótica con el divino niño sentado en sus rodillas, absorta en su contemplación y dejando sólo, como un último rastro de sí misma, la sonrisa vaga y casi inconsciente que afloraba a sus labios.»¹¹

Sherry Ortner-ek¹² honen esplikazio bat eskaintzen du aipatutako Kultura-Natura eskeman egiten duen aldaketaren bidez. Autorearen ustez, emakumezkoa erdibidean legoke, gizonzkoa baino gertuago dudarik gabe Naturatik, baina anbiguotasunak markatutako leku batean betiere. Anbiguotasun honek itxuraz kontradiktorio diruditen jokaerak permititzen ditu: subertsibo edo transzendente bezala (sorginak edo jainkosak bezala) errepresentatu izan dira emakumeak tradizionalki. Hau dela eta, egoera guztiz polarizatuetan kokatuak izan ohi dira; eta, errealitatean paper hauek oso bakanka gertatu arren, askotan erabiltzen dira mendebaldeko sinbolismo artistikoan. Hurrengo poemaren izenburua esanguratsua da, «Preferiría que no fuérais así»:

«Me he entregado a vosotras hasta ser un cansancio
con asco de la vida,
con asco de mí mismo
Y os deshacéis volando,
tormentas, melodías
o nada que hacia sí misma se abisma.
(...)
Así arrastro una vida de larga cola tarda
para escupiros, para abrazaros
y revolverme sucio de limo y fatiga.
Os adoro. Os rechazo.
Os persigo. Os desprecio.
Me desprecio a mí mismo al notar que aún os amo.»¹³

70eko hamarkadan jaio den literatur kritika feministan, «emakumezkoen irudiak» deritzan adarra lehen etapako inportanteena da ikerketa kopuruari begiratuz. XIX. eta XX. mendeetako autoreek pertsonaia femenino «irrealak» sortu dituzten

komentarioa orokorra da. Literatur jardueraren prozesu konplikatua «realismoaren» morrontzan jarri nahi izatea simpleegia bada ere, korronte honek egiten duen salaketa, pertsonaia femeninoen desitxuraketa sistematikoa eta beronen zama politikoa azpimarratuz, guztiz zuzena da.

Celayaren obrara itzuliz esan beharrik ez dago aurkitzen ditudan estereotipoak penagarriak iruditzen zaizkidala, ez irrealak direlako, adierazten duten kontzepzioa negatiboa delako baizik. Elementu nabarmena da, adibidez, edertasun fisikoa rengarrantzia, adimenari kontrajarritako edertasuna, hain zuzen. Neskatxei ez zaie kultura komeni, edertasunarekin nahikoa dute:

«El loco sol, la loca
gloria azul de la nada,
persigue una ligera
alegría aún intacta:
tal auto, tal sonrisa
tal traje intempestivo
cualquier chica bonita
y a Dios gracias no culta.»¹⁴

«En el mundo tontamente repetido
a los jóvenes les salva que aún deliran.
A la muchacha le queda siempre nueva su belleza;
al amante, su alegría;
a la muchacha, la pura pronunciación de sus senos,
su juventud, su ironía,
sus muslos que temblotean bajo la falda tirante,
la locura de su risa;
y al amante, su instantánea decisiva,
su deseo fulminante,
lo absoluto de una luz que se extasia,
lo creciente, lo sonante.
A la muchacha le queda
su hermosura naturalmente expansiva;
al amante, aunque se entrega,
su inteligencia agresiva.»¹⁵

Bestalde, emakumeen zeregin nagusia, gizonen funtzioan definituta noski, Ama, Amorante edo bi gauza hauek izatean datza. Topikoarekin jarraituz, emakumearen botere izugarriak gizona desegin dezake:

«- En mi sueño flotabas.
No eras mi madre.
Eras mucho más joven.
Eras mi amante.
Loca y bonita,
eras como un comienzo
que sonreía.
- Me sonreía,
madre, amante, hija tuya,
siempre la misma.
- Cállate. No te muestres,
que me aniquilas
por sagrada y monstruosa,
por femenina.
Eres obscena:
sexual es tu ternura,
cruel tu conciencia.
- Muérete. Duerme.
La mar todo lo envuelve.
Duérmete. Muere.»¹⁶

Anbibalentziaren markaz bada ere, «bigarren sexuarekiko» sinpatia, maitale edo amari (berauen konnotazio tradizional guztiekin, jakina) zuzenduta dago bereziki:

«Madres y hermanas mías,
humildes, pequeñitas,
cansadas, renegridas,
carbones de aquella vida
en la que fuimos llamita.
Recogidas madres mías
con olor a manzanita
arrugada y escondida.
Doloridas, encogidas
en el martirio del día,
trabajadas, sucesivas,
laboriosas y sumisas.
Madres de negro, vencidas,
suspirando la alegría,
cunando melancolías.
¡Madres que sois como niñas,
y en mis brazos, hijas mías!»¹⁷

Dena den irudi hauetan arakutzen hasita, laster topatzen da misterioa, feminitatearen enigma. Dudarik gabe, ez da auto-

rearen bereizgarri bat, historian zehar pentsatu baita feminitatea argitu gabeko misterio bat zela:

«Con cambiarte de traje, te cambio también de alma.
(No adivinas mi angustia. No sé casi quien eres.)
Si te revuelvo el pelo, tú ríes locamente
mientras a mí me duele sentirte tan informe.

Tanto puedo variarte que no sé ya qué quiero.
Tú puedes serlo todo. Tú eres la misma nada.

Y te ríes. Y acaso, si tus labios me buscan
son sólo una medusa de silencio anhelante.»¹⁸

Beste testu batzuetan, aldiz, enigma ezabatutzat ematen da izate femeninoa deuseztapenera destinatuz:

«Algunas veces, la Mujer-Par nos mira pensativa con unos ojos extraños y una sonrisa levemente rizada. No es que esté pensando. Simplemen te está haciendo como que piensa. ¡Y qué enigmática parece entonces! Pero la mujer es una Esfinge sin secreto. Quitémosle su careta. Encontraremos otra. Quitémosle también ésa, y otra, y otra. Al fin sólo encontraremos un óvalo liso y sin facciones: Su único y verdadero rostro: El de la Esfinge que no oculta nada.»¹⁹

Tratamendu honen froga gehiagoren bila, Celayaren azken obrara jo daiteke: *Orígenes-Hastapenak* (1990). Liburuan zehar arnasten den airearen lekuko, sarreratik ateratako pasarte hau:

«Eta zein da emetasunaren sekretua? Euskal Marirena. Edo zein emakumerekiko harremanetan soma dezakeguna. Zeren maitatzea hiltzea baita edo zikirotzea —ez alferrik Ama Jainkosa Handiaren abade guztiak zikirotuak ziren— zeren edozein maitalek gure gizontasunaren ahala txikiagotzen baitu amodio egiterakoan. Horren kariaz emakumeak ezin dira maitatu hitzaren zentzurik banalenean, zerbait liluragarri eta izugarri bailiren maitatu baizik, «Saindua bezain izugarri» bailiren Rudolf Ottoren definizioaren arauera, baina era berean zerbait hunkigarri eta sakratua bailiren. Horren kariaz emakumea soilik izan daiteke jainkotar, eta ez Jeovah, edo Zeus, edo Thor noski, euskaldunok dakigun bezala, kretarrek eta latindarrek —hain berriak— aurretiko herri pre-mediterranearrek zekiten bezala.»²⁰

AMODIOA ETA EDERRA

Gustavo Domínguezi jarraituz, Celayaren amodio-ikuskerara surrealista «bi sexuen arteko maitasuna kontrakoen batasuna, drama kosmikoa» litzateke. Maskulinoaren eta femeninoaren baterakuntzak jatorrietara, hondamenera, eramango luke:

«Libraban la guerra de los sexos, irremediabilmente hostiles aun en el fondo de eso que llamamos amor: Una batalla feroz a vida o muerte.»²¹

«¡Parecía tan inocente! Pero era mala, aun sin saberlo; rebelde, burlona y mala desde su raíz, desde sus entrañas. Mala, a pesar de sí misma; mala como la vida, como la naturaleza, como la primera inocencia, como la ignorancia de sí mismo. Mala como la mujer. Era Mujer y era mala.»²²

Celia Amorosek galdegiten du emakumezkoaren aurrean jarriera erlaxatua erakusteak eragozten duen motiboaz. Beldurra da, bere iritziz, arrazoia. Gizon-emakumeen arteko erlazioak beldurraren eraginpean egon dira. Ezin zitekeen bestela izan, menerapenean finkatutako sistema batean. Beldurra, meneratzaileak meneratuaren aurrean sentitu ohi duen beldurra edo paranoia, horren ondorio da. «Esentzia femenino eternal» delakoa existitzeak, eta ez esklabu, morroi edo proletariarena, esan nahi du, besterik gabe, menerapen patriarkala iraunkorragoa dela.

«¡Ezbá! ¿Quién es Ezbá, forma del humo, equívoca, ligera, mentirosa, hija y madre a la vez, amante siempre, voluble, soñadora, caprichosa?

Algo que debería daros miedo por gratuito, falaz e inconsistente, tan bello sin razón y no debido, que cabe sospechar alguna trampa ante tanto regalo derramado.

(...)

Neguemos el ensueño femenino, sus voces insinuantes, su belleza, su equívoca sonrisa, el centelleo de unos ojos nocturnos, la promesa de no sabemos qué nunca cumplida, y el deseo sin fondo, porque sólo conducen a la ruina de los hombres.»²³

Maitasunaren tratamendua laburbiltzeko hitz bat aukeratzekotan, «anibalentzia» aukeratuko nuke. Anibalentziaz josita baitaude olerkiok: atsekabea-alaitasuna, mesprezua-estima, biolentzia-samurtasuna, heriotza-bizia... eta nahastea, ase-ezina. Celia Amorósekin segituz, anibalentziaren arrazoia anbiguotasunean datza. Eta hau, esan bezala, gatazkan. Emakumezkoa, gizatiarra gabe, gizazpiko edota giza-gaindiko deklaratu denez, kontradikzioen iturri bilakatuko da. Anbiguotasuna eramangarriagoa egitearren, anibalentziare n bidez ebakiko.

«¡Ay, tú, siempre lejana!
(Tu cuerpo poseído
me parece aún intacto.)
¡Ay, tu sonrisa esquiva!
¡Ay, tus palabras vagas!
Todo tan sin sentido
(adorable, imposible)
que no eres tú, no es nada,
es la nada lo que amo
revestida de luces
que en suave piel resbalan.»²⁴

«Carmen, Carmen, Carmen (¿es ese tu nombre?),
no puedo abrazarte,
definirte, hacerte cosa que se tiene.
Siempre eres aquello que me escapa un poco:
caderas que agotan,
anchura que flota con indecisiones,
vida y muerte juntas,
terrible, adorable (querida, temida)
como empieza el mundo (y acaban tus ojos)
o el viento remueve mis hojas secretas.»²⁵

Sexismoaren zama handia izanik ere (mila zehetasun daude, besteak beste, sexualitatearen tratamenduan), ezin esateke utzi noizean behin mezu positiboagorik agertzen ez denik. Bizitzaren zentzua da zenbaitetan amodioa eta, aldi berean, egunerokotasunaren magia:

«Abres los ojos. Te miro sin acabar de encontrarte.
Cierras los ojos. Te envuelvo, muriéndome por dentro.
Pones la noche. Te pienso.
Pones el día. Te espero.
Y en esta vida me cumplo, madurando con lo triste.

Y aunque todo parece mentira, yo te creo.
Sé que el amor existe.»²⁶

«Ahora, mi ahora mismo,
sé límpido y valiente, la alegría ganada
a los monstruos informes y a lo triste sin alma.
¡Oh tú, mi yo más bello, mi más que yo, mi amada,
manténme con tus ojos suspenso, nunca grave,
y sea siempre magia la vida cotidiana.»²⁷

Ez nago ahaztuta. Amodioa eta ederra zen epigrafea, poemetan ere loturik ematen baitira:

«Este objeto de amor no es un objeto puro;
es un objeto bello y creo que eso basta.
Bellos son sus brazos, sus hombros, sus senos;
bellos son sus ojos (¡y qué bien me mienten!).»²⁸

«La mujer sin forma
que con las caricias
hicimos belleza.

(...)

Barro, y contra el barro
femenino, el hombre
haciendo, elevando
lo bello posible
intacto y salvado
de pululaciones.»²⁹

Nola asmatu zen edertasunaren sexua? Nork erabaki zuen edertasuna femeninoa zela? Silvia Bovenschen-ek idatzi du edertasunaren definizioak eztabaidatzean, oraindik orain, feminitatearen errepresentazio artistikoez baliatzen dela. Artearen enigmak badu zerikusirik feminitatearen mistikarekin:

«Si hubieran sido las mujeres quienes se plantearan desconcertadas los enigmas del arte —especialmente aquél en que la imagen femenina transmite supuestamente la idea de belleza, aquél en que el enigma ha sido descargado sobre las mujeres— hubieran tenido que maravillarse de hasta qué punto se habían convertido en un secreto del que ellas mismas nada sabían.»³⁰

Seguru aski, artista sentikorrenak, enigma transmititu zutenak, feminitatearen egia noizbait ulertzera iristeaz etsita zeuden. Honen ezean, beraiantzat eskuragarri zen alderdiaz arduratu ziren. Mendeetan zehar, edertasun-irizpide kulturalki

ezberdinek, gorputz femeninoaren objektu-mailako estatusa finkatu dute. Gizonezkoaren edertasunaren errepresentazioa, aldiz, askoz ere urriagoa da; eta, agertzen denean, homosexualitate-ukitua dauka. Arrazoia ez da maskulinoaren eta femeninoaren artean legokeen ezberdintasun esentziala. Honen oinarrian egile maskulino bat dago (artista, jakina, gizonezkoak izan dira gehienetan) eta jasotzaile ideal bat, maskulinoa hau ere. Emakumezkoak, nola edo hala, irudi horren funtzioan hauteman beharko du bere burua. Arteak, beraz, zentzu honetan ere, sexuaren marka darama:

«No quisiera ser pagano,
pero el mar hoy suena a fiesta,
y si te miro desnuda,
reconozco que eres bella.
Bella, el agua en tus cabellos,
y en tus ojos, la tiniebla;
derramada, si te ríes
sin razón, la gloria nueva.

Te recorro despacito
y eres bella, sólo bella.
Cuando pienso: «Ya te tengo»,
presencia imparcial, me objetas.
Quisiera decirte: «Amada»
Y eres bella, sólo bella,
misteriosamente exacta,
no fantástica, de vuelta.»³¹

Gauzak honela, kontradikzio gogorra dago feminitatearen objektibazio estetikoaren (esan bezala, gizonezkoek gizonezkoentzat egina) eta emakumezkoaren autokontzientziaren artean.

Feminitatearen ikur diren irudi artistikoekin identifikazio erreal eta sana gertatzeko, emakumeoi dagokigunez, aldaketa sakona gertatu beharko litzateke «femeninoaren» tratamenduan. Prozesu honetan gure protagonismoa ezinbestekoa da, dudarik gabe. Honen harian irakur daiteke Amparo Gastónek eta Celayak elkarlanean egindako liburuko (*Ciento volando*) poema bat. «Poesía eres tú» iradokor eta famatuaren aldakuntza da. Sinatzen ez duen arren, «pequeña» adjetiboa kendentuta ere, nekerik gabe asmatuko genuke Amparorena dela:

«Te hablaría en secreto si no hiciera
tanto ruido el corazón.
Me reflejo, pequeña, en tus pupilas
estáticas de amor.
¿Que es poesía? ¿Y tú me lo preguntas?
Poesía eres yo.»³²

BIBLIOGRAFIA

- CELAYA, Gabriel: *Tentativas*. Adán, Madrid, 1946.
- CELAYA, Gabriel: *Penúltimas tentativas*. Arion, Madrid, 1960.
- CELAYA, Gabriel: *Poesías completas*. Aguilar, Madrid, 1969.
- CELAYA, Gabriel: *Memorias inmemoriales*. Cátedra, Madrid, 1980.
- CELAYA, Gabriel: *Orígenes-Hastapenak*. UPV-EHU, Leioa, 1990.
- ASKOREN ARTEAN: *Actas de las Cuartas Jornadas de Investigación Interdisciplinaria organizadas por el Seminario de Estudios de la Mujer de la Universidad Autónoma de Madrid: «La imagen de la mujer en el arte español»*. Universidad Autónoma, Madrid, 1984.
- AMOROS, Celia: *Hacia una crítica de la razón patriarcal*. Anthropos, Barcelona, 1985.
- ECKER, Gisela (argitalpen-moldatzailea): *Estética feminista*. Icaria, Barcelona, 1986.
- HARRIS, Olivia; TOUNG, Kate (argitalpen-moldatzaileak): *Antropología y feminismo*. Anagrama, Barcelona, 1979.
- MOI, Toril: *Teoría literaria feminista*. Cátedra, Madrid, 1988.

1. CELAYA, Gabriel: «Rapsodia euskara» in *Poesias completas*, 892-893 or.
2. «Literatur arloan ginokritikak emakumeak literaturgintzan duen zeregina, emakumeak egindako literatur lanaren ezaugarriak, forma, edukiak, literaturaren historiak emakumeekiko izan duen jokatibidea eta gizonen literatur lanez emakumeek egindako irakurketak ikertzen ditu. Hitz batez: literatur historia bere garapenaren faktore baldintzatzaile den sexuaren ikuspegia kontuan hartuta ikertzen du.» (FONTCUBERTA, Marde: «La ginocrítica, una perspectiva literaria otra» in *Literatura y vida cotidiana*, 53 or.)
3. «Emakumea natura hutsa da oraino; eguzkia, urtarook, itsasgorak eta beherak bezala aldiene menpe dago. Kosmikoa eta bat da, ez dago banandurik, ez da pertsonala. Emakumearentzat haurra bederatzi bider bederatzi hilabeteren kateatzea da; harengan agortzen da. Gizona ez, ordea. Gizonak eman bai, baina, arin eta aske, aurrera doa berehala, garaienetara, burrukara, bizitza sortzaile berrira. Emakumea esklabo da berez; gizasemea, berriz, aske.» (CELAYA, Gabriel: *Tentativas*, 308 or.)
4. CELAYA, Gabriel: «Avenidas» in *Poesias completas*, 161 or.
5. «Sexu harremanetan erabakitzen da arrak zeregin biderkatzailearen menpe hil beharra daukan, ala, aitzitik, materia soilaren hartzidura itsuan behin eta berriz murgildu ordez, mundu maskulinoa ezarri ote dezakegun, hau da, kultur mundua, histori mundua, aurrerapen-mundua azken finarrak, edo, hitz batera, giza-mundua. (...) Emea bere buruaren gisa berean biderkatzen da; gizon suarrak, ordea, sexu jotzean bertan gainditzen du emakumea, eta beste mundura abiatzen: Bere mundura: Historia aldarazten duten gizonen mundura.» (CELAYA, Gabriel: *Memorias inmemoriales*, 138-139 or.)
6. «Emetasuna heroismoaren alderantzizkoa da. (...) Gizasemeek ahalegin eta langintza batean lehiatzen gara; emakumeek giza-espeziearen izengabea, nahasmen, mardula, nagia eta gozoa daramate. Gu abenturazale eta sortzaile gara; emakumeak biderkatzaile dira, aldiari eta naturaren errepikortasun eternalari lotuak. Gu etorkizunari begira; haiek iraganari. Gu berritzaile; haiek errepikatzaile.» (Ibid, 132-133 or.)
7. «Nor da Pandora? Agian neska fribolo eta liraina besterik ez. Nor da Ida? Nor Circe? Nor Ninfak eta neskato loratuak? Guztiak dira bat bera. Ez al dira bata besteagan itxuraldatzen? Soinekoa aldatuz gero, arima ere aldatzen diet. Ileak narrastuz gero, ero eta izengabeko tentazioak egiten dute farre. Musukatuz gero, haien ezpainak marmoka xurgatzaile grinatsu dira. Zertarako bizi dira? Guri maitasuna bizitza honetako gauza garrantzitsu bakarra dela sinestarazteko. Baina haien zurrunbilo leunaren itogarriak Bakoitiari nazka pikka bat ere ematen dio.» (Ibid, 126-127 or.)
8. «Aparteko konturik esaten ez badu ere, Lorategiko beste edozein lehiakide bezain argi eta jakintsu ez bada ere, hutsarekin, bere irrifarrekin edo bozaren doinuarekin gailentzen ikusiko duzue. Ezti, bere nahia sobera nabarmendu gabe, joan-etorrian, agurka, hitz lagunkoien bat esango du; aski da denak bere zerbitzuan jartzeko, bere nahikundeari aurrea hartzeko ohorea elkarri lehiatuz. Barnekortasun emearen ospea hain da handia ezen ez baitu ekintzarik behar: baina emakumeari besterik gabe emakume dela dario.» (CELAYA, Gabriel: *Tentativas*, 253 or.)
9. «Eta, suizidioa ala sadismoa, bere burua suntsitu nahi zuten. Ez al da hori, azken batean, emakumeak beti nahi duena? Suntsimenduaren baka. Itxuraz eta dardarez saihestu nahi duen hutsa. Zer da, bada, horrenbeste goretziko bere abnegazioa, bere ni-ak eskuartetik keak bezala ihes egin ez diezaion sufrimendua behar duela besterik? Hain hutsik diren pertsona horiek oinazaren laztasunean baizik ez dute beren burua sentitzen, eta Marta, Bikoitia inon Bikoitirik bada, halakoa zen.» (CELAYA, Gabriel: *Memorias inmemoriales*, 131 or.)
10. «Beragan [emakume batez ari da] ez zegoen enigmari: ez ezkutuko pentsaerarik, ez santonen psikologikorik. Oso-osorik zegoen bere egontasun geldoan. Urania gogotik saiatzan zen emozioek bere aurpegiaren marrak, keinuek bere perfektotasuna edo pentsamenduek bere amultasuna zimur ez zitzaizten. Dena zuen bere edertasunaren menpe.» (CELAYA, Gabriel: *Tentativas*, 405 or.)
11. «Zaldunak, beste ezeren gainetik goitituaz, emakumeagan jarritako mugagabeko konfidantzari, transfigurazioak erantzuten zion, eta, argibaheen argitasun magikoaz inguratutik, Urania berria aurkitzen zuen, gultziz ezezaguna: aurrekoaren berdina, baina, hala ere, kontrakoa: ispilutxoak iragartzen zuena: amabiñjin gotikoa haur zerutiarra magalean zuela, hari so eta, bere buruaren azken zantzua, ezpainetaratua zeukan irrifar ahul eta nahigabea uzten zuelarik.» (Ibid, 419 or.)

12. ORTNER, Sherry: «Es la mujer con respecto al hombre lo que la naturaleza respecto a la cultura?» in *Antropología y feminismo*, 109-131 or.
13. CELAYA, Gabriel: «Los poemas de Juan de Leceta» in *Poesías completas*, 274-275 or.
14. *Ibid*, 278 or.
15. CELAYA, Gabriel: «De claro en claro» in *Poesías completas*, 645-646 or.
16. CELAYA, Gabriel: «Paz y concierto» in *Poesías completas*, 526 or.
17. CELAYA, Gabriel: «Lo que faltaba» in *Poesías completas*, 1248 or.
18. CELAYA, Gabriel: «Los poemas de Juan de Leceta» in *Poesías completas*, 276 or.
19. «Zenbaitetan, Emakume-Bikoitiak begi arrotzez eta irrifar kizkurño batez begiratzen digu. Ez dago pentsati, ez. Pentsatiarena ari da egiten. Zein hatzemangaitz dirudien orduan! Baina emakumea sekreturik gabeko Esfingea da. Ken diezaiogun mozorroa, eta beste bat aurkituko dugu. Hau ere kendu, eta beste bat, eta beste bat gehiago. Azkenean, arrautze-azal leun eta aurpegi gabekoa topatuko dugu: haren benetako aurpegi bakarra: ezer ere gordetzen ez duen Esfingearena.» (CELAYA, Gabriel: *Memorias inmemoriales*, 126-127 or.)
20. CELAYA, Gabriel: *Orígenes-Hastapenak*, 8-10 or.
21. «Sexuen arteko gerratean ari ziren, amodio deritzan horren sakonean ezinbestean aurkako: hil ala biziko gudu garratza». (CELAYA, Gabriel: *Tentativas*, 354 or.)
22. «Hain inuzent zirudien! Baina gaiztoa zen, jakin gabe ere; menperagaitza, trufari eta gaiztoa erro-errotik, barne-barmetik. Gaiztoa, bere buruaz kontra bazen ere; bizitza, natura, jatorrizko xalotasuna, bere buruaren ezjakintasuna bera bezain gaiztoa. Emakumea bezain gaiztoa. Emakumea zen, eta gaiztoa.» (*Ibid*, 355 or.)
23. CELAYA, Gabriel: «El derecho y el revés» in *Poesías completas*, 957 or.
24. CELAYA, Gabriel: «Se parece al amor» in *Poesías completas*, 314 or.
25. CELAYA, Gabriel: «Las cosas como son» in *Poesías completas*, 332 or.
26. CELAYA, Gabriel: «De claro en claro» in *Poesías completas*, 667 or.
27. *Ibid*, 672 or.
28. CELAYA, Gabriel: «Se parece al amor» in *Poesías completas*, 314 or.
29. CELAYA, Gabriel: «La linterna sorda» in *Poesías completas*, 1051 or.
30. «Emakumeak izan izan balira asaldaturik artearen enigmei bereziki emakumearen irudiak edertasuna adierazten omen duen enigmari, enigma bera emakumeengan bizkarreratu duenari aurre egin zietenak, liluraturik geldituko ziratekeen: hain dira sekretu emakumeak ezen berek ere ez baitute sekretu horren berri.» (BOVENSCHEN, Silvia: «¿Existe una estética feminista?» in *Estética feminista*, 42 or.)
31. CELAYA, Gabriel; GASTON, Amparo: «Ciento volando» in *Poesías completas*, 1387 or.
32. *Ibid*, 1399 or.

[GUNEN GURPILEAN

ANDONI EGAÑA

BERTSOLARI-TXAPELKETA
FRIBOLITATEAREN INGURUAN
KULTUR BALIABIDEAK
RAFAEL MENDIZABAL JAUNA

HASIER ETXEBERRIA

KRISTALIK GABEKO LEIHOA

ALFONTSO MARTINEZ LIZARDUIKOA

ZERGATIK EMAN ZEN ZIENTZIAREN SORKUNTZA EUROAPAN
ETA EZ TXINAN
ERREALITATEAREN INDETERMINAZIOA
ADIMENAREN LABIRINTUA
ITSASO HILEKO ESKUIZKRIBUEN ESKANDALUA

JENARO GARATE

MAASTRICHT ZERTARAKO?
F.A. HAYEK
EKONOMIA ETA ELIZ KATIXIMA BERRIA

BEGOÑA DEL TESO

«DRACULA», BERPIZTU DA ZINEMA BANPIROA
PIZKUNDEAREN BERRI NONNAHI
1992a ZELULOIDEAN LABURBILDUZ
ZINEMA, JOSTAILURIK GARESTIENA
ANTZERKI-PROBAK
TELEARI MUZIN

KULTURA
ARTEA
ZIENTZIA
EKONOMIA
IKUSKIZUNAK

KULTURA

ANDONI EGAÑA

BERTSOLARI-TXAPELKETA

Udazkenean da hastekoa Euskal Herriko Bertsolari Txapelketa Nagusia 1993. Zenbait iristeko amorratzen egongo da. Bagara etor dadin hainbesteko gogorik ez daukagunak ere!

Kontua da, prestakuntzatan hasia dagoela Bertsolari Elkartea. Eta prestakuntza-sasoi horretan bateko eta besteko proposamenak jaso ditu Txapelketa hobetu nahian. Nafarroatik etorri denak eman dit neri zer pentsaturik.

Nafarren proposamena da, Nafarroako Txapelduna Euskal Herriko finalean zuzenean sartzea. Baina hain xume esanda, ideia funtzional soil dirudien honen atzetik eman duten arrazoipideak jarri du nire burua martxan, kezkatuta. Garai bateko Txapelketetan halaxe egiten zela gogorarazi digute nafarrek. Honek bost axola dit. Etxeak ere, lehen, lastoz eta adreiluz

egiten ziren eta honek ez du esan nahi oraingo eskas hauek baino hobeak zirenik.

Baina erabiltzen dute beste irizpide trinkoagorik ere. Azken boladan, Txapelketan aintzakotzat hartu den neurri bakarra kalitatearena omen da, lurraldetasunarena, Euskal Herria bere osotasunean indartzea, eta honelakoan kaltetan.

Ez dakit arrazoirik duten ala ez. Baina gutxienera, zer pentsatua eman dit. Niri burutik pasa ere ez zitzaidan egin kalitateaz at, irizpiderik kontuan har zitekeenik ere. Hitz emanten dut buelta batzuk emango dizkiodala lepo-gaineko horri.

Nik neuk, Txapelketa arratsalde eta gauez jokatu nahi nuke. Erabat zaharkitua eta arrazoirik gabea iruditzen zait goizeko hamaiketan lanari ekin beharra. Pilota finalean «Angelus»a esatea bezalaxe. Egun, gauez jarduten dugu gehienbat, gauean irteten gara kalera, gauez egiten parranda, entzuten musika-saioak eta botatzen bertsoak gehien.

Garai batean iluntze alderako bukatu beharrak bazukeen arrazoiren bat: entzule gehienak baserritarrak izaki, gaudu-lanak eta, egitera itzuli behar izaten zuten. Gaur egunean, lehengo ohiturari jarraitzeagatik bakarrik bertsolariak tratatu horretara behartzeak (tortura baita hamaiketarako Donostiara joan beharra eta hizketarako ere gogorik ez dugun orduan kantuan hastea) ez du, ez hanka, ez buru.□

FRIBOLITATEAREN INGURUAN

Ezkerrik eta eskuinik zen garaian, edo hobeki esanda, bakoitza-ren bizimoduaren artizar nagusi eta ia bakar ezker, eskuin edo zena zelakoa izatea zen garai haietan ez zen honelako arazorik.

Idazten ari eta zahar-traza hartu diot nire buruari. Galduta nago. Igual galdua ere bai.

Pertsonaia publikoak garenok, ez pertsonaia eta ez publiko sentitu arren, gainerakoek halatsu ikusten gaituztenok, beti dugu gauzak egin ala ez, nola egin eta nola ez, zergatik egin eta zergatik ez zalantzatxoa. Lehen, nondik, nola eta zergatik jo, burmuineko argi gorri txiko batek agintzen zigun: batzuentzat argi gorriska hori Komite Zentrala izango zen, besteentzat Alderdia, beste batzuentzat... auskalo.

Gure ondorengo belaunaldiari nekez adieraziko diogu hori. Ez dute ezagutu. Ez dute ulertzen edozeinekin xinpatiko jokatu beharra, edozeini poz bat emateko argazkirako harekin jartzearen onura, autografo sinatzearen ezinbestea. Eta gainera friboloa iruditzen zaie! Ez motelak! Friboloa hain zuzen kontrakoa da. Friboloa dela eta argazkiren batzuei uko egitea, autografo bat ez sinatzea fribolokerien beldurrez... Hori norbere buruari garrantzi handitxoa ematea da, kapritxo azala. Ez Komite Zentralik, ez Alderdirik, ez ideologiarik den garai hone-tan, ulergarri gertatzen zait. □

KULTUR BALIABIDEAK

Egunotan ikusi ahal izan dugu egunkarietan, Lasarte-Oriako Udalak herriarentzat kultur ekipamendu tajuzkoak osatzeko egin duen ahaleginaren emaitza. Horko liburutegi dotore, hango dantza-gela, besteko biltzar-areto eta ikuskizun-antzoki...

Barkatuko didate, baina ni Vitoria-Gasteizko Udalean ari-tua naiz joan den zortzi urtean. Horrexegatik, inongo urreak ez nau aho-zabalik utziko. Ez nau harrituta lagako inongo kultur etxeren distirak. Inguruko onentsuenak ezagutzen ditut. Ongi ezagutzen. Barrutik.

Harritu nauen bakarra, garaiotan, premiak premia, hain-beste handiko lanetara jo izana izan da. Edertasun sortu berri honen itzalak ere ezagutzen baititut. Eta sinetsi ezazue erre hau herribildu egiten dela. Inor gutxik espero duen zokoetatik hasita gainera. Kultur toki izango dira ala gizarte-toki? Haurrek «oku-patuko» dute ala edadetuek hartu? Marginal deitzen diegun horientzat izango da nagusiki, ala gainerakoentzat, «nor-mal»entzat?

Martxan jarri eta denbora gutxian azaleratuko diren kontuak dira horiek. Baina bada besterik ere. Inbertsio potolo horren ondotik, gerta daitekeena da (lehen beste zenbait tokitan gertatu dela badakigulako) huskeria diruditenak herrenka hastea: liburutegirako liburuak erosteko dirurik ez. Fonotekarako atezaina jartzeko pertsonal-aurrekontuetan sosak faltatzea. Antzokiko fokoak erosteko txanponik topatu ezin...

Egiptoko piramideak datozkit gogora kultur ekipamendu ponposoegi hauen aurrean. Handiak, ederrak, txokanteak...

egitea agindu duen haren ohorerako. Ez bitez hori bakarrik izan. □

RAFAEL MENDIZABAL JAUNA

Alvaro Bermejok egin zion astelehen batez elkarrizketa. Izenburuan «Comediógrafo vasco» jartzen zuen, adjetibo eta guzti, beharrik ez denean ekiditen den adjetibo hori, kasu honetan premia-premiazkoa zatekeela pentsatuta. Gosaltzen ari nintzela irakurri nuen. Harriduraren harriduraz, gailetak ahoratu aurretik melaskatu eta katilura erortzen zitzaizkidan, jantzi berria nuen alkondara zipristinduz.

Kafesnea hartzeak letxe txarrean jarri ninduen goiz hartan. Idazle euskaldunoi denetik esatea onargarri iruditzen zait; zabarrak garela, alferrak, irudimen urrikoak, gazteak, zaharrak, kamutsak, txarrak... Den dena iruditzen zait onargarri. Onargarri ez dena da, norbere miserien eta ezinen errua besteren bizkar botatzea. Eta kasu honetan gainera, ahulenen sorbaldak zamaten ditu errukirik gabe. Hika-mika azalekoetan sartzeak ez garamatza inora. Ez dut idatziko beraz, ilea urdindua delako bere burua idazletzat jotzeak zer handi-uste erakusten duen. Sakonagora jo nahi nuke.

Bekaizkeria ezkutaezinaren ondorioz euskal idazleoi leporatzen diguna Administrazioaren diru-laguntza oparoak arte-arrazoirik gabe eskuratzean datza, eta baita geure lanak idatziz nahiz oholtzara eramanez argitara emateko dugun erraztasuna. Daitekeena da bidearen laua aipatze horretan arrazoi-puntu bat izatea ere. Baina ez dezala pentsa edozer bota eta isilik geratuko garenik.

Alkate burusoil batek, zenbait komunikabidek eta norbere indarrak neurtzen ez jakiteak harrotu egin ditu, elkarrizketatua, elkarrizketatzailea eta inguruko zenbait satelite.

Euskaraz ari garenok txori-kakaren pare jartzeko hainbat ausardia izan dute. Itxurazko ezer egin ez eta oilar jartzen guk ere badakigu ordea. Tantaira igota egingo dut kukurruku. Sudurraren puntan jartzen zaigunean Alvaro Bermejok egin zuen alderrantizkoa egingo dugu. Alegia, ipuina euskaraz idatzi, erdarara itzularazi eta erdarazkoen sailean garaile geratu. Egun horretan zenbaitek negar egindu du. □

ARTEA

HASIER ETXEBERRIA

KRISTALIK GABEKO LEIHOA

• *Hasierak dakar bukaera*

Abendua da 1992an – Oteizari urrezko domina Nafarroan – Ibarrolak erakusketa antologikoa Gasteizen – Txillidak mendi bat hustu nahi du – Santos Iñurrieta rugbylari bihurtu da – Irudigileak, ikonoklastiatik edaten hasi dira

Erantzungailu automatikoak beldurtu egiten nau gauean etxeratzen naizenean. «Heriotzetik edan nahi dut», esaten du ahots zahar batek. «Bizitza honetan ez daukat ezer jada. Goizero kaleratzen naiz egunsentian eta milaka txorik egiten dit diosal txorrotxioka. Baina nik gorroto ditut txoriak, gorroto umeak, gorroto andereñoak. Hemen ez daukat ezer jada. Ez dago zer eginik, alferrik da. Heriotzaren gozotasunean kulunkatuko naiz aurki. Hurbilago ditut joandakoak hemen geratzen zarenak baino. Hortxe daude, beraien ondora noiz joango naizen zain. Egunero hitz egiten dut beraiekin. Preindoeuroparrari buruzko liburu bukagabe bat da bizirik irautearekin lotzen nauen gauza bakarra. Agur, ezin dut hizketan segi. Deituko dizut.»

Oteizaren kalanbrazo bat izan da. Afaritarako zopa-sobre bat husten dut ur irakinetan, pentsati. Telefonoaren tirrinak jotzen du nire gelan. Banoa.

«Arrate. Ar-ate. Ar ez da Harri. Larramendiri galdetzen diot eta ez dit erantzuten. Ez daki ezer. Azkueri galdetu eta hark ere erantzunik ez. Azkenez, Mitxelena kaskagorrari galdetzen diot, eta kale. Inor ez da konturatu Ar ez dela Harri. Ar, Huts da. Arrate ez da Harrizko Atea. Arrate Hutserako Atea da. Euskaldunen arima ez dator Har-etik. Huts-etik dator. Huts izpirituala, horixe dago gure preindoeuroparraren sorreran...»

Sukaldera itzultzen naiz ordu erdi telefonoan zintzilik egon eta gero. Kea dago atetik barrura. Zopa! Dena erre zait. Kira-

tsa eta kea. Kaka zaharra! Benetan Hutsik dagoena nire sabela da. Banoa ohera, bihar goizean goiz Gasteizen egon behar dut.

Liburu bat zabaltzen dut mantapean: *Chillida-Heidegger-Husserl. El concepto de espacio en la filosofía y la plástica del siglo XX.* (Kosme Maria de Barañano, EHU, 1992). Egileak bidaltzen didan eskaintzan zeharka esanda dator Reina Sofian berak edukitako portaerari buruz egin nion kritika ez zaiola batere gustatu. Agian minik ere hartuko zuen hitz haiek irakurritakoan. Ni baino dotoreagoa da bera: «Sabes que siempre he defendido la posición crítica, como algo necesario en este país nuestro tan ensimismado, cuando en otro tiempo fue siempre de navegantes, de espíritus abiertos...» esaten dit. Barañanok txapela buruan ikusten didala iruditzen zait. Gutun bat idazteko gogoa sartzen zait. Bertan, nire ama Lisboan jaiotako bai-larina bat dela esango diot eta nire aita Singapur-en hil zela bere ardurapean zegoen unti holandarra pirata dohakabe batzuen eskutan ez uztearren. Baina ez daukat gutunetarako astirik. Bihar Gasteiza joan behar dut, goiz. Ederra da, hala ere, Barañanoren liburu hau. Hurrengo ikusten dudanean, eskertuko diot bidali izana. Horretan, loak hartzen nau.

Zoragarria dago Gasteiz goizean goizeko argi urdin honekin. Urrutira Ibarrolaren eskulturak ageri dira baina orain ez daukat astirik. Gero ikusiko ditut. Alkatearekin lan bat egin behar dut lehendabizi. Hiriaren edertasunaz hitz egiten diodanean, baietz esaten dit, bikain dagoela benetan Bitorixa. Ibarrolaren eskulturak ere hantxe daudela esaten diodanean, aldatu egiten du gaia. Agian oso estu edukiko du eguneko agenda.

Egin beharrekoak egindakoan, banoa Ibarrolaren lanengana. Zorioneko nago. Nire lagunartean bakarretakoa naiz Ibarrolaren lanaz gozatzen dakiena. Madrilgo antologikoan ere gauza bera nabaritu nuen. Oso gustoko ditut azkenaldiko bere lanak. Gizakia eta gizarte-gaiak erabiltzen dituenean gogoko ez dudana bezala, lan informalak plazerez igurzten dit arimaren azala. Eskultura handi baten parean gozamen hutsean nagoen une berean, bi emakume zahar pasatzen dira nire ondotik besotik helduta, «¡qué horror de estatua!» esaten dute ozen. Irribarre batek ihes egiten dit hortzetatik eta «ondo ari haiz Agustin», pentsatzen dut nirekiko.

Pare bat ezagunekin egiten dut topo kalean eta berehala aitortzen didate halako ezinegon bat dagoela hiriko giro artistikoetan. Itxura denez, plangintza kulturalik ezean, argazki handietarako zeremoniak prestatzen omen dituzte udaletik. Hau ere Ibarrolari tokatu behar.

Etxera bidean, autoko irratia piztu eta Oteizari markapasoa aldatu diotela entzuten dudanean, oraindik bizirik jarraitzea erabaki duela pentsatzen dut. Nafarroako Urrezko Domina eman behar omen diote bere lana Nafarroan uzteagatik. Dinosauruen garaietan igerika gabiltza beti.

Ez dute arrazoi-faltarik artista gazteek: politikariek beharrezkoa duten baimentze estetiko eta propagandistikoa, artegintzaren lauzpabost maisuak goraltzearekin lortzen ikasi dute. Zahartzaran dauden hiruzpalau hauek hil eta ehorzketa-zeremoniak bukatzen direnean, beste lau goraltzen hasiko dira. Nahikoa dute. Badakite, gainera, artistek ez dakitela ezetz esaten laudorioen orduan. Beti onartuko dituztela sari, aipamen eta omenaldiak. (Nola esaten da euskaraz «vanidad»?). Zertarako behar da kultur politika sakon bat baldin eta artistak bere funtzio hornidurazkoa luntx baten trukean eskaintzen baldin badu? Politikariak behar duenerako beti daude prest gure plastikariak.

Txillidaren estudiora noa Donostian. «Biharko eskuez lan egi-tea gustatzen zait niri», esaten dit, «erantzunak baino, galderak ditut maiteago. Azkenaldiko nire ametsik handiena mendi bat hustea da. Harrobi konpainia zenbaitekin harremandu naiz eta baietz esan didate. Prest daudela nik esan bezala mendia ebakitzeko. Eskandinabiatik behera, Europa guztian zehar, mendi ugari eskaini didate hustuketa lan hau egin dezadan...»

Beti hunkitzen nau Txillidaren izaerak. Bere artistatasunak. Bere dotorezia eta estetizismo zoragarriak. Baina, gauzak diren bezala dira eta Himalaya mendi-kate guztia hustuko balu ere, Huts kontuan, atzoko nire zopa errearazi zuena da aita. Ez dakit zergatik egiten zaion hain zaila Txillidari bere aita nor den aitortzea. Hemen denok jakingo genuke halako gauza bat ulertzen.

Egunkariak erosi ditut eta Iñurrietaren ekintza dator lehen orrialdeetan. Hasi gaituk! Pandoraren kutxako maratila eragin

dute. Erreakzioak alde eta kontra. Alde, Gasteizko zenbait artista. Teoria eta guzti. Kultur politika salatzea ondo dago, baina hanka sartzen dute izterreraino: Ibarrolaren eskulturak ingurugiro urbanoa erasotzen omen du. Hiritarrengan, merezi ez duten kultur inferioritate-komplexua sortarazten omen du. Pepelerdoak. Nork dauka hemen inferioritate-komplexua? Zertarako dira, bada, artelanak, zirrarak, plazerak, disgustuak, kezak, debateak eta eragin sozial, etiko eta estetikoak ekartzeko ez badira? Adorno eta dekorazioez ari al gara? Koldo Aginagaldek kontra egin dio Iñurrietari eta mailu batzuk ezarri ditu eskulturrei zegozkien zuloetan. Instalakuntzak «Te estás haciendo viejo Iñurrieta» du izena. Aginagaldek alkoholarengana ere aipatu du. Zer gertatzen da? Marketing berriak iritsi al dira gure artisten industriara? Eztatanda puztu egiten da eta ez du merezi alferrik nekatzeak. Isilik.

Guggenheim onartu zela urtebete da. Artistek ez dute asmatu behar bezalako debate eraginkorra antolatzen. Jarduera plastikoak, norbanakoak sortzen ditu. Ez talderik, ez multzorik. Artistak beraien artean biltzeko ez dira gauza. Olio eta ura dira denak elkartzeko orduan. Eta urtea amaitzera doa.

- *Kristalik gabe*

Egutegiak bere azken orria galtzen duen gauean, urte berriak betikoan gaudela erakutsi digu beste behin ere. Urteen toles-turan dagoen ardatzak leku egin dio garai siames bati. Atzo 92 zen, bihar 93.

Leioa iriki arnas berri bila, baina alferrik. Lehengo eta geroko haizea suelto dabil kristalik gabeko leihoan barrena. Haize berak harrapaturik gabiltza beti. Zaharra berri, berria zahar. Dena da bat.

Ohean esnatzen naizenean, Gabon Zaharrean afaldutako marraskiloak ateratzen zaizkit belarrietatik. Izaretan gora eta behera, denak doaz ihesi. Marraskiloetako bi, ohe ondoko liburu baten barruan ezkutatu dira: *El Mercado de la cultura. Estructura económica y política de la comunicación*. (Ramón Zallo, Gakoa liburuak, 1992). Seguru asko gure artean sekula egin den azterketa-saiorik sendoena da bera. Irakurri ote dute gure artistek? Gure kazetariek? Gure politikariek? Batek ez

behintzat. Liburu hau aholkatu nionean, bertan zer esaten zen adierazten laga baino lehen galdegin baitzidan, dena delako Zallo hori ORTkoa, edo troskoa izandakoa bera ez ote zen. Baietz esan nion nik, eta gainera Unibertsitate Publikoak finantzatzen zizkion oporretan, haur txikiak bortxatzen aurkitzen zuela plazerik gehien. Ondoren, erabilitako haurtxo txikien gorputxoekin salda egiten zuela, akelarre eklektiko eta moderno batean edana izan zedin.

216. orrialdean ezkutatuta zeuden bi marraskiloak ateratzen ditut, «Criterios para una política cultural en Euskadi» kapitulutik, alegia, eta bere lekuan jartzen dut liburua. Marraskiloak ere kanpoko sasietara bota ditut, oskolik apurtu gabe, kristalik ez daukan gelako leihotik.

• *...eta amaierak hasiera*

Urtarrila da 1993an – Basajaunen itzulera aldarrikatua – Mendi-Mendiyan – Plagioaren itzala

Dozenaka zigarro erretakoa naiz naturaren erdian. Agiña mendian ere bai. Telebistako iragarkietan ikasitako ekologia txotxolo batek aginduta, zigarro mutur guztiak bat banaka bildu eta poltsikoan sartzen dituen horietakoa naiz. Ez zaizkit zelai berdeetan butano-bonbona laranjak gustatzen.

Lau arbola bota omen dituzte eskutan ditudan egunkari hauentzat papera lortzeko. Kontraesan ekologikoen artean irakurtzen dut Aita Donostiari eskainitako Oteizaren lana kolpatu dutela. Argazkietan gure herriaren sinboloa dator: harrizko borobil perfekto baina apurtu bat. Koskaz betetako Hutsa.

«Aralar Komandoa»k erabakitako puntuan hartu du itzuleran Oteizak jaurtitako boomerangak. Ibarrolaren min beretik jaso du zaplastada Jorgek. Isildu ez izanaren damua izango du orain markapasoaren ondoan ezkutatuta. Betirako isilduko dela esan du gaur bertan milagarren aldiz. Beranduegi. Ezin da enbidia bota eta gero jokotik jeiki.

Koldo Azpiazu izeneko bat irten da zarataka. Barandiaran santuaren izenean gainera. Hartzuloetako garaiak present. Kromletxaren erreibindikazio betidanikoa. Erlijioaren fatalitate fanatikoa. Barandiaranek zenbatu zuena ez litzateke ezer Oteizak eduki sinbolikoz bete ez balu. Azpiazuk ez daki maite

duen Barandiaranen eta gorrotatzen duen Oteizaren batuketarik gabe, bera ez dela ezer. Iraganik gabeko itzal-errainu ahul bat izango litzatekeela. Berak gaur daukan gosearen berri ere ez luke edukiko, batek zenbatu eta besteak interpretatu izan ez balute.

Ez dago kontsolamendurik. Agian lagun handi batek utzi dizkidan letra batzuetan bakarrik aurki dezaket gozamenik eta oraindik ere denok burua galdu ez dugunaren seinalerik: «Artistaren eredu, artzai neolitikoaren jokabidea eta lanbidea aldarrikatu zituen Oteizak. Bere ikasle (ohi)ek Oteizaren brontzeaz joaleak egin nahi dituzte. Artzain zahar neolitikoaren ume sentitu dira, eta harekin egin dute bat. Artzain egin dira Oteizaren programa burutuz, 'Bizi dira baserrian, animalien erdian'.»

Iturrartermobra ere eraso dute Ataunen eta zerikusi zuzenik ez badute ere, Oiartzun aldean egindako bisonte erraldoi batentzako subentzio bila dabiltzan gazte batzuk, denak, multzo berean ikusten ditu nere lagun honek. Barandiarandar Iturrarte hau, ordea, Mariren aldekoa da, eta euskal errito bat antolatu du arteaz beste egiten duela adierazi eta aldarrikatzeko. Hutsik agertu du erakusketa-aretoa Zarautzen. «Isiltasunezko eta agitasunezko harresi baten atzean exiliatzen da».

Hemen Herririk ez dagoela diotenek egiten dute herriaz beste. Erbestea erraz aurkitzen du, nonbait, herririk atzeman ezinean dabilenak.

Ez da harritzekoa. Bisonteak, izatekotan, erbeste urrunean aurkitzen ahal dira, eta ez Euskal Herrian. Monosilabikoka (UR,UR,SU,SU) mintzatzen direnak eroetxeetako erbesteetan. Erakusgela hutsik erakusten dituztenak, arte-eskuliburuetako orain hogeituro urtekoari dagokion kapituluaren exilioan.

Azpiazuk barruko elastiko beltza darama soinean. Bizkarra darakus *El Mundo*-ko argazki batean. «Hostias pa la poli». Hemen potroak bizkarrean edukitzen dira, nonbait. Potroak balore bat dira oraindik, nonbait. Eta dena nahasian, potroak, artea, kromletxa, polizia, antropologia, natura, erlijioa... Onaindia eta Juaristi bezalako listoei asmatuko dute berriz ere ur zikinetatik amorraina harrapatzen.

Atzo Sabino Arana saria jaso du Txillidak. Gaur gauean gogogabe joan behar dut Maddalen Iriarteren *Ados* telesaiora. Hitz egiteko aukera izango omen da bertan. Zeri buruz, ordea? □

ZIENTZIA

ALFONTSO MARTINEZ LIZARDUIKOA

ZERGATIK EMAN ZEN ZIENTZIAREN SORKUNTZA EUROPAN
ETA EZ TXINAN?

Joseph Needham zientzilari ospetsuak urte luzeetan zehar Txinako zientziaz egindako ikerketa ugariak lehenengo emaitzak ematen hasiak dira. Baita lehenengo sintesi-lanak ere. Lan hauen ondorioz zientziaren eurozentrismoak zaplazta izugarria jaso behar izan du, inork espero ez zuen aldetik gainera.

Jakin ere, bagenekien Europan Erdi Aroan erabilitako polbora ekialdetik bereganatutako asmakuntza zela, eta gaur egun badakigu horrelako asmaketak zer-nolako eragin handia izan zuen garai hartako gizartearengan, baina ez genuen gauza bera pentsatzen ordulariaren kasuan. Ordulariaren asmaketa, jatorriz, europarra zela uste genuen orain dela gutxi arte. Needham-ek esnarazi gaitu eta asmakizun hori orain dela 1.000 urte inguru Txinan lortua zela frogatu digu inolako dudarik gabe. Baina ez hori bakarrik. Dirudienez, magnetismoa, izarrak finkatzeko ekuatore-sistema, gurdia, zetaren industrigintza, eta horrelako asmakizun garrantzitsuak aspaldidanik ezagunak ziren Txina aldean.

Zibilizazio zahar horrek zientzi mailan aurrerakuntza itzalak eginak zituela onartzeko prest geundenean, izugarritzko dardara sortu zaigu zientzi historialarior txinatarrek XIV. mendean bapore-makinaren oinarritzko egitura ezagutzen zutela jakin ahal izan dugunean. Europako Industri Iraultzaren ikur bihurtu zen makina, beraz, askoz lehenago Txinan asmatu rik zegoen. Eta harridura sinestezin bihurtu da Europan baino 1.800 urte lehenago metalen fundizioa ezagutzen zutela jakin dugunean. Eta zer esan XII. mendean Txinako metalezko akorazatu konpartimenduak itsasoetan barrena, ipar-orratzek hornituri, inolako arazorik gabe nabigatzen zutela jakin dugunean?

Needham berak ere horrela dio: «Jules Verne-ren garaiko idazle amerikar baikorrek, harro, “Burdin Aro” bataiatu zuten beren mundua non, zelaietan zehar, burdinezko zaldiak eta, itsasoetan barrena, untxi akorazatuak ibiltzen baitziren. Denboran askoz lehenago beste burdin aroa existitu zela, ez Europan, Erdi Aroko Txinan baizik, jakiterik izan balute zer-nolako harridura sor lekieke!!»

Zientzilari europar harro batentzat, txinatarrek VII. mendean metalezko zubiak eraikitzen zituztela onartzea gogorra baldin bada, injineruengan, txinatarrek XII. mendean munduko alturako untxi-flotarik handiena, 1.000 gizakume untxi batean garraiatzeko gai zena, bazutela jakiteak, sinesgarritasun urduria sortarazten badu, zer esan kultur munduan gabiltzanon erreakzioaz txinatarrek aspaldidanik, Europan baino askoz lehenago, bloke mugikarien inprimagailua asmatua zutela jakin ondoren?

Egoera berri honek, Needham-en lan sakonaren ondorio, kultur ikuspuntu eurozentrikoarentzat lehergailu baten eragina izan du, zientzi historialarien artean orain arte funtsagabetzat hartzen ziren galdera iraultzaile batzuk plazaratuz.

Mendebalde erdiarotarrean geroago emango ziren baldintza zientifiko eta teknologikoak, lehenago, Txina aldean aurkitzen baditugu, zergatik ez zen zientzia modernoa Ekialdean sortu Europan beharrez? Asmakizun teknologikoak oso garrantzitsuak badira ere, haien bitartez bakarrik sor ahal daiteke iraultza zientifikoa? Hala balitz, zergatik ez zen hori Txinan gertatu? Hala ez balitz, zer gertatu zen Europan iraultza zientifikoa sortzeko? Taoismoaren naturaren filosofia aurrerapen zientifiko paregabeak eta maila altuko teknologia sortzeko gai izan zen, eta gainera giza historiaren oso aro goiztiarrean. Taoismoaren kosmoarekiko ikuspuntua baliogarria ote da, beraz, errealitateaz galdera zientifikoak egiteko? Kasu horretan, ikuspuntu desberdinetatik, eta guztiak zientifikoak izanda, posible ote da Naturari interrogatzea? Era ikusgarriago batean esanda, posible ote da zientzia bat baino gehiago garatzea, guztiak batera egia izanda? Zer da Egia orduan, bat baino gehiago aukeratzeko baldin badugu?

Mendebaldetik, jadanik, hasiak gara horrelako galdera iraultzaileak egiten. Eta oraindik oso egoki erantzuten ez badakigu ere, ziur dakiguna prezederetik gabeko iraultza zientifiko eta filosofiko baten aurrean gaudela da, horrek berekin dakarren guztiarekin, alegia, XX. mendeko Naturaren ikusmolde zientifikoa guztiz gainditua geratu dela, eta oraindik ez dakigula oso ondo etorriko dena nola zertuko den. □

ERREALITATEAREN INDETERMINAZIOA

Mundu mikroskopikoa —atomoaren mundua, alegia— aztertzen duen fisikaren arloa «mekanika kuantikoa» deritzona da. Erwin Schrödinger, 1925. urtean, zatiki azpiatomikoen posizio eta denbora definitzen dituen funtzio berezi bat aurkitu zuen. Horri «uhin-funtzio» deitzen diogu. Funtzio horren bitartez mekanika kuantikoa determinista bihurtu da eta beraz, erabilgarria.

Funtzio horren bitartez, azkenean, mundu atomikoa manipulagarri gertatu zen.

Baina, Schrodinger-ek aurkitutako ekuazioa, ekuazio probabilitistikoa izan zen eta horrek buruhauste asko ekarriko zuen geroaldian. Uhin-funtzioaren nortasun probabilitistiko hartatik zientzia eta filosofia garaikidearen debaterik mami-tsu eta oparoenetako bat sortu zen.

Debate hura garaiko bi zientzilari garrantzitsuenen artean gauzatu zen: Albert Einstein eta Niels Bohr-en artean, alegia. Einstein-ek zioenez, formula hartan sortutako probabilitasuna azpiunibertso mikroskopiko hartaz fisikariiek zuten ezezagutza renondorio zuzena baino ez zen. Alegia, estatistika eta probabilitatea erabiltzen ditugu zatiki bakoitzaren jokabide determinista guztiz ezagutzen ez baitugu.

Niels Bohr-ek interpretazio erradikal eta iraultzaileagora jo zuen. Bere ustez, unibertso mikroskopikoa, bere baitan, guztiz determinatugabe dago, eta beraz, unibertso hura zuzentzen duten legeek, nahitaez, estatistikoak eta determinatuga-beak izan behar dute.

1935. urtean Einstein eta Bohr-ek izandako eztabaida zientziaren historiaren unerik eder eta liluragarrienetakoa izan

zen, baina espekulazioa baino ez zen gauzatu, zeren eta ez baitzegoen zientifikoki —alegia, esperimentalki— debate hartatik ezer egiaztatzerik. Azkenean, debate metazientifiko gisa gogoratua izan da liburu espezializatueta. Baina, 1964. urtean gauzak errotik aldatu ziren. Urte horretan John Bell fisikari irlandarrak jadanik famatuak diren desberdintasun matematiko batzuk argitara eman zituen, eta desberdintasun horiek izan ziren oinarria esperimentu erabakior bat antolatzeke, eta baita ere esperimentu teoriko horren bitartez arrazoa nork zuen, Einstein-ek ala Bohr-ek, erabakitzeko.

Esperimentuaren eraketa 1975. urtean gauzatu zen eta Alain Aspect fisikaria izan zen praktikara eraman zuena. Esperimentua egin ondoren, eta mundu zientifiko eta filosofikoaren harridurarako, Bohr-en teoria baieztatua izan zen. Jokuan zeuden ondorio fisiko eta filosofiko ikaragarriak izanda, esperimentua hobetua izan da eta behin eta berriro praktikara eramana ere (1980, 1982, 1988an eta, azkenekoz, orain dela hila-bete eskas batzuk). Guztietan, naturari buruzko ondorio ikaragarria baieztatua izan da, alegia, errealitatea bere maila sinpleenean indeterminaturik dagoela. Errealitate atomikoa probabilitikoa da bere baitan.

Esperimentu iraultzaile honen ondorioak berehalaxe sortu dira. Fisikari eta filosofoen artean talde bat, gero eta handiagoa dena, espazioaren existentzia (mundu mikroskopikoan) ukatzen hasi da. Eta horrela, Bernard D'Espagnat fisikari ospetsuak, *L'inséparabilité quantique en perspective* liburu eza-gunean, espazioa gure sentimenaren era bat baino ez delako tesia defenditu du. Orain dela urte gutxi fisikari batek horrelako tesia defenditzea fisikarien mundutik automatikoki bidaltzeko arrazoa zatekeen.

Baina hori ez da dena. Beste fisikari-talde bat hasi da jadanik denboraren kontzeptua arbuiatzen, anakronikotzat jotzen dutelako. Aspect-en esperimentuak, koherentea izateke, guztiz iraultzailea den ideia bat dakar; alegia, denbora itzulgarria dela eta lehenaldian eragiteko gai izan behar duela nahitaez. Horrek kausalitatearen kontzeptua pikutara bidaltzen du, mundu mikroskopikoa guztiz ulergaitz bihurtuz.

Azkeneko teoriek espazio eta denbora aleatoriori errealtatetik sortzen eta desagertzen ari direla defenditzen dute. Horrek Henri Bergson filosofo bikainaren esaldia gogorarazten dit: «Izateak ezerezaren ohialean bordatua dagoela ematen du».

Gaurko fisika eta filosofia egoera probokagarri honetan aurkitzen dira. Beraientzat mundu «erreal» fikzio bat baino ez da, eta fikzio hori gure sentimenezko esperientzia mikromundua oso urruti txertaturik dagoelako gertatzen da. Atomoaren munduan sartuko bagina, espazioa, denbora, kausalitatea eta errealtatea zentzugabeko kontzeptuak direla antzemango genuke. □

ADIMENAREN LABIRINTUA

Mesozoikoaren azken garaietan meteorito handi batek Lurraren kontra jo zuela ia aho batez onartzen ari da geologoen artean ospatzen ari diren azkenengo kongresuetan. Orain dela gutxi, gainera, talka ikaragarri hark utzitako kraterea aurkitua izan omen da Mexiko aldean.

Animalien desagertpen masiboak ez dira gertakari arraroak paleontologian, baina Mesozoiko aldean gertatutakoak izugarriko pasioak sortarazi ditu zientzilarien artean, han gertatutakoaren ondorioak ikaragarriak izan direlako. Alde bategatik, hondamendi hark izan zuen efektu itzalarengatik, eta bestetik, ugaztunen eboluziorako izan zuen ondorio garrantzitsuarengatik.

Mesozoikoko narrastiek, eta haien artean dinosauruek bereziki, garai hartako txoko ekologiko guztiak bete zituzten eta, gainera, ederki moldatu ere, zeren eta 160 milioi urtetan zehar bizirik iraun baitzuten, mundu zahar haren errege izanik. Bilakabide ebolutibo hartan animalia txundigarri haiek zerua, itsaso eta lehorra guztiz kolonizatu zituzten, gainbizitzeko borrokan aurrean zituzten lehiakide guztiak menperatuz. Borroka haren galtzaileen artean aurreugaztunak, gure arbaso zaharrak, aurkitzen ziren. Protougaztun haiek, arratoiaren itxura zutenek, dinosauruek gaitzetsitako bazterreko txokoak kolonizatu behar izan zituzten beste tokirik aurkitu ezean.

Halere, zerbait ikaragarria gertatu behar izan zuen orain dela 65 milioi urte, hain denbora luzean garatutako espezie dinosaurutar guzti haiek, bapatean, eboluzioaren katetik betirako desagertzeko. Garai hartako lur-geruzak aztertuz iridio-kantitate anormala zegoela konturatu dira egungo ikertzaileak. Gure planetan aurkitzen den iridio librea meteoritoek ekarritakoa da. Meteorito bat Lurraren atmosferara sartzen denean, marruskaduram ondorior, desintegratu egiten da hauts bihurtuz, eta hauts hori, gero, Lurraren azalean pausatzen da, planetan dagoen iridio librea sortaraziz. Aurkitutako iridio-kantitate handi horrek meteoritoaren talkaren teoria sortarazi zuen.

Orain dela 65 milioi urte normalak izaten zirenak baino meteorito handiagoa sartu omen zen Lurraren atmosferara. Hain handia izanda ere, ez zen guztiz desintegratu, eta Lurraren kontra jo zuen. Talka izugarri horren ondorioz maremotoak, lurrikarak, oihanen erreketak eta beste fenomeno guztiz hilgarriak sortu ziren. Gainera, meteorittoa, talkaren ondorioz, desintegratu egin zen hauts bihurtuz. Hauts hori atmosferara zuzendu zen, Lur osoa estali arte. Negu nuklear haren ondorio zuzena fotosintesia desagertzea izan zen; hurrengo urrats batean landareak hiltzea, eta segidan, belarjaleak eta haragi-jaleak guztiz suntsitzea. Hogeitabost kilo baino gehiago pisatzen zuen edozein animalia akatua izan zen. Orduan, eta ez lehenago, gure arbasoek (arratoi txiki haiek) harrapakaririk gabeko planeta berri bat heredatu zuten, eta ondorioz ugaltzen eta hedatzen hasi ziren, adimena sortu arte.

Benetan bitxia eta aleatorioa izan zen fenomeno astronomiko bat dugu ugaztunak adimenerako bidea irekita izatea. Zer gertatuko zatekeen eboluzioarekin, eta konkretuki adimenerarekin, gertakari bitxi hura gertatu izan ez balitz? Galdera hau ikertzaile batzuentzat obsesibo bihurtu da, are gehiago orain dela gutxi dinosauruen espezie inteligente bat aurkitu ondoren. Inteligente hitza erabiltzen dugunean, dinosauru honen adimen-koefizientea eta bere garaiko ugaztunena parekoak zirela esan nahi dugu. Atributu bereziak dituen dinosauru-espezie honek, «Stenonikosauru» izena duenak, dirudienez, adimenerako bidea hartua zuen jadanik, orain dela 65 milioi urte.

Gai erakargarri hau ikasten ari diren ikertzaileen artean D.A. Russell dugu ospetsuenetakoa. Orain dela urte gutxi

NASA-rako «Speculations on the Evolution of Intelligence in Multicellular Organisms» artikulu inpaktantea idatzi zuen. Baina hori hasiera baino ez zen izan. Lehen aipatutako dinosauru inteligente bitxi haiek geroan ugaztunek sortuko zuten adimenaren atributu guztiak zituztela kontuan izanda, ordenadorean erabiltzeko programa oso konplexua prestatu zuen Russell-ek. Bertan dinosauru adimentsu haien ezaugarri guztiak nahiz azkeneko 65 milioi urtetan gertaturiko fenomenorik garrantzitsuenak (meteorologikoak, klimatikoak, geologikoak, etab.) konputatzen ziren. Baldintza berezi haietan adimena eta eboluzioarekin zer gertatuko zatekeen aztertu nahi zuen Russell-ek. Emaizak ernegarri baino ernegarriagoak izan ziren.

Ikerketarmondorioen arabera, 65 milioi urte pasa ondoren Stenonikosauruak izaki narrastiarraren itxura izango zuen, eskata koloredunez beteriko izaki hark, hiru behatz izango zituen (bere jatorri narraziarraren lekuko), oso gorputz luzea, ikusmen esteoroskopikoa eta garun handi bat. Garun horrek izakiari adimen zorrotza emango lioke. Ikerketaren arabera, adimen hura gurea bezain sofistikatua izango litzateke, edo nonbait konplexuago, zeren eta prestatutariko programa oso kontserbadorea izan baitzen.

Baina guzti horrekin batera harrigarriena adimen hura, ez bakarrik kuantitatiboki kualitatiboki baizik, gurearekin alde-raturik desberdina izango zela aurkitzea izan da. Mundua giza-kumearekiko guztiz desberdin pentsatuko lukete izaki narrastiar haiek eta naturarekin sortuko zuten harremana guztiz desberdina izango zen. Gizaki haien balore zientifiko, filosofiko edo etikoak guk ezagutzen ditugun patrietatik urrun ibiliko lirateke, gureak baino egokiagoak izanik, gainera.

Ikerketa hauek apaltasunezko lezio ederra eman digute. Gu, gizakumeok, ez gaude, gaur egun, hemen, ebolutiboki hobeak garelako, orain dela 65 milioi urte meteorito bat Lurra-
ren eremu grabitatoriora gehiegi hurbildu zelako baizik. Hori gertatu izan ez balitz, egun, Lurrean bizi diren adimena eta izakiak guztiz desberdinak izango lirateke. Eta horrek beste lezio bat azaltzen digu, alegia, adimena ez dela materia biologikoaren zat bide bakar batez auredeterminaturiko abentura. Adimenerako (edo adimenetarako esan beharko genuke?) bideak

konplexuak dira, aleatorioak, eta horregatik gizaki primitiboen arrazionalizazio-prozesua beste bide guztiz desberdinetatik ibil zitekeela gaur egun pentsatzea ez da jadanik zientzia fikziozko gaia, zientzia ortodoxoaren ikastarloan baizik. □

ITSASO HILEKO ESKUIZKRIBUEN ESKANDALUA

Askotan ikerketa zientifikoa guztiz objetiboa eta ideien lehia-ketarako guztiz irekia dela pentsatzen dugu, baina zientziaren historia ikasten dugunean ikuskera hori ametsa baino ez dela konturatzen gara berehalaxe. Zientziaren ibilbidea, askotan, politika, ekonomia edo ideien menpe aurkitzen da eta horren adibide hurbila dugu Itsaso Hileko iparraldean 1947. urtean aurkitutako eskuizkribuen historia eskandalugarria.

Orain dela 45 urte, Itsaso Hiletik hurbil aurkitzen diren Qumran-eko hondarretan, bi mila urteko aintzinasuna duten eskuizkribu hebraitar eta aramear batzuk aurkituak izan ziren. Lehenengo unetik nazioarteko talde bat antolatu zen dokumentu berezi haiek aztertzeko asmoz, baina denbora igaro ahala, talde haren funtzionamendua, metodologia zientifikoa aplikatzen duen zientzi taldea izan beharrean, talde sekretu eta mafiar bihurtu zen.

Talde honek azkenengo 45 urtetan gestionatutako altxoraren %25a baino ez du oraindik argitara eman eta, jakintsuen iritziz, argitaratutako informazio traszendentziarik gabekoa izan da gehienetan.

Gerta liteke eskuizkribu horietan Jesukristo garaiko gizar-teaz oso informazioa baliotsua egotea, eta baita ere, historikoki hain garrantzi handia izan duen kristautasunaz, aurkitutako garrantzitsuenak izan daitezke eta, mitoak aparte utzita, kristautasunaren ibilbide historikoa benetan nola izan zen azalduko lukete.

Baina, lehen aipatutako jatorrizko talde ikertzaileak, oraindik orain, testu horiek kristautasunaren garaikoak baino zaharragoak direla jarraitzen du mantentzen. Irizpide horren arabera, eskuizkribu horiek sekta marginal baten (*esenio deritzonaren*) obra izango ziren eta, beraz, zerikusirik izango ez zuten, ez Jesukristoarekin, ezta bere garaiarekin ere. Inter-

pretazio honekin zientzi gizon batzuek ez dute bat egiten, eta karbonoaren froga eta beste azterketa osagarrien beharra aldarrikatzen dute. Zientzilari hauen iritziz, eskuizkribu horiek Jesukristoren garaiaren ondokoak izan zitezkeen eta horrek garrantzi handia izango luke beraietan agertzen diren datuak egoki interpretatzeko.

Zabaldutako iritzi batzuen arabera, Inperio Erromatarra suntsitzen saiatzeko sortutako gerrilari iraultzaile ziren *zelote*-ei (lege judutarraren zaintzaile gartsu esan nahi du *zelotek*) laguntza ekarriko zien Mesia izan zitezkeen Jesukristo, bera ere zelote izango zelarik; eta bere borroka ez zen bakean oinarrituko, probokazioan, lapurketan eta erahilketan baizik. Tesi hau oinarritzeko egundoko garrantzia izan zezakeen aurkituriko eskuizkribuen datazioak, eta aurreko tesia aurrera aterako balitz, orain arte ortodoxoek emandako interpretazioa goitik behera aldatu beharko litzateke, eta baita, gaur arte izan dugun Jesus bakezalearen irudia ere.

Baina ikertzaile ortodoxoek berean jarraitzen dute, eta Qumran-eko eskuizkribuak judaismo eta kristautasunarekin zeri-kusirik ez dutela azaltzen dute behin eta berriz, era honetan Jesukristo izakiaren eta bere mezuaren originalitatea mantenduz.

Zenbait ikertzailek nazioarteko talde ortodoxoaren konposizioa gogor kritikatu dute. Talde horren ia partaide guztiak kristauak dira alde batetik, bestetik horietako zenbait Jerusalemeko «Ecole Biblique» deritzon arkeologiarako eskola frankodominikanoan integraturik daude, eskola hori «Comisión Bíblica Pontificia» eta «Congregación para la Doctrina de la Fe» (Inkizizio zaharra) delako organizazioekin lotura organikoa duelarik. Nola eduki dezakete kriterio objetiboa ikertzaile hauek azterketak egiterakoan epaile eta parte, biak batera, baldin badira?

Mesfidantza handia sortu duen beste arazoa eskuizkribuen datazioarena izan da. Lehenengo datazioa karbono 14 teknikaren bitartez egin zen orain dela urte asko, baina ez zen oso zehatza izan. Egun badaude aukera zehatzagoak horrelako lana egiteko AMS (Accelerator Mass Spectroscopy) delako gailuaren bitartez. Baina talde ortodoxoak muzin egin dio aukera

horri eta, beraz, debate zientifikoak behar duen gardentasunari. Zeren beldur daude?

Orain dela gutxi Kaliforniako Huntington Library-k esan duenez, ezkutaturik jarraitzen duten eskuizkribuen argazki-serie bat lortu du. Talde ortodoxoa sutan jarri da Kaliforniako taldeari piratak direla ozenki irainduz. Huntington Library-ren aldarrikapena egia baldin bada, eskuizkribuak aurkitu zirenetik lehenengo aldiz egongo lirateke ikertzaile independenteen esku, eta guttiz eskandalugarria izan den zientziaren historiaren kapitulu hau amaitutzat jo ahal izango genuke. Eta eskuizkribuen ikerketaren ondorioz, kristautasunaren eta judaismo rabinikoaren erro amankomunak argitzeko gai izango ginbateke, nonbait, azkenean. □

EKONOMIA

JENARO GARATE

MAASTRICHT ZERTARAKO?

Maastrichteko ituna eratzeaz edo onartzeaz dagoen garai honetan (adibidez Danimarkan, Erresuma Batuan, etab.), galdera xaloa baina sakona sortzen zaigu biztanle arruntoi: Maastricht, zertarako?

- *Maastrichteko ekintza ekonomikoa, zer eta zertarako?*

Zer? Batetik, ekintzaren aplikazio-eremua mugatzeko. Barne-mugak zeharo kendu, kompetentziaren alde, kanpo-mugak bakarrik utziz. Bestetik, eraketa-tresna ia bakartzat, monetaren goi-kontrola eskaintzen zaigu. Zein teoria ekonomikoren barruan edo babesean dago tresna hori? Inon ere ez. Nonbait, Alemanian onurakorra izan dela eta, mimetismoan, besterik gabe.

Zertarako? Jakina, elkartasun politikoa lortu ahal izateko.

Zuri-zuri omen dago Europa Batuaren historia-liburua, idatzi gabe. Eta hemen dator gure galdera nagusia: *nork idatzi behar du liburua horretan? Zer idatzi behar du?*

• *Zer-nolako batasun politikoa? Zertarako?*

Zelakoa? Bertako gizaki, herri eta nazioei buruzkoa, nork asmatu/erabakita? Europar komunitatekoak ez diren europar gizaki, herri eta nazioei buruz, zer? Europakoak ez diren gizaki, herri eta nazioei buruz, zer? Eta hego-hemisferiokoei buruz —Ertamerikako eta Hegoamerikakoei buruz, adibidez— zer?

Zertarako? Politikoen galdera eta eztabaida izango da ea zein alderdik eratuko ote dituen erabaki-ardatzak. Hau da, arau liberalak izango ote diren nagusi ala sozialistak, sozialdemokratikak, eskuinekoak, etab. Eta alderdi bakoitza bere erantzuna plazaratzen saiatuko da. Gure galderei erantzuterakoan, gehienetan, zera diote Europako alderdiek: ezin izango dugula konpetitu, ez garela ezer izango beste potentzien aurrean... Hau da, betiere boterea dago jokoan, joko-helburu.

Baina biztanle arruntak hurbilagoko zerbait galdetuko du: zein balore eta asmo-ardatz izango ditu batasun politiko horrek? Hizkuntza, jubilatua, inmigrante, ikastitulu, herri, eta abarre n aurrean, zer gizaki-irudi, zer helburu nagusi izango ditu? Ez ote gara lehen baino urrutiago geratuko erabaki-iturrietatik? Konpetentzia ekonomikoa izango ote da balore bakarra —betiere Estatu Batuei, Japoniari eta antzekoei begira— orain arte dirudien bezala, eta hortik at, hor konpon? Ekonomikeria hutsa?

Enpresariak, adibidez, nahiko argi —pozik edo negarrez— bereganatu dute Europa Batu ekonomikoaren arazoa. Guk, biztanle arruntok, tutik ez dugu gureganatu egiten ari diren horretatik, gutaz ahaztu egin direlako.

Goitik behera ari dira eratzen Europa. Orain arte, ez dugu Europa Batu horren historia-liburuan hitz bakar bat ere idazteko aukerarik izan. Eta ez digute galdetzen zer idatzi behar duten. Estatuetakoa goi-politiko eta goi-teknikoen arazoa da, ez zientzia ekonomikoan, ez inolako balore-zerrenda ezagunean errota. Eta Estatuaren eraketen ondorioak zelakoak diren, mundu honetako edozein bazterretara —Iparaldera, Ekialdera, Hegoaldera eta Sortaldera— begiratuz ikus daitezke.

Negarriak benetan, ez dutelako sekulan ez gizakirik, ez herririk, ezta naziorik ere aintzakotzat hartu, indar-jokorako baino.

Michel Rocard-ek «on ne change pas la société sans le pouvoir» esan zuen. Hortxe dago koska: guk ez dugu helburutzat ez boterearen bitarteko aldaketarik, ezta goitik beherakorik ere.

Ekonomiara itzuliz, ekintza ekonomikoaz ari izan gara hasieran, zeren, helbururik gabe, ez baitago programa ekonomikorik. Ezta giza-helbururik ere, giza moralen bat gabe. Konpetentzia ez da helburua, zerbaitetarako tresna baino. Eta are gutxiago giza-helburu.

Beraz, gaur Maastrichti buruzko hautaketa egin behar bagenu, zer egingo genuke? Alde ala kontra?

Kontra ezin, elkartzee-bidea derrigorrez egin beharrekoa delako, aurrerapidean ibili nahi dugulako. Alde ezin, neke handiz ez bada. Hau esatea garrantza baldin bada ere, lehenago izan genuen zoritxarreko arazoa bururatzen zait: argindarra, bai. Baina, itsu-itsuan, gainbehera goi-tekniko eta goi-politikoek inposatutako aukera onartuz?

Hala eta guztiz ere, badago itxaropenik: gizaki soilak gero eta argiagoak eta eraginkorragoak gara Europan, Estatuén asmo eta ekintzak aztertu eta kritikatzeko; nolabaiteko arkiaren errespetuan eta nahian, jakina. Gaurko alderdien eta Estatuén krisia hortik dator, nire iritziz: biztanle arrunten gogoak kontuan ez hartzetik eta ez betetzetik: Maastricht adibidetzat. Baita goi-ustelkeria zabala ere. Baina neurri handi batean, konponbidean dagoela deritzot, herriari entzun-erantzun beharraz konturatzen doazelako. Horra hor gure etorkizuna, bai ekonomian eta baita gizabidean ere. □

F.A. HAYEK

Ekonomilarion Biltzarraren *Revista de ECONOMIA* aldizkarian bi aldiz agertu zen iaz F.A. Hayek ekonomilaria. «F.A. Hayek: Los fundamentos de la economía liberal» aurkezpen-artikuluán eta F.A. Hayekek berak idatzitako «Ser economista» artikuluán.

Vienan jaiotako britainiar ekonomilari honek 1974ean jaso zuen Nobel Saria, Gunnar Myrdal liberal ospetsuarekin batera. Irakurri berri dut haren liburua, *Zoritxarreko harrokeria. (Sozialismoaren erruak)* izenekoa eta, oraindik ere, liberalismoaren eredutzat hartzen denez, nire iritzia desberdina eskaintzen saiatuko naiz.

• *Liburuaren hildoa*: Ez doa ekonomiaren lurretan, darwinismoaren onarpen orokorraren eremuan baino, bere ondorio guztiekin:

«... ez nuke nahi nire azalpenak darwinismoaren kritikatzat hartuak izatea; aplikazio oparoetan lortu baititu gizarteak darwinismoaren bitartez emaitza intelektualik nabarmenenetakoak; eta kosmosaren ikuskera berria eman baitigu adi-tresna honek.»

«Hala ere, selekzio ebolutiboari esker eskura daukagu, bai bizidunengan, bai giza gogoan eta baita gizakien arteko harremanetan ere, eratu den ordenaren giltza.»

«Azkenik, giza egitura fisikoak eta bere tradizioek duten eginbehar aurrena, beste gizaki gehiagoren sorraraztea da. (...) Zentzugabekeria da eginbehar horretara daramaten ekintzak 'onak' edo 'zuzenak' diren galdetzea.»

«Eboluzio biologikoaren eta kulturalaren prozesuek beste bereiztasun batzuk dakartzate. Adibidez, bata eta bestea selekzio-modu berberak eratuak dira: ugaltzeari begiratzu eraginkor izango direnen iraunketak, hain zuzen.»

«Egia ezin daiteke aurkakoago izan, arrazoia ere eboluzioaren emaitza baita, gure eskema moralak bezalaxe, nahiz eta hazkunde ebolutibo desberdinez. Ezin dugu, hortaz, arrazoia goi-epaile ezarri, ezta zera baieztatu ere: arrazoiaren azterketa gainditzen duten arauak bakarrik direla gogoan hartzekoak.»

«Bizitzan izate hutsak ezin dio inori eman besteren bati buruzko eskubide moralik. Gizakiak edota gizataldeak izan daitezke eskubidegai beste gizaki batzuen aurrean; baina gizartea gehi eta ugari eratzen duten elkar arauen sistemare n parte direnez, ez dute bizidun guztiek bizirik irauteko eskubidea. Guk bihozgabera eta jasanezina deritzoguna beharrezko izan liteke —tribu eskimal batzuen ohizko ekintza, adibidez, lur-aldaketa estazionala hasterakoan beren zaharrak bakaruz-

ten dutenena, gizatalde gazteak hurrengo urtarora iritsi ahal izateko—.»

- *Merkatu-kompetentzia*: Merkatua kompetenziaz hornitutako gizatalde 'espezieak' dira ongien egokituak giza bizitza baldintza errealetara, informazioa hedatzeko eta eskuratzeko ematen duen 'paregabeko' erraztasuna arrazoi objektiboak direla eta.

«Beraz, kompetentzia ez da iraganeko eboluzioaren giltzarria bakarrik. Orain arte lortutako emaitzak atzerantz has ez daitezzen ere ezinbestekoa da.»

- *Azpiparratzekoa*: oso logikoa da bere oinarriko eboluzio-teoriarekin, nahiz eta beste nahaskila asko izan bere liburuan.

Baina norbaitek esaten badu bere ideiak liberalismoaren oinarriak direla, ukamen biribila merezi du. Bere eboluzio-teorian ez dago askatasunik, libre izaterik. Beraz, merkatu-ekonomia «selekzioz naturalena», iraunkorrena izan liteke, gizarte-eraketa «espezie»rik ongien egokitua bere «habitat»era. Baina inoiz ez liberala. Liberal hitza, libre izatea, gizakiari dagokio bakar-bakarrik, ez merkatuari eta ez inolako gauzari —zentzu analogikoan ez bada—.

Liberal hitzak giza ahalmena eta eskubidea —jarrera eta joera— aipatzen ditu, etika edo moral bat, Hayek —oso kontsekuente— zeharo ukatzen dituenak. Kontsekuente, ukagai den arrazoa bera ere ukatzen duela ahazten badugu.

Guk —askok behintzat—, ordea, merkatuaren gainean erakitako edozein iritzi —teoriarik ez da orain arte azaldu, inolaz— fetitxismo baten sabaia besterik ez dela deritzogu. Beraz, amaitzeko, F. Hayeken «zoritxarreko harrokeria», merkatufetitxismoaren oinarri izan liteke, baina ez ekonomia liberalarena, hitz-joko baldarrean sartzen ez bagara. □

EKONOMIA ETA ELIZ KATIXIMA BERRIA

Ez dago programarik jomugarik gabe. Eta ezertan jomugen arazoa uxaezina baldin bada, ekonomi programetan izaten da. *Le Monde Diplomatique*-k zekarrena aipatuko dut:

«La solution morale n'est pas la seule solution complète de tous les problèmes, mais c'est un élément décisif de toute réponse durable.»

Bestalde, asmorik eta askatasunik ez balego, alferrikakoak lirateke alderdiak eta helburuak. Bertrand Russell-ek esana da:

«Etika eboluziotarrean datzan tesia egia balitz, ez genuke eboluzioaren egieraren ardurarik eduki beharko, edozein emaitza, definizioz, beti onena izango litzateke eta.»

Beraz, Katixima berriak zer dioen helburuei buruz, bai orokorrean eta baita gure gai den ekonomian ere, oso garrantzitsua izan daiteke, ikusiko dugunez.

1. Alde.

Gizakiari buruzko ikuspegia:

«1705.- En virtud de su alma y de sus potencias espirituales de entendimiento y voluntad, el hombre está dotado de libertad, 'signo eminente de la imagen divina'.»

«1709.- El que cree en Cristo es hecho hijo de Dios.»

«361.- 'Esta ley de solidaridad humana y de caridad', sin excluir la rica variedad de las personas, las culturas y los pueblos, nos asegura que todos los hombres son verdaderamente hermanos.»

«1881.- Cada comunidad se define por su fin y obedece en consecuencia a reglas específicas, pero 'el principio, el sujeto y el fin de todas las instituciones sociales es y debe ser la persona humana'.»

«1930.- El respeto de la persona humana implica el de los derechos que se derivan de su dignidad de criatura. Estos derechos son anteriores a la sociedad y se imponen a ella.»

Beraz, Katiximaren erakutsiz, gizakia Jainkoaren irudi da, librea, Jainkoaren seme izateko gai, elkarren anaia, eta gizartea bere da, bere menpeko.

«1. ARTIKULUA.- Gizaki guztiak libreak eta duintasun eta eskubideetan berdinak jaiok dira; eta, arrazoi eta kontzientziaz hornituta daudenez, anaiak bailiran (anaia lez) jardun behar dute elkarrekin. (*Giza Eskubideen Azalpen Unibertsala*)

Hemen azaltzen da filosofia sozial eta politika guztien muga: anaiak garela erakutsi eta baieztatu ezina. «Anaiak bailiran jardun behar dute...» Ezin esan «anaiak dira», Aita bakar bat onartu gabe. Eta anaiak izan ez, eta anaiak gisa jardun, askotxo da. Batez ere agintezaleentzat.

Elizak betidanik egin izan duen gizakiari buruzko argi distiratsu hau, berriz ere baieztatzen du ozen Katixima honetan. Eta zeharo azpimarratu beharrekoa da, benetan bikaina delako.

Giza Eskubideen Azalpen Unibertsalaren lehenengo artikulua honek, bere sustar guztiak Kristau Elizaren sinesmenean murgilduta dauzka.

2. *Kontra.*

«1897.- ... On apelle 'autorité' la qualité en vertu de la quelle des personnes ou des institutions donnent des lois et des ordres à des hommes, et attendent une obéissance de leur part.»

«1899.- L'autorité exigée par l'ordre morale émane de Dieu:...»

«1885.- Le comportement de Dieu dans le gouvernement du monde, qui témoigne de si grans égards pour la liberté humaine, devrait inspirer la sagesse de ceux qui gouvernent les communautés humaines. Ils sont à se comporter en ministres de la providence divine.»

Hutsune handi bat aurkitzen dut katixima honetan: autoritatearen jatorria Jainkoagan egonik, autoritatearen ordezkariak ez dela inon azaltzen. Hau da, autoritatearen mezulari zein den, ez da azaltzen. Horrela, gobernanteek, Jainkoagandik datorren autoritatea erabiliz, etikaren kontra ez eginez gero, zuzen dabilzala dirudi. Ni ez nago horretan. Eta adibidea ipiniko dut: soldadutza, gudarostea, guda. Agintari politikoek uste badute aberriaren defentsarako soldadutza jasan behar dugula, baina guk, biztanleok, soldadutzarik nahi ez dugula esaten badugu, zer egin behar dute politikoek? Ez al dute gure nahia bete behar, gure ordezkari direlako?

Arazoa izugarri garrantzitsua da: zer dira gure politikoak, gure gobernanteak: gure zerbitzari, edo gure ordezkari? Nire erantzuna zeharo argia da: lehenbizi, inolako dudarik gabe,

gure ordezkari, gure zerbitzurako. Baina ez, inolaz ere, gure zerbitzari gure ordezkari izan gabe. Gure ordezkari izateak egiten ditu gure zerbitzari, eta ez alderantziz. Eta baldintza hori ez betetzetik dator, adibidez, ondorio negargarri hau: guk nahiago genukeela hamar eman beste herri behartsuei, eta bat eman auzokoengandik badaezpadako defentsarako. Baina gure nahia agintari politikoan buru-bihotzetan zera bilakatzen edo bihurtzen da: ehun eman auzokoengandik badaezpadako defentsarako —indar-jokorako—, eta bat beste herri behartsuentzat.

3. Ondorioak

Eguneroko eta bistakoak, Estatuaren jokoaren:

- a. Autoritatea ez dago gizakiaren esanera. Gizakiari, herriari erantzunik ez.
- b. Zeregina, autoritatearen iritzi etikora lagatzen da. Zer egin, nola jokatu, ez da herriaren esanari/nahiari begiratuz erabakitzen. Okerbidearen eta ustelkeriaren babes pragmatikoa, ate zabala da. Herria eta Estatuaren arteko eten sakona sorrarazten du, Europa eta mundu guztian gaur ageri denez.
- c. Ez dago Estatuaren inolako kritikarik, burujabe lasaiegi uztea besterik.

Joko honen arrazoiak:

Batetik, Katixima beraren esanei ez jarraitzea. Erakunde sozial guztien hasiera (gai eta amaiera) gizakia dela aitortzean (1881), gizaki horren ordezkari bat apur bat harrotzea nahiko izango zuen dena konpontzeko.

Bestetik, garai batean Eliza eta Estatu bat izan ziren bezala, gaur ere Eliza estatu-egituran «ere» jarrita dagoela, eta sarritan —oraindik behintzat—, ez daukala ez perspektibarik, ezta Estatuei buruzko nahiko askatasunik, Estatuaren izana eta eginaz aztertu eta epaitzeko. Nahiz eta bizkor doan aurrera askatasun horretan, nire iritziz. □

IKUSKIZUNAK

BEGOÑA DEL TESO

«DRACULA», BERPIZTU DA ZINEMA BANPIROA

Begiz jota omen dagoen 1993. urte madarikatua hasi bezain pronto, urtarrilaren 15ean, Francis Ford Coppolaren zeluloidezko amesgaiztoa estreinatu zen gure aretoetan. «Drácula»z ari natzaizue. Berarekin batera, bere bitartez, zinema bere handitasun, gorentasun osoz itzuli da pantailetara. Egungo teknologiari uko egin gabe baina hainbatean bere laguntza arbuia-tuz, errefusatuz, Coppolaren artelanak antzinako zinemaren trebetasun eta ahalmenak darabiltza. Harro, harrosko, baina aldi berean, amoranteari dagokion ardura lasai eta bareaz.

Nonbait entzuna, aspaldiko liburuetan irakurria eta museotan maitekiro gordeta dauden zenbait filmetan ikusiak genituen joko gaur egun ahaztuak datozkigu bihotzera amodiozko istorio amaigabeen josirik.

Banpiroak, ilunpetako eta zeluloidezko izaki izugarriak miresten ditugunoi Coppolak Maisuaren duintasuna itzuli digu. Ez da Errumaniako jaun prestu hura, odol biziaren irrikaz koska egiten duen mamua. Bada, bai, baina ez hori soilik, garaietan barrena, espazioan zehar bilaketa ikaragarrian dabilen sorkari penatu, triste eta ederra baizik.

Filmea bat egiten da kondaira eta misterioarekin. Erotismoa eta gauaren sekretuak biltzen ditu azti baten fotogramazko deialdietan.

Azal eta hezur izan gara irudien zurrunbiloan. Aho bete hortz amodioaren zorabioan. Zor eta lor irudien dantza eroan. Haragia jarri zaigu sutan, amore eman du arimak, irudimena basa dabilkigu garai zaharretan izena eta izana zituzten itzalen desioz.

«Drácula»k, ezagutzen ez ditugun munduetan beti bizi izan den benetako izakiak, zinema hartu du bitartekotzat guregana itzultzeko. Adio kapa beltzari. Adio betagin luze eta zorrotz biei. Adio orain arte erabili izan dugun babesari: ez baratxuririk,

ez arrosik, ez gurutzerik, zeren berak inoiz izan ez duen ahalmenik handiena baitu, zinemarena, alegia.□

PIZKUNDEAREN BERRI NONNAHI

Drakula printzea ez zen etorri bakar-bakarrik zeluloidez jantzia. Gure kultura gorde, arrisku eder eta zoroan jarri eta areagotzen duten hainbat eta hainbat Arte izan dira banpiroen berretorreraren lekuko.

Edward Munch espresionista ero eta parekaezinari Londresen eskaini zitzaion erakusketan, heriotzak, amodio jasanekin, azalgaitza zen oinazeak hartutako hormetan, koadro batek erakartzen zuen jendea ifernuak berak ere ez duen indarrak. «The vampire» zuen izena. Bertan, emakume ilegorri batek gizon garaitua besarkatzen du, ahoa lepoan ezarriz. Munchek berak, margoari zerion maliziaz harriturik, aldatu egin zion izena. Berarentzat, «Musua» zen, soil-soilean. Alferrik, ordea, musua baita banpiroen armarik gozoena eta hilgarriena.

Gizakiok guretzat daukagun mundu honetako bazter gutietan agertu izan dira, bestalde, lau, bost, sei liburu sorgindurik. Anne Rice izeneko emakume batek idatzi ditu. «Crónicas vampíricas» dute deitura batzuek. «La hora de las brujas» besteek. Bertan, banpiroen etorreraren berri zehatza ematen zaigu. Aroetako gauaren sekretuak jartzen dira agerian eta odol-zurgatzailearen islada azaltzen da.

Jainko eta Deabru guzti-guztiak baino askoz zaharragoak dira. Izan ere, Egiptoko itzaletako jainkoak lirateke, beraiek sortutako legenda ilunak...

Ez dira, ez, Onaren etsaiak, ezta Gaitzaren kide edo aitzindariak ere. Jakite guztiak ezagutzen dituzte eta gizakionganako sentitzen duten errukia amaigabea da.

Banpiroak, banpiro berriak... halakoak ez badira sar daitezela kalabazan baina Arte guztiak antzematen dute haien pizkundera. Zinema zelatan dago. «Drácula» eta gero, nori lapurtuko dio arima? Stephen Frearsek, «Las amistades peligrosas» eta «Los timadores»en sortzaileak, badu helburu ifernutarrik, badu zeluloidezko lokamutsik buruan. «Crónicas vampíricas» delakoak zeluloidezko itzal bihurtuko ditu. Pantaila dardarka dago. Gu, berriz, apetaz.□

1992a ZELULOIDEAN LABURBILDUZ

Utz ditzagun bakean odol-zurgatzaileak eta bota diezaio-gun begirada iazko fotogramen ibaiari. Honako hau ez da, seguruenik, pasa diren 365 egunetako firmerik hobereenen zerrenda, nostalgiaz eginiko laburpena baizik. 1992an, jarraian doazen zeluloide-lanetan bildu zen zinearen aintza.

«Sin perdón». Clint Eastwoodena. Oestera itzuli ginen eta han ikusitakoak harrotasunez bete gintuen. Irribarretsu, maltzurki jolas egin zuen Clintek. Eta ez nostalgiak eraginda, ironiak bultzaturik baizik.

«El juego de Hollywood - The player». Mendeku polita eta zuhurra Robert Altmanek hartu duena. Hollywoodi urrezkoa zirudien maskara zitala kendu dio eta horretarako, pikarokak, Hollywood bera erabili du.

«Reservoir dogs - Perros encerrados». Quentin Tarantino-ren filme odoltsua ikusi arte gizon bat hiltzea zer zen ideiarik ere ez genuen. «Reservoir dogs»ek zehatz-mehatz irakatsi digu erritmo gorri eta anker batez. Beldurraren lurrina. Zinema kontzentratuaren gustua.

«El cabo del miedo». Scorseseren artelan ikaragarria. Pertsonaia deabruzkoa Robert De Niro rena. Erotismoa. Izuaren erakarpn arriskutsua. Familia barneko ustelkeria azal gorrian uzten duen gidoia. Kamara zoroa. Muntaia dardargarria.

«La bella y la bestia». Ipuin ederretako misterioa beti biziko da gure bihotzetan. Garaiak aldatzen ari direnez, Ederrak ez du zerikusirik Edurne Zuri edota Errauskinekin. Ausarta da neskatxa. Ausarta eta librea. Gaiztoek, berriz, barregurea sortarazten dute tentelak direlako, zeharo tentel eta ezjakinak. Musikak garamatza ameskaitzez amets eta etorkizuneko teknika miresgarriak marrazki bizidunei egiazko azal eta hezurak emanez.

Izan, izan dira filme gehiago. Norberak bete ditzala hutsu-neak. Hala ere, omenalditxo bat egin nahi nioke lerro hauetan Berlingo zinemaldian, elurretan ikusi genuen «Vacas» horri, euskal zinemaren ausardia horri.

Bihoakio nire txaloa «Instinto básico»ri ere, emakumezkooi sexua armatzat erabiltzeko eskubidea, harrotasuna bueltatu zigulako.

Eta azkenik, *last but not the least*, 1992koa den arren, aurtengo lehen hilabetean gozatzen hasi ginen «Tous les matins du monde», Victor Ericeren «El sol del membrillo»rekin batera, Terence Davisen «El largo día acaba»ren ondoan, sormenaren lilura, pasioa, zirrara, eromena dastatzen irakatsi diguna. □

ZINEMA, JOSTAILURIK GARESTIENA

Zenbait berri pozgarri aipatu nahi nuke. «Alas de mariposa»k, iparramerikar kritikariek emanda, lortu zuen saria; Chicagon «El sol del membrillo»k eskuratu zuena edota Egipton «Vacas»ek bereganatutakoa. Aipagarria da, baita ere, New Yorken Gasteizko ekoiztetxe baten «La leyenda del viento del Norte» animazio-lanari emandakoa.

Aldi berean, txalotzekoak dira, baita ere, Urnietako zinema-eskolak eskaparatean jarri dituen ikasleek egindako bi laburmetriak: Gustavo Acostaren «Dos sillones» eta Andoni Urrien eta Asier Lezoren «Revelado». Bertako ikastaroetan zehar buruturiko zenbait lantxo ere ikusgai izan da. Irakasleak: Michel Gaztanbide, Medem, Bajo Ulloa, Urbizu. Gazteen nahia, gura ikusita, zinemak baduela esperantzarik esan liteke.

Bostekoa luzatu behar Alex de la Iglesia bizkaitarrari. Azkenean, aurkeztu zuen «Acción mutante». Patxada handiagoz mintzatuko gara hurrengoan. Hemen, apunte bat besterik ez. Akatsez beteriko burla jator horrek merezi du gure konplizitate makur eta interesatua. Kamara hain aise, dotore, trufari darabilen horri, gauza bakarra: segi hortxe, Alex!

Bilbotarra orain plazara dakarguna. Nick Nolte aktore gogorra eta Jamie Lee Curtis emakume kuraiosoa miresten dituen Enrique Urbizu, Espainiako ekoizlerik handienarekin —Andrés Vicente Gómezekin— ari da lanean. Carmen Maura antzesle izango delarik «Cómo ser infeliz y disfrutarlo», Carmen Rico Godoyren azken liburua jarriko du irudietan. Juanma Bajo Ulloak esan berri duen bezala, «zinema sekulako bihurrikaria da. Inoiz asmatu den jostailurik garestiena». Hemengo batzuek, antza, ederki asko ikasi dute atarramendu ona ateratzen jolas horri. □

ANTZERKI-PROBAK

Momentuz, berri handirik ez antzerki-munduan. Iaz bezala, formato txikitxoan dabilta denak, ea tamaina, neurri horretan salerosketak errazten diren. Azken proba, Bederen-en «Argia piztu gabe» lantxo pikaroa.

Beteranoak ere borrokan. Karraka eta «Hoy, última función». Izenburua nahiko ezkorra bada ere, barrukoa da itxaropentsua. Eta ez gaitezen Unibertsitateko neska-mutilez ahaztu. Leioan jarduten dute tauletan, etengabe, Shakespeare eta egungo egileak polito nahasten.

Bitartean, Gipuzkoa bihurtu da teatre ro askorentzako proba-leku. Esaterako, hitzez izugarria baina ekintzaz eta izatez halanahikoa zen «El banquero anarquista» Madriletik Tolosa eta Zumarragara etorri zen. Dirudienez, badute konfidantza guregan, estima handian gure txaloak begirunez beteriko beldurra gure oin-hotsari, gure txistuari.

A, erne, adi, «al loro» egon beharko dugu. Gipuzkoako Foru Aldundiak badu asmo garrantzitsua: antzerkia ekoiztuko duen zentru bat sortzea. Bertan, bai teatro klasikoak, bai abangoardiakoak lekua izango dute. Eta teatrerok ikuslegoa, babesa, behar dituzten laztan eta sosak. Ez galdu begi-bistaz. Ez galdu pista.□

TELEARI MUZIN

Ale honetan, axola ez bazaizue, ez dut teleaz hitz egingo. Ez gaude, ez, harreman onetan. Valenciako hiru neska horien hilketa zela eta, hain basa, hain krudel, hain bihozgabe jokatu zuen, ezen ez baitut hari begiratzeko gogorik. Baina, halere, zera esango dizuet: guk geure minik sakonenaren lekuko izateko baimena, parada ematen diogun bitartean, TBa izango da, dudarik gabe, gure borrarorik leialena. Negarra lapurtuko digu, bihotza urratuko.□

IBURUAK

AMAIA ITURBIDE

ADJETIBAZIOA I. IRIGOIENEN «ARGIAREN
BARNE-DISTANTZIAK» EN

ADJETIBAZIOA I. IRIGOIENEN «ARGIAREN BARNE-DISTANTZIAK» EN

AMAIA ITURBIDE

Aurreko artikulu batean (*Jakin*, 67 zk.) Bitoriano Gandiagaren *Elorri* aukeratu nuen adjetibazioaz lan egiteko, egokia iruditzen baitzitzaidan. Oraingo honetan, arrazoi berberetatik, Imanol Irigoienek *Argiaren barne-distantziak* aukeratu dut, Eusko Jaurlaritzaren 1988ko «Lizardi Saria»ren irabazle suertatu zena. Bi lan desberdin, adjetibo berak helburu desberdinak marraz eta funtzio desberdinak bete ditzakeela ikusi ahal izateko. Izan ere, adjetiboak hizkuntzaren teiltura datozen bisitariak ezezik, hizkuntzaren zimentarriak ere dira. Adjetiboa ez da zerbait mugagabea, apaindura hutsean gelditzen dena, horretarako ere erabil daitekeen arren. Bere nortasun propioa du, bere matizazioak, tonuak eta esanahiak. Batzuek testua janzteko balio dute, beste batzuek zerbait adierazteko, esaldiaren mezua indartzeko, erritmoa aldatzeko...

Batzuetan, «Carrarako marmore zuri»an adibidez, esaldia-
ren beraren esanahiak markatzen du nolakotasuna, ez baita
edozein marmore zuri, baizik eta Carrarakoa.

Besteetan, irudi-elkarketak direla medio matizatzen da de-
lako margoa:

«zisneak,
tente dabilta
kometa txuriei
begira.
Nenufarezko
skietan
disdiratzen.» (60 or.)

Zuritasunak «zisne» eta «ski» substantiboak dauzka errefe-
rentzi puntutzat eta hortik aurrera kolore zuria bere aiurria mol-
datuz joango da:

«Zisne suprematista
zuri doa
islada zuriaren
belauntzian» (61 or.)

• Zama sinbolista daukatenak. Zuria (zilarra da zuriaren bes-
te izenketa) garbitasuna eta goitasunaren adierazle da; urdina,
idealismoarena; gorria (baita urregorria eta purpura ere), gri-
narena zein zailtasunarena; horiak (eta urreak) barnekoita-
suna sinbolizatzen du; beltzak (eta nabarrak), heriotza; eta ber-
deak, itxaropena:

«kandelaren amets zuriak» (84 or.)
«Zilar abots» (14 or.)
«espazio urdinean garbi bizi direnak» (50 or.)
«eta purpurazko krabelinak» (31 or.)
«Landare gorrien kantuekin» (54 or.)
«malkar gorrietako aldatzak» (64 or.)
«nahiz altxorraren urre-taupadak» (42 or.)
«hots beltzaren
malura» (105 or.)
«Illundiri berdean behator» (54 or.)

• Kontrastean indarra hartzen duten adjetiboak. Gehien erabiltzen duena «zuria» da. Askotan laguntzen dion «beltza»ri esker azpimarratuago gelditzen da. Zuria eta beltzaren arteko borroka honek tentsioa damaio poesiari, edertasun nabaria:

«pianoaren tekla
zuri-beltzetan,
erritmo hautsi bat
behatz gauezkoetan,
leihoaz bestaldetik
musika zuri bat.» (106 or.)

«Zuririk gabeko lainoen itzala» (104 or.)

Koloreaz haztea helbururik behinena duten izenak ere badarabiltza; nahiz eta substantiboak izan, sail honetan sartu ditut kolorearen alde lanean dihardutelako. Beraz, xede horretarantz heltzeko bai izadiarekin zerikusirik duen substantiboa, bai materia adierazten duena hartzen ditu abiapuntu-tzat:

«begiak —ostadar begiak—» (45 or.)

«Urkikolorez» (79 or.)

«otalorearen apainduraren
argi-oilarraren mintzoa» (80 or.)

«tximeleten laku mugagabeari
darizkion hitz beirazkoetara.» (84 or.)

«diamantezko printzaz ameslari» (84 or.)

Kolorearen etxeak diren argiak eta itzalak berebiziko presentzia dute Imanol Irigoienek lehen erakusketa poetikoan, hauek baitira liburuaren protagonistak eta, horrexegatik, pertsonifikatuta agertzen dira. Koloreetan pertsonifikazio bat edo beste egonagatik ere («zuriak zuriari / irmoki dautsonean», 59 or.), argiak eta itzalak dauzkatenekin parekatuz gero, oso bakana da. «Argi» eta «itzal» substantiboei laguntzen dieten adjetiboak hain dira ugari, zehatz eta tinko, ezen batzuk bakarrik erreskatatu beharrean aurkitu naizen:

«Argi iragarria» (13 or.)

«Argi jaulkia» (16 or.)

«Argi geldoak» (27 or.)

«Itzal perladun» (27 or.)

«Itzal zahar» (79 or.)

«Itzal hutsa» (90 or.)

Argia zer den definitu nahian, denbora berean adjetibo eta substantibo den hitz honen bidez hitz-jokoak egiten ditu:

«Argi hutsaren argia,
argirik argiena» (29 or.)

«gau argiz,
adi argiz» (78 or.)

Argiaren inguruko hitz-jokoekin ezezik, argi eta itzalaren ingurukoekin ere jolasten du, itzalik gabe existentziarik ez duen argiarekin eta alderantziz, bi elementuok direla medio, dialektika bat osatzen duen mundua ulertzeko ikuspegi filosofiko bat: aurkakoan elkar beharra, borroka, bizitza bera:

«Argiaren itzala,
itzal argi.» ((26 or.)

«itzal-argi bortitz» (52 or.)

«argi-itzal sukarritan» (52 or.)

«itzal-argi irreal» (53 or.)

Argiaren barne-distantziak liburuaren izenburuan isladatzen denez, argia da gauza oro ren iturburu eta dituen aukerak eta aberastasunak (pentsamendu bat azaltzeko gaitasuna, besteak beste) hizkuntzan bertan ere isladatzen dira. Horrela, euskarak dauzkan ahalbide poetikoak ustiatuz, batetik, eta «argia» substantiboa oinarritzat hartuz, bestetik, hitz berriak sortzen dihardu:

«Zilargia ilbeheran,
argi-errainuak zurbilak, jausleak, zilarrak» (32 or.)

«oinaztargi,
oinaze argi» (87 or.)

SUBJETIBOTASUNA

Adjetibo kalifikatzaile deskriptiboak urriak dira («orein jauzi bizkorrek», 64 or.; «enigma ulergaitza», 53 or.); ez, ordea, adjetibo kalifikatzaile subjektiboak. Datu honek hauxe adierazten du: egileak garrantzi gehiago ematen diola sententziari, objektuek bere nitasunean, bere afektibotasunean sor dezake-

ten zirrari, objetu berari baino; subjelibotasunari, objetibotasunari baino; balore konnotatzailei, denotatzailei baino.

Sentsazioaren eremu semantikoari (askotan sinestesikoa da) dagozkion adjetibo subjeliboaak hiru eratan agertarazten dizkigu Imanol Irigoienek:

- Koloreen gama eta tonuekin zerikusirik dituzten adjetibo subjeliboen bidez:

«Argi hotzaren keinu itsuak» (17 or.)

«Margo mehar bezain bortitzaz tindaturik» (45 or.)

- Irudi-elkarketetan oinarrituta. Talde honetakoek konplexutasun eta aberastasun gehiago daukate:

«ke gabetaniko tximinien
egonkortasun obsesiogarria» (53 or.)

«igeltsuaren begirada itsu hutsean» (53 or.)

«elurretako otso izengabeak» (46 or.)

«Lihoaz ezjantzitako
gorputz hotzen soinak» (94 or.)

- Substantibo baten ondoan sentsazioa adierazten duen adjetiboa jarritz. Batzuetan, inpresioak uhindura moduan agertzen zaizkigu, elkarren ondoan, erritmo leuna emanez:

«Iraunkortasun
amaigabearen
gelditasun
sentibera» (28 or.)

«Su bustiari
plazer mingotsaren intzentsua dario» (42 or.)

«hostaia dardaratien babes leun» (111 or.)

HEDATZEKO GAITASUNA

Gerta daiteke substantibo baten zentzuari barne-barnetik loturik doan adjetiboa beste substantibo bati egokitzea, hots, adjetibo horren esanahia hedatzea, ohizkotasunaren araua

apurtuz translazio baten bidez. Orduan metafora antzeko bat sortzen da. *Argiaren barne-distantziak* liburuan adjetibazioaren egokiera berri honen funtzioa mihisearen barruko ateak zabaltzearen izango litzateke (mihisea azken finean beti osaga-bea delako), pintatzen den paisaiaren hondorantz abiatzearena (eta ez hondoraino, paisaiak ez duelako inoiz hondorik, beti luza daiteke), beste dimentsio bat proposatuz erliebearen mesedetan. Adjetiboen translazioak, funtsean, helburu estetikoak du:

«hegazti eta ibai migrariak» (69 or.)

Laburbilduz, Imanol Irigoienek *Argiaren barne-distantziak* liburuan erabiltzen duen adjetibazioa pinturaren zerbitzura eta pinturaren zerbitzutik jaiotakoa dela baieztatu daiteke, zama sinbolikoa, matizazioa eta zentzuen erregetasuna zertzelada zainduenak direlarik.

OHAR BIBLIOGRAFIKOA

- AZURMENDI, Mikel: *Euskal nortasunaren animaliak*. Baroja, Donostia, 1989.
- DURAND, Gilbert: *Las estructuras antropológicas de lo imaginario*. Taurus, Madrid, 1981.
- IRIGOIEN, Imanol: *Argiaren barne-distantziak*. Ed. Erein, Donostia, 1989.
- KORTAZAR, Jon: *Teoría y práctica poética de Lauaxeta*. Descee de Brouwer, Bilbao, 1986.
- PAGNINI, Marcello: *Estructura literaria y método crítico*. Cátedra, Madrid, 1978.
- ZARATE, Mikel: *Euskal Literatura II*. Leopoldo Zugaza Ed., Durango, 1978.

TOLOSA HIRIBIDEA, 103-1. C
TEL.(943) 21 8092
FAX (943) 21 8207
20009 DONOSTIA

